

RAST – L. XII,
ŠT. 6 (78)
DECEMBER 2001

ISSN 0353-6750

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

UVODNIK	Veselodecembrsko in razposajeno	529	Milan MARKELJ
LITERATURA			
Poezija	Soline	531	Tone PAVČEK
	Duše mrtvih pesnikov	536	Stane PEVEC
	Žalik žena		
	Žalostinka za slehernikom	537	
	Pesnik piše	538	Janez KOLENC
	Kocke ognja	540	David BEDRAČ
	Kratka pesem s pomola	541	
	V istem ušesu bova spet zaljubljena		
	Nevihte v meni prižigaš	542	
	Noč	543	Matej KREVS
	Snežna knjiga		
	Slutnja		
	Peščena ura		
Prevod	Roman o roži	545	Guillaume de LORRIS
	Starost	546	Prevod: Janez MENART
Proza	Eno hipno naraščanje besedi	548	Andrej LUTMAN
	Primer Franca P.	550	Barica SMOLE
KULTURA			
	Telo in pogled	555	Igor PAPEŽ
	Cesarjev rojstni dan	560	Meta MATIJEVIČ
	150 let pošte Mokronog	567	Marjeta BREGAR
	Od svinje do votivnega prašička	576	Ivanka POČKAR
NAŠ GOST			
	Grad Bogenšperk	591	Peter AVBELJ
DRUŽBENA VPRAŠANJA			
	Slovenija in približevanje Evropski uniji	599	Marko KOŠČAK
	Iskra je Semič in Semič je Iskra	604	Rozalija MOHAR
	Romi kot uporabniki knjižnice	610	Andreja PLENIČAR
ODMEVI IN ODZIVI			
	Novo mesto – Kapiteljska njiva 2001	617	Borut KRIŽ
	Jazzinity ali džezovski popek Srednje Evrope	649	Tomaž KONCILIJA
	Gogini poletni vrtovi	621	Branko JORDAN
	Urbanistično-arhitekturna delavnica	622	Marija PRAŠIN KOLBEZEN
	Makšetova ambientalna postavitev Cerkev?	624	Katja CEGLAR
	Dogodek v Novem mestu	625	Darja PEPERKO
	Svetloba pred nočjo	627	Jože GORENC
	Literarni "pričevalec" krvavega Balkana	630	Marijan DOVIČ
	Žabjak tria Doktor piska počasni swing	633	Tomaž KONCILIJA
GRADIVO ZA HISTORIČNO TOPOGRAFIJO			
	Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (5)	637	Boris GOLEC
KRONIKA			
	September– oktober	642	Lidija MURN

NASLOVNICA: Grajske orgle v Valvasorjevi knjižnici na gradu Bogenšperk
 LUCIJAN REŠČIČ: štiri vinjete, perorisba

VESELODECENBRSKO IN RAZPOSAJENO

Naš ljubi slovenski vsakdanjik je že tako poln skrbi in nadlog, da se zdi povsem odveč ozirati se po oddaljenih grozodejstvih po svetu, kjer sape nasilja vseh vrst odpihujejo človeška življenja kot plevca in premnogim milijonom ljudi skrb za golo preživetje ne le greni vsak dan posebej, ampak ga postavlja kar pod bivanjski vprašaj. To so pač žalostno vsakdanje stvari, ob katerih se slehernik počuti nemočnega in ve, da ne more nič spremeniti, še najmanj s tem, da se zaradi njih dodatno žre. Tako pač je. A če prisluhnemo vse bolj glasnemu duhu časa, moramo priznati, da kljub skrbi in nadlogam vendarle živimo polno in bogato življenje, saj se kar naprej srečujemo z uresničitvami najdrznejših pričakovanj, priče smo sanjskim in fantastičnim dosežkom, spontanim množičnim radostim in vznesenostim, prekipevajočim polnostim življenja. Na dosegu roke so, pripravljene za vse in vsakogar, le ne iščimo jih v ustvarjalnem delu, v knjigah, na koncertih, v tanzanju mislecev, v tako imenovani kulturi, ampak jih raje poiščimo v svetu mode, športa in zabave, v nogometu ali košarki, v izboru misic ali popevkarskem čivkanju in ritmiganju, v katerikoli že od tistih stvari, ki so se kradoma ugnezdele v naše življenje kot "najpomembnejše" in jih kot take z odkritim ali prikritim reklamnim trženjem potrjujejo in utrjujejo javna občila. Za sodobnika je ob vsem medijskem rompu in pompu najbrž najbolj trden in prepričljiv dokaz o njihovi pomembnosti strahotna množina denarja, ki se pretaka v teh sferah. Samo še naivneži z začudenjem in odprti ust strmijo v bajne vsote denarja, ki ga vtikajo v žepe športniki, zabavnjaki, super modeli in kar je še zvezd slepečega sijaja na nebu zdajšnjosti, da ne govorimo o rekah denarja, ki se stekajo kdo ve kam v tem velikem poslu.

A kaj bi nergali in bili nevoščljivi, prepustimo se raje vzhičenjem, ki nam jih pripravljajo te zvezde in zvezdice, in pozabimo na grdi sivi svet okoli nas. Pozabimo na vsiljive primerjave, da, denimo, uvoženi metalci na koš pospravijo vsak mesec v žep več kot prejme revija Rast letne družbene podpore. Seveda, zmagovalne tekme si bodo ljudje priklicali v spomin, ko bodo iskali svojo kulturno in duhovno istovetnost, mete za trojko, najlepše gole in podobno trajno blago si bodo učitelji in otroci ogledovali v šoli, da bodo širili svoja duhovna obzorja. Pozabimo, da je, denimo, ena od dolenjskih osnovnih šol odpovedala naročnino na revijo Rast, češ da so premajhni in da nimajo denarja za take izdatke. Seveda, seveda, saj se vendar ve ...

Naj bo teh nekaj obešenjaških besed za slovo od tega leta in za začetimo veselih decembrskih dni. Nikar jih vzeti preresno, da ne pokvarijo tistega ob kruhu najpomembnejšega v življenju, na kar opominja stara modrost o kruhu in igrah. Za domačo rabo pa za konec z dvema besedicama dopolnimo začetek svetopisemskega izreka: Človek ne živi samo od kruha *in iger* ... Misel nadaljujte sami.

Milan Markelj, odgovorni urednik

DOM
82
RAS
D2007/1947

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK

Šmartno pri Litiji

GRAJSKA KAPELA

Tone Pavček SOLINE

I Solza

*V menjavah časa, klime in držav
umirajo sečoveljske soline.
Usode tok v odrezani rokav
odlaga mrtve vode zgodovine.*

*V izgubljeni bitki za obstoj
se sliši le grleni krik galebov
in tožba, kot da ruši kdo pokoj
solinarskih očetov in pradedov.*

* pětola – podlaga z algami za čisto sol

** kavedini – pravokotni bazeni, kjer žanjejo sol

Zato kdaj mesec s pětolskih osnov
minule čase dviga, da v tej plimi
oživljajo nekdanji kavedini***

*in spet kristalizira bela sol.
Ni sol. Je slana solza bolečine,
ki lega čez in čez, čez vse soline.*

II Sonce

*Soline ... Na nebesni vroči dlani
nešteto zibajočih se zrcal,
v katerih gledajo se nebeščani,
galebi, čigre, bog in sončni kralj.*

* fondi – solna polja

*Ta je, ki kaplje spremeni v kristale,
surovo žge po fondih* in ljudeh
in seje med nasipe in kanale
modrosti grenko sol in sladki greh.*

*Slanica z njim gostí se, bliska, čisti
in plivka čez obline bosih nog
žená in mož solinarske družine.*

*Bilo je to na veke od davnine.
Zdaj ptice, nepoklicani kronisti,
nad njimi pišejo svoj nekrolog.*

III. **Spomin**

* bregulje – ptice, podobne lastovicam

Še ostrokrile vzletajo bregulje
nad solno polje s pustih nabrežin,
tako iz že pozabljene šatulje
uhaja na minuli čas spomin,*

*kako so šli, kot z Noetovo barko,
otroci, moški, ženske in živad
iz mesta v solno hišo samotarko
za vse poletje vroče domovat.*

*Harmonika v nebo leti s palube,
lovi jo smeh otrok in lajež psov.
Starejši mislijo na solne kupe,*

** Sv. Jernej – zaščitnik solinarjev

*mladost bolj na poljube kot na sol,
ki vendar vsem do svetega Jerneja**
bo kruh in um, pokora in trofeja.*

IV **Vetrnice**

*Veselo vetrnice se vrtijo,
velikodušno sonce-gospodar
poziva na ljubezensko gostijo
vodo in veter – nerazdružen par.*

*Med njima so prečudovita stanja
dotikanj, božanj, milih ljubkovanj,
napor nenehnega zapeljevanja,
visoka pesem čutnosti in sanj.*

*Ko on zbesni in jo surovo biča
in ona se upira z jezo pen,
ju skupna slast trpinči in veliča,*

*da njena muka sta in čudež njen.
Njun zgled in vse ljubeče se dvojice
slavé v solinah mrtve vetrnice.*

V

Igra

* maestral – najugodnejši veter za zorenje soli

*Avgustovsko popoldne, ko sol raste
in jo na kupe sili maestral,*
zabliska kot najžlahtnejši kristal
v dekletu prvo nežno sladostrastje.*

*Pripravljena, da na poziv prestopi
v odraslost žene vznemirljivi prag,
pod noč gre z njim, ki ji je ljub in drag,
uživat raj v razpadajoči lopi.*

*In pljuska val in zibljejo se čigre
v veselem ritmu pranagonske igre
na kodrasti povrhnici voda.*

*Tako brez angela ljubimca dva
spoznata evangelij razodetja
in krik krvi in v njem prastrah spočetja.*

VI

Galeb

*Med travami obležal je galeb.
Nič več ponosen ne visok ne lep.
Nad koncem, zdi se, je celo osuplo
njegovo belo prej, zdaj sivo truplo.*

*Minuto molka zbrani so nad njim
tovariši njegovi mu v spomin
molčali, potlej so z vreščječim krikom
ušli od smrti k jasnejšim vidikom.*

*Leži razpadajoč med biljem trav
z očmi teme, s polomljenimi krili,
za zmeraj brez poletov in višav.*

*Le voda, žrtvovana za odpad,
iz mrtvega kanala k njemu sili
kot sestra, ki ji je umrl brat.*

VII *Fešta*

* maone in braceri – ladje za prevoz soli po kanalih

** kanal Odorika – glavni kanal v Sečoveljskih solinah

Ne vozijo maone in braceri
po Odoriku** tovor do skladišč,
povešene Jernejeve bandere
nič ne vedo za vsakoletni blišč*

*končane žetve, ne za dan plačila,
ko sveti je Jernej, patron solin,
pri plesu pupam drzno dvigal krila
in s fanti pil kvartin ga na kvartin.*

*Minil čas dela je in čas užitka:
na belih fondih izgubljena bitka,
na temnem hribu tuji konjenik.*

*Oropan slave in časti svetnik
solinarjev končuje stare fešte
in zre odsotno v zmedene forešte.****

*** forešti - prišleki

VIII *Sohe*

* zorno – ročna črpalka

** gavez – grebljača za pobiranje soli

*** tamporini – cokle solinarjev

*Neznosna žalost hodi po solinah
in išče zorne,* gavre,** tamporine,***
duh prednikov po hišah v razvalinah,
svet neke male slane domovine.*

*Bil last je dožev, kraljev in cesarjev,
ljubezen revnih, čar za tuje trge,
zdaj ni nikomur mar, kot da je garjev
in ga je bog nekrivega zavrgel.*

*Semkaj se vračajo le zveste ptice
namakat v znano vodo perutnice
in gledat čudo – sohe iz soli.*

*Tu so kot kakšne duše zablodele
ali prikazni mitske obsedele
v grozljivem molku, ki v nebo kriči.*

IX

Molk

* Tartini, oče Giuseppeja – Beppa violinista, ki je bil v Piranu visok beneški uradnik, solni pisar

*Molčijo zapuščeni kavedini,
molči zaskorjena, nežeta sol,
molči častitljivi gospod Tartini*,
solni pisar, le Beppo, sin njegov,*

*znan kot veliki mojster violine,
igra svoj Vražji trilček dan in noč.
Čist ton gre kot tolažba čez soline
in kot odmev na slavo od nekoč.*

*Ah, mnogo, mnogo več! Sonate note
igra s Tartinijem hudobec vražji,
da bo solinam njihov konec lažji,*

** - leseni ploščati tolkači za zbijanje petole

*ko bodo odvrgli gavre in palote,**
ko spod nasipov butne val in brž
ko se v posmeh vsemu ulije dež.*

X

Dež

*Dežuje. Vse noči in dni dežuje.
Že celo leto kar naprej dežuje.
Že celo večnost zdržema dežuje,
a dež za rast ni in ne osrečuje.*

*Dežuje kot po dolgi dobi suše
na fonde in nasipe, sol in sanje,
na roke in oči, na čiste duše
ljudi, na čase zdajšnje in nekdanje.*

*Dež. Dež. Rob med nočjo in dnem se staplja
v pepelnato sivino. Vsaka kaplja
kropi mrliča – milo solno polje.*

*Nihče ne priča zanj, čeprav vsak vidi,
kako se samo, slično Atlantidi
potaplja in drsi od nas v vesolje
niča.*

Stane Pevec **DUŠE MRTVIH PESNIKOV**

*Nekje bi moral biti svet, kjer duše
vseh mrtvih pesnikov so skupaj zbrane
in zraven njihove oboževane
pa sodi, ki ne puščajo od suše.*

*Pred vsemi bi domačim v roke segel,
jim skupaj z muzami predstavil Sonki
in gledal, kaj porečejo, ko zvonki
njen smeh bi naokoli se razlegel.*

*Več tujih mojstrov vame bi strmelo:
"Kako da v pesmih vedno si čemeran,
nesrečen ob tako veseli ženski?"*

*"Saj so me brali!" sapo bi mi vzelo,
da moral bi pojasniti Prešeren:
"Kolega namreč pesnik je – slovenski."*

ŽALIK ŽENA

I

*Ko vse je posrebrila, darežljiva
od prevelikega razkošja, luna
vso noč na čudež gleda iz tolmunca,
kjer se po delu kopa sramežljiva.*

*Ko mesec osvoje Američani
in prvi človek smešno poskakuje,
s puščavskih tal se samo prah dviguje.
Kako je pust šele na temni strani!*

*Kar lep čas, preden sva se zaljubila,
sva kot prijatelja se spoštovala
in zase v drugem vedno kaj odkrila.*

*Prijateljstvo dalj kot ljubezen traja.
Odkar sva tudi midva to spoznala,
obema žal je, da sva šla do kraja.*

II

*Ko boš umrla, znova boš rojena,
samo da zdaj iz moje bolečine
in boš živela kakor žalik žena
naprej nedosegljiva vrh planine*

*v samotni koči iz besed kot bruna
neotesanih, temnih kakor voda,
ki roka jo zajame iz tolmunca;
besede moje tvoja so usoda:*

*ne polakirana s ceneno hvalo,
kot je iz vljudnosti spodobna dama,
ne kakršna si se poznala sama
in ne kot te je videlo zrcalo –*

*kot sem te videl jaz, edino taka
ljudem naprej sijala boš iz mraka.*

ŽALOSTINKA ZA SLEHERNIKOM

*Odhajamo. Odidemo za vedno.
Zakaj zapuščamo ta naš edini svet?
Izgubljati ne časa ne besed
o tem se marsikomu ne zdi vredno.*

*Vprašanje name spušča strop,
a ker odgovora nihče ne ve na cesti,
pod jezik mrtvim gledam, če odnesti
ga kanijo kot zadnje breme v grob.*

*S prijatelji, ko vino sili v glavo,
objestni stavimo nemalokrat,
da pridemo od tam se obiskat.
A je doslej že vsak izgubil stavo.*

*Ljudje smo šele v mali šoli
sveta, a tudi od živali in rastlin,
ki tu so iz zaraščenih davnin,
odgovora ne bo nikdar nikoli.*

*Nemočen se v nebo ozrem,
da moj izbor je kar najožji.
Čeprav v odgovor ni uprt prst božji,
na dlani vidim ga, ko se zavem,*

*da vsak nas zadnji cilj je brez imena
in me po nepotrebnem bega,
saj lepša kakor cilj je pot do njega,
tako kot cvet je lepši od semena.*

*Slepimo se, da je živeti vredno,
dasi nikdar ne bo kaj prida svet,
saj kamorkoli brez besed
odhajamo – odidemo za vedno!*

1. *Pesnik piše,
rešitev sveta.
Mrak pod oknom,
mirno stoj
in salutiraj.
Rojen je rešenik.
In zvezdice božje
in murni in veter
in nekoristni
ob počečkanem papirju.*

*Čakam rešilca,
da me bo odpeljal
na pregled
normalnosti.
Morda sem nevaren
v tem času,
ko trošijo denar,
jaz pa v pesmi
kot v kruhu živim.*

2. *Grm na hribu v polmraku
kot pesnik stoji
in pripoveduje tišini,
rastoči travi,
da ga samota plodi.*

*Otroke v življenje
po vetru prši,
saj krila imajo
in v upu plavati znajo
in v vetrovi pesmi
iščejo, iščejo,
da se polože
in drhtenju zemljé
svojo rast prepuste.*

3. *Danes sem ogenj,
ne morem goreti.
Danes sem pesem,
v struno sem vpet,
ne morem brneti.
Danes sem veter,
pa se ne morem
dvigniti s tal.
Danes je danes,
jutri bom morda
v bogve kaj vse
za prazno izžet.*

4. *Vse izgineva v brezsmisel kot v lužo.
Dan se utaplja, pogrezam se z njim.
Mračnost me vleče nečemu v objem,
ki me že živega vleče pod rušo.*

*Laž je resnica, resnica je laž.
Dan je pokoren, upognjen strežaj
megli, ki zdaj je, prihodnost, nekdanj,
česar zdaj nimaš, to le imaš.*

*Sveče spominov v brezdušje gorijo,
nekaj prhni, iz mraka duši.
Smreka iz megle še z vrhom želi,
krempļji pa njeni vrh že lovijo.*

5. *Tulipan cvete
v mračnem hladu.
Dež, dež in nebo
nizko tako,
iz njega pa niti
poltema, stara ženica,
brundajoča napev,
napeve si plete.*

*Španski bezeg
je grozde napel
in v hladu otrpnil.
In sadno drevje
s popjem odeto.
Kopriva ob plotu
le raste sproščeno.
Biti pekoče živ
in rastel boš sredi kopriv!*

*Metulj od nekod
pijano leti
in se lovi,
pade, se zgane
in sem in tja
po luži
veter ga ziblje.*

*Pomlad je tu,
polna luž
in prevar
in vlažnega medu.*

David Bedrač KOCKE OGNJA

*Svetlo hrbtenico imaš,
polno svetilk
in elektrike.*

*Vezalke v njej
ti vežejo žile
na sonce,
ptice v njej so ostre,
in kadar letijo narobe,
v nasprotno smer,
skozi srčnico,
je ostrina hrapava
in te pesek srka
s svojim temnorjavim pogledom.*

*Skozi srce ti valijo
kocke ognja,
ko je noč
vsa ržena in preluknjana
in zeva lačna bližina iz nje
in se v njenih porah
nabira sok dneva,
kajti samo dan in noč
imaš v hrbtenici,
samo svetlobo in temo,
ki jo tja zapičijo ob rojstvu.*

*Vmes kri odteka oljkam
in olje v njih
je red zahajajočih ozvezdij,
ki imajo nebeško polt.*

*Samo dan in noč imaš,
svetlobo in temo
in helikoptersko srce,
ki preletava ovinke in ceste,
prah na njih,
pomarančevce,
ki gostijo ogenj iz korenin
in gorijo
v oranžne plodove.*

*Samo dan in noč
in helikoptersko srce,
ki išče.*

KRATKA PESEM S POMOLA

*Daleč je do spenjenih
strženov,
do krhkega stekla,
ki ga skrivaš za skorjo.*

*Ne poznam te,
nikoli te nisem,
listov čajevca,
ki si jih zdrobila v drobtine,
tudi ne.*

*In tvojih steklenih ustnic,
s katerimi drsiš
po robu skodelice.*

Kot da nekaj skrivaš v čajni škatlici.

Zakaj imaš zmeraj drugačen okus?

V ISTEM UŠESU BOVA SPET ZALJUBLJENA

*Midva pa,
gola kiparja,
oblikujeva spirale
in grejeva zvoke v ušesu,
z glavo naslonjena
na mehke pljuske bakra,
ko atoli dvigajo
kristalne bradavice
in prebadajo gladino,
ko valovi
brusijo morje
do drznih pečin
in se iz penastih solz
ločujeta voda in sol.*

Toda naju ne ločijo.

*Ne loči naju tok orkestra,
ki igra,
ne loči sila,
s katero kali svetloba
skozi zemljo,
tudi bučanje ne
in trenje vetra,
ki gnete obalo.*

*Tudi ko naju bo nekoč trava
prekrila,
naju ne loči,
ker bova takrat skupaj rasla
iz zemlje.
Pri isti korenini se bova začela,*

David Bedrač

*v istem telesu končala
in eno samo uho bo najino
in ena sama glava,
s katero bova ležala,
naslonjena
na mehke pljuske bakra.*

NEVIHTE V MENI PRIŽIGAŠ

*Nevihthe v meni
prižigaš,
ko se moje zenice
lepijo z nebom
in trava zeleno teče
po travniku,
da dobim občutek
morja v očeh,
kjer te zvočno
raztapljajo
bliskoviti nagibi himne,
kjer so tvoje oči
kot magnetna tona,
ki se ugreza
v globoko oprsje travnika,
kjer se najini zenici
ukrivljata preko dežja
in za hribom prižgane skorje
pilijo
vonj sveže spiljenega cvetja.*

*Nevihthe v meni
prižigaš,
ko se moje zenice
lepijo z nebom
in morje teče
po gladini,
da dobim občutek
travnika v očeh,
kjer te slano
raztapljajo
silni kilometri valov,
kjer imajo tvoje oči
toplo zrklo,
ko se potapljaš
v globoko žrelo soli,
kjer najini zenici
dežujeta
in svetilke v koralah
svetijo
oddaljenim čarobnim barkam.*

LITERATURA

Rast 6 / 2001

Matej Krevs

NOČ

*Za modrimi vrati obzorja ugasne luč.
Zlovešče zaškrta stara ključavnica;
v deželo vstopi noč.*

Mesec in zvezde.

*V ribniku se mrzlo bleščijo;
trepetajo srebrne ribe in zlati srp
žanje črne oblake.*

*Včasih zaveje veter čez temačne hribe ...
Pust in hladen je čas
do svita.*

SNEŽNA KNJIGA

*Gozdovi že rumeni so od časa,
kot star oguljen ljubezenski roman.
Jesen za listom list iz rok odnaša;
ko pade sneg, bo bela slednja stran.*

SLUTNJA

*Sonca sij, mrtvaško bled.
Veter smuka velo listje.
Na porumeneli svet
zgrinjajo se senčne lise.*

*Pust in temen gozd se zdi,
v krošnjah ždijo črne ptice.
Zvon žalobno se glasi
iz oddaljene vasice.*

*V ribnik kamen zdrsne tih;
mir skali se v globini.
Na zasanjani gladini
zamiglja zlovešč privid ...*

PEŠČENA URA

*Nenaden obrat. Usodni zasnutek.
Navidez za hip vse obmiruje
v popolnosti. A le za trenutek
in že se podoba tiho razsuje*

*in njena usedlina v neznano zdrsi.
Skoz tenko uho, ki dnu prisluškuje
v želji, da izve, kaj se spodaj godi,
nenehno nova vsebina potuje,*

*tako, da preteklo sproti zasipa
in ji ne pusti, da prosto zaduha.
Samo v spominu lahko oživi,*

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK
Šmartno pri Litiji

NEPTUN (avtor neznan)
LIPOV DREVORED

Guillaume de Lorris ROMAN O ROŽI

Prevod: Janez Menart

ROMAN O ROŽI

Opaznejša francoska književnost je začela nastajati nekako po letu tisoč. Sprva je bila pisana v romanščini, to je v jeziku, ki bi ga danes lahko označili kot jezik na pol poti zmerom hitrejšega razvoja iz latinščine v sodobno francoščino. Tako kot sam jezik se je v prvih treh, štirih stoletjih novega tisočletja nenavadno hitro razvijala tudi književnost, tako po številu del kot po zvrsteh. Te so skozi vse to obdobje prehitevale druga drugo, ne da bi pri tem povsem odrinile v pozabo že ustaljene in prehitene vsebine in načine pesnenja. Tako so se v kratkih treh stoletjih druga za drugo zvrstile pesnitve o junakih iz časa Karla Velikega, romani (= epi) o vitezhih okrog le mize kralja Arturja, romani o križarskih vojnah in o antičnih junakih, ki so jih križarji s svojih pohodov prinesli v francosko zavest iz Bizanca in z Jutrovega.

V tem hlastanju po zmerom novih vsebinah in slogih (lirično poezijo naj zaradi preglednosti pustimo ob strani) je po letu 1200 zaživela tudi tako imenovana "alegorična" pesnitev. V tej zvrsti je najbolj zaslovel "Roman o Roži". Alegorija je literarna zvrst, v kateri kot ljudje govorijo in delujejo tudi ideje, čustva in celo pojmi (na primer: Svoboda, Sreča, Pravica, Usmiljenje – zato jih tudi pišemo z veliko začetnico kot osebna imena). To poosebljanje, ki alegoričnim likom daje človeško podobo, delovanje in čustvovanje (za kar že gre), nikakor ni poenostavljanje zadeve, temveč prav obratno: cilj alegorije je v tem, da z izbranostjo budi pri bralcu radovednost in prefinjeno občutje.

"Roman o Roži" sestavljata dva dela; prvi obsega kakih štiri tisoč petsto verzov, drugi pa nekaj nad osemnajst tisoč. Prvi del je napisal pesnik Guillaume de Lorris okrog leta 1230, nadaljevanje in konec pa petdeset let zatem pesnik Jean de Meung. Lahko bi rekli, da gre pravzaprav za dvoje del, ki pa obe govorita o ljubezni, a z dveh različnih vidikov. De Lorrisov začetni del je alegorično prikazan slavošpev dvorske ljubezni pesnika, ki premaguje zapreke, da bi prišel do svoje ljubljene dame (Rože); drugi, de Meungov, daljši del pa je posmehljiva in zajedljiva satira na dvorsko ljubezen in družbo, ki jo je gojila.

Tu se začne Roman o Roži.

*Veliko misli jih, da sanje
le trače so in prazne marnje,
vendar je sanjati mogoče
stvari, ki niso bedastoče,
ker jih potem potrdi čas.
Za to mi je prav lep dokaz
pismar, Makrob imenovan,
ki ni zamétal smisla sanj,
saj nam popisal je prav on,
kar sanjal je kralj Scipion.
Kdor misli, da je bedarija
verjeti, da se iluzija
iz sanj potem res uresniči –
naj zanj bedak sem pri tej priči,
saj jaz prepričan sem do dna,
da sanje so napoved zla
in dobrega prihodnjih dni,
ker to, kar v sanjah se zgodi
v podobah skrivnih, to potem
zares se dogodi ljudem.*

*Ko sem dopolnil dvajset let,
ko Amorju ves mladi svet
plačuje davek, sem nekoč
šel v posteljo kot vsako noč
in trdno in globoko spal.
Takrat se v snu mi odigral
je bajni sanjski doživljaj.
In v tistih sanjah ni tedaj
bilo ničesar, kar se ni
zares zgodilo v teku dni.
Zdaj pa naj v rimah vam povem
te sanje, vam in vsem ljudem,
ker to mi Amor narekuje.
In če me kdo od vas sprašuje
po tem, kako imenovan
zdaj tu začeti bo roman,
povem: to bo "Roman o Roži",
ki o ljubezni milo toži.
Snov lepa je, na novo péta.
Daj Bog, da bi lepó sprejeta
bila od nje, ki njej jo pojem;
od nje, ki vredna je po mojem
ljubezni tolikšne, da gré
ji roža vrtnica ime.*

“Roman o Roži” je najbolj znana in najboljša alegorična pesnitev vsega evropskega srednjega veka. O tem pričajo že sami rokopisni prepisi, ki se jih je iz časov pred iznajdbo tiska ohranilo nad 300 primerkov, medtem ko je od drugih romanov ostalo le nekaj ali kvečjemu nekaj desetlin prepisov. “Roman o Roži” je dvesto do tristo let bila najbolj splošno brana knjiga francoske književnosti; njene vplive in sledove najdemo v delih domala vseh piscev do konca renesanse in celo do romantike.

Tu v izboru objavljamo prevod dveh odlomkov iz prvega, de Lorri-sovega, dela pesnitve, začetek pesnitve in opis poosebljene Starosti, ki jo pesnik vidi upodobljeno na obzidju čudovitega vrta, preden najde skrivna vratca in zaide vanj, kjer potem vidi in se zaljubi v prekrasno damo v podobu Rože. Odlomek o Starosti je zanimiv med drugim zato, ker je skoraj zagotovo vzpodbudil poznejšega pesnika François Villona, da je napisal svojo izjemno pretresljivo pesem “Tožba lepe orožarke”, ki govori o minljivosti ženske lepote.

Janez Menart

*Takrat sem sanjal, da je maj
– pet let in več je od tedaj –
da, bil je maj, ko vse cvetè,
in od ljubezni v sreči mre,
čas, ko prav vse se veseli,
saj ni ne grma ne seči,
ki v maju ne želi blesteti
in z novim listjem se odeti.
Še gozd, pozimi obletèn,
je spet vse bolj in bolj zelen;
še sama zemlja je ponosna,
da vsako jutro je spet rosna
in da vsa beda, ki vso zimo
jo je trpela, zdaj je mimo:
takó zelo si je povšeči,
da hoče lično se obleči
v obleko mično, kar se dá,
ki barv sto in sto ima,
iz trav in rož beló sijočih,
zelenih, modrih, vsemogočih,
ki vanje praznje se obleče
vsa polna samovšečne sreče.
In ptički nemi že ves čas,
doklèr sta vladala jim mraz
in zima, so zdaj v zornem maju
začeli zopet peti v gaju
od sreče, ki je je srce
tako prepolno, da od nje
ves svet bi radi prebudili.
Tedaj se slavec peti sili
čim lepše zna in čim glasneje.
Škrjanček obletuje veje,
za njim vrešči mlad papagaj.
In slednji mladi par tedaj,
ker vesna mila je in lepa,
zaljubljena poznanstva sklepa.
Res trdosrčen je, kdor v maju,
ko sliši ptičke peti v gaju
tako milobno hrepeneče,
še sam v ljubezni ne vztrepeče.*

(Verzi 1 – 84)

STAROST

*Naslednji lik je lik Starósti.
Za pédenj manjša kot v mladosti,
zdaj starka je, vsa zgrblja vase,
vsa druga kot nekdanje čase.
Še jesti sama več ne zna.
Lepota njena je prešla.
Prav bedna, stara je sedaj,
uvela, siva kot le kaj
in videz njen odvratno grd.*

Bila bi prav neznatna smrt,
če bi umrla, saj telo
izžeto je takó zelo,
da skoraj že nič več ga ni.
Obraz ves gladek svoje dni
ves rožnat in mehko bel
je zdaj poln gub in ves uvel.
Iz uhljev dlake ji sršé.
Zgubila je že vse zobé,
prav res noben ji ni ostal.
In sploh vsa polna je težav.
Brez palice ali opore,
še pednja stópati ne more.
Čas, ki vse dneve in noči
in brez prestanka le hiti
in ki uhaja nam takó
skrivaj, da se nam kaj lahkó
zazdi, da se ves čas ne gane,
čeprav nikoli ne obstane
in venomer tako beži,
da našo misel prehiti,
da sploh zgrešimo zdajšnji čas
– kot modreci učijo nas –
saj prej, kot v misel ga ulovimo,
že trije so trenutki mimo;
Čas, ki se tek mu ne utrne,
ki teče in se več ne vrne,
kot teče voda v nižji kraj,
a nikdar kapljice nazaj;
Čas, ki še jeklo ni mu mar,
ne jeklo ne najtrša stvar,
saj vse uniči in razžre;
Čas, ki ves čas spreminja vse,
ki vse rojeva, žene v rast
in znova vse peha v propast;
ki je postaral dede naše,
cesarje, kralje, velikaše
in ki postara tudi nas,
če smrt ne pride prej kot Čas;
Čas, ki postara vse, je Njo
postaral že takó zelo,
takó zelo, se meni zdi,
da zanjo več pomoči ni,
ker vrača se spet v dni otročje,
saj ob vso pamet, ob vso moč je,
živeča od skrbi prejete,
kot eno leto staro dete.

(Verzi 339 – 394)

ENO HIPNO NARAŠČANJE BESEDÍ

Glasnica in glasnik sta izbrala primeren kraj v kotlini med gorami in griči za sušenje perila. Vlažen vetre je vel skozi grape in prek sedel, za katerimi se je širilo obzorje. Ni obetal kaj posebno hitre suhote, pa sta se s pogledoma sporazumela, da bosta še sama prispevala k hitrejšemu in temeljitejšemu izhlapevanju iz tkanin. Razšla sta se se v svoji smeri – enovita ksebnost *angelsko rihto pripiha* – in pričela iskati snovi za namena, ki sta ju že davno določila. Glasnica je izbirala določeno vrsto smole, s katero so bili iglavci v tistih krajih silno radodarni, glasnik pa je povzročal poke in pokljanja z vlačanjem odmrlih vej na kup. S svojima početjema sta prečesavala področja okrog mesteca, ki jima je včasih nudilo prav prijetna doživetja, včasih pa ju je tako stogotilo, da sta ga zapuščala in odvrčala vse svoje misli čim dlje stran od njega in njiju. A misli so jima vedno znova in znova zagospodovale in ju sklicale na trg, ki je bil sredi mesteca, zraven jezera, med vhodom v veličastno votlino in izhodom iz mesteca. Takrat sta se bila sesedla na klopco, se objela, zaprla oči in pustila podobam, da so ju prevzele in omotale s svojimi presenetljivimi liki, risi in obrisi. Uspevalo jima je, da sta združevala gospodovalne misli in sveže podobe v pokrajine brezkončnih pripovedi. Gojila sta nagnjenje do spleto-
v besedi in zapletov, ki sta jim komajda sledila. Preden sta bila zaprla oči, sta nekaj časa zrla po gladini jezera, pa pod njo, in ob zapiranju oči sta bila jemala pod vekli nekaj tiste svetlobe, ki jo je jezerska gladina in njegova globočina širila naokrog. Združevala sta se bila tako močno, da nista ločevala med njeno in njegovo pripovedjo. Postali sta njuna zapoved po spletanju teles, po prepletanju misli, po pletenju enovitega okolja, ki sta mu pripadala. To okolje ju je srkalo, ju včasih tako prevzelo, da ga nista bila več prepoznavala za svojega. Tedaj sta se sporazumno razdvojila, da sta ga vsaka in vsak zase in drug za drugo raziskovala, ga dopolnjevala z lastnimi opisi in samosvojimi dogodki, pa se spet sešla v objemu ter pregledala zaseženo in po svoje pridobljeno. Skupaj ju je spihalo prepuščanje vetru, ki je pihljal v eno mero in v vse smeri. Na dnu kotline sta zložila predse dišečo smolo in debele veje ter preusmerila pozornost na sapo, ki jima je prihajala iz ust. Združila sta jo v poljub, v silen tok slin. Prepoteni telesí sta se pričeli božati, oboževati in (*hotnja kot ohlapna moč angelska*) do notri stikati. Ni se jima bilo potrebno slačiti, saj sta premočena oblačila bila odložila že pred domenkom, da jih posušita nad izbrano kotlino. Pričela sta se piti, skozi pretakati. Bosi nogi sta se jima ugrezali v vlažno zemljo, večerno nebo ju je gostilo z iskrometnimi zvezdnimi zvezami za prihajajočimi nevihtnimi oblaki, da se nista več ločevala; le še zlivala prek sebe in zalila okolje s svojimi stoki, z nihanjem in radostnim nehanjem. Zadržala sta svoja osebna svetova, se za špranjico potegnila narazen, da je mednju lahko prišlo še nekaj tujega. V preseku njunih teles sta naredila sveti prostor izločkom časa, ki ju je določal. In znova sta od presenečenje zastrmela z osuplostjo in grozo nad tokratnim plenom. Bil je bel in bila je črna in bilo je mimo, ko sta si izmenjala vse njihove barve. Tujek je žarel in sklical tujko, ki ga je določila iz okolja v mestu, kamor so se bile vračale žanjice nastajajoče noči. Tujina njunega presečišča ju je

znova osupljala in jima bila v vnovično vzpodbudo, da sta si šla še bolj narazen in še dlje od sebe. Kakšna je njuna najširša tujost? sta se zaprašala ob vnovičnem zbližanju. In špranja jima je bila vhod v votlino za jezerom, med trgom in nočjo, med prahom ter pragom zadnjih vrat, ki še vodijo v svetlobo. Videla sta se, kako koračita iz votline v sončno jutro, ki je naznanjalo hrupen poldan njunih svetlih valujočih teles. Tudi tokrat jima je uspelo priklicati iz odnosa dovolj snovi za tisti čas, ki pride, ko ga najmanj čakata, ki ju tako obsede, da obsedita na klopci, objeta, zaprtih oči, predana sebi in tujemu okolju, ki si ju lasti. Iz tujega v tuje, od sebe k njima ter čez prek in preko in še čez sta se namenjala. Zmenjena sta bila s popotnikom, ki je bil prijahal na kobili do steze, vodeče v hribe, tam razjahal in se peš napotil proti planjavi sred kotline. S seboj je imel popisane in porisane kose voska, ki se ga je namenil metati v ognjene like in zraven kričati natančno določene glasove. Da zaleže! je hotel. Da mu spremeni namembnost in ji zagotovi približevanje, se je bil nameril nadse. Jima je prihajal nasproti kot mnoge druge sohe, ki sta jih izvabljala iz svojih presekov, da sta si sploh lahko pripovedovala o sebi in lastnem. Prepoznavala sta njegova klatenja in jih pripoznavala za svoja, vedela sta za njeno stalno nudenje sebe, ko ga je čakala v svoji samotnosti ... pričakovalka. Način *angelke nato tekne angelu*. Ko je ob kolovratu preživljala svoj čas, spletala niti za mrežo na šahovnici, po kateri je premikal kipe, se čudil njihovi razporeditvi in tkal prerazporeditve, da jo doseže v siku. In ko sta se jima spet odprli očesci, sta se ugledala: kot za vedno zalepljena v potu in izločkih spola, kot zmeraj željna novih poti za sprotne prekljanja in kosmatenja, kot znova godna za vnovično pripoved o njuni zapriseženi gazi v ris. Prašni nogi sta spodvila podse, se rahlo razmaknila, pretegnila in zavzdihnila. Predala sta se že zadnjemu opraviilu, ki sestavi njun namen. Na jezerskem bregu sta izbrala primerne kamne za krog, ki zadrži žerjavico in pepel, da bosta zmetala notri še lanski krompir, ko se nažvečita dobro zapečenega kobiljega mesa, ki se jima je bližala, noseča popotnika s svojo nakano po njej, ki jo je že snubil, čeravno še ne spoznal. Vedela sta, da jo sam sebi zakolje, da sam postori vsečno dejanje, ki ga odveže nadaljnjih popotovanj, nadaljnjih viteških klatenj in kolovratenj proti vratom med drevesnimi debli. Ko sta zložila kamne v krog, je pričel z zlaganjem vej v grmado. Tako nastali stožec je zabelila s kosi močno dišeče smole. Oddaljila sta se in od daleč opazovala gmoto, ki ju je spominjala na slabo obrane kosti, za katere se drži še prav slastno meso. Mestece je postajalo mesto, saj je sonce prebadalo nočne like s svojimi vitkimi žarki in jih spuščalo. Niti ni bilo več toliko sledi močne nočne nevihte, ki je resda navlažila okolje in postorila, da je bil boj z vlago krutejši in je zahteval precej naporov, a je svežina, ki je vela iz novega dne, določila nove in še iskrivejše dogodivščine in vrata za njih pripovedi.

Bitka ima toliko omamnih možnosti.

Glasnik vzame kristal, ki je glasnici služil za posebna zaziranja, in ga naravna na sončni kot, da žarki švignejo skozenj proti presušene-mu mahu, ki ga je bil prinesel s stropa votline ob trgu za klopeco. In vzplamti grmada v zublje proti nebu, kjer se prične sušiti perilo, kjer se začno dimiti podobe, kamor se zapletejo niti pripovedi, ki je niti zmaj ne razume več, kot je potrebno.

Gasilec

Franc se je največkrat počutil, kot da ga ni. Če bi kdo zares hotel vedeti, kako je, bi rekel samo, da je prazno. Njegovo delno neobstajanje so opazili tudi drugi, hodili so mimo njega, kot da je senca, samo z rahlim namigom glave so kdaj pa kdaj dali vedeti, da je v njihovem prostoru in času. Zares živ je bil samo takrat, kadar je zatulila sirena, ko so zapeli telefoni. Takrat je bil prvi nared, najhitrejši je bil in najbolj spreten.

Bil je gasilec s srcem. Že od majhnega je vedel, da je to njegovo poslanstvo.

Tiste noči, ki je sledila dnevu očetove smrti, se je prvič stisnil k bratu, prvič je začutil toploto drugega. Nerodno sta se prijela za roke in opazovala črn, smrdeč dim, iz katerega so se na trenutke pokazali zublji ali pa so pod veje stare hruške šinile isti.

Oče je izdihnil sam v stari hiši. Spominjal se je njegove sobe: razpok na stropu, stare peči, iz katere se je ob redkih dneh, ko mu je uspelo zakuriti v njej, kadilo, nastlanih tal, postelje v razmetani sobi. In kupa odej in plaščev nad očetovim trupom, njegovega rumenega obraza, kislega vonja, ki je vel izza duri. Njega ne, ni se mogel spomniti ne njegovega obraza ne glasu.

Menda mu je od majhnega nosil jed; ko je mati odložila žlico in je starejši brat začel odnašati posodo, je vzel obrabljeno pločevinasto skledo z oškrbljenim obodom in vanjo nacokal ostanke. Materin široki hrbet se je zgrbil, vedno je ob takih priložnostih videl samo njegovo gmoto, nikoli obraza. Tiho je pristajala na to, da hrani očeta, morda je celo namerno kuhala več, kot je bilo potrebno zanjo in oba sinova. Bajti, v kateri je ležal bolnik, se je na široko ogibala.

S svojim širokim križem je molče jadrala okoli vogalov, bila je velika, večja kot hiša. Tistekrati, ko so jo opravi zanesli k podrtiji in je senca njenega telesa zamračila line, se je skozi zaslišal raskav očetov glas: "Prasica, ne boš dobila, kar iščeš. Le oprezaj, brenta, skrito je, da ne bo nikoli odkrito."

Previdno se je spuščal po blatni, komaj izhojeni stezi od nove k stari hiši. Kljub temu je mnogokrat padel in takrat je bolniku v postelji lahko pomolil le tisto, kar ni bil raztresel. Izpod kosmatih lic na umazani blazini so se takrat usule kletvice. Včasih se je izmuznil v klet, da je na nategu iz soda v plastenko pretočil nekaj vina. Ob takih priložnostih so se mrke oči v postelji zasvetile, bolnik je segel nekam med plašče in mu dal jurja.

Tiste jeseni, ko je umrl, je, držeč plastično cev v ustih, preveč potegnil. Vino mu je steklo po grlu, grgralo je po njegovem govtu, vendar cevi ni upal izpljuniti. Goltal je kislico, dokler mu nekako ni uspelo pretisniti cevi in je na konec lahko podstavil lonec, ki ga je bil pobral v veži, in se je njegovega dna še držala prežgana jed in se je pijača penila vanj. Po ozki stezi je lonec postajal vedno težji, komaj se je pretisnil v bajto. Moral je pijačo potisniti očetu v roke, kajti ko se je zbudil v vznožju njegove postelje, je bila posoda prazna, pivec pa je mirno smrčal. Mukoma se je dvignil in se splazil iz bajte, v noč. Ko se je potihoma pritipal mimo materine sobe, je skupaj s pramenom luči izpod njenih vrat prigrmelo:

"Jutri greš za ves dan na Prežo. Da mi pograbiš vso mrvo in jo

pripelješ domov do mraka. In ne hodi na južino!”

Olajšan je zlezal v posteljo, kajti izgovorjena kazen je bila boljša od grozečega molka. Do tretjega leta ni govoril, šele ko je šel brat v šolo, je od njega začel pobirati besede. Vse do tedaj je vprašanja in odgovore prebiral samo iz kretenj in gibov.

Laz na Priči je bil daleč od doma, dolg in strm. Do mraka je zgrabil samo tretjino, od vina je bil omotičen in slaboten. Utrujen se je zvil v klobčič pod grm in v hipu ga je vzelo. Naslednjega dne je grabil brez hrane, le vodo je pil z bližnjega kala. Za šolo ga ni skrbelo, tudi med otroki je bil sam in je hodil tja le zato, ker se je bal Nje.

Ko je prišel v nedeljo domov, so materina spuščena ramena nad štedilnikom molčala. Potiho si je odrezal peto kruha in odšel v kamro. Spal je do večera.

Naslednjega dne je bilo prvega in poštar, ki je očetu prinašal pokojnino, je prisopihal do vrat. To se do tedaj ni zgodilo še nikoli, saj mu je oče strogo zabičal, da mora denar prinesiti naravnost v staro hišo.

“Mislim, da je umrl,” je zapiskal in se sesedel na klop za mizo. Mati si je počasi obrisala roke v predpasnik, na dolgo je potegnila dlani po bokih, nato je mirno natočila glasniku šilce.

“Teci po teto,” je nato ukazala mrzlo starejšemu bratu. Franc je strmel v njeni roki, beli jadri, ki sta se zložili na mizo in obmirovali.

Potem so pripeljali rakev, samo denite ga noter, je rekla, nič umivanja, kaj pa še, ta obleka bo kar dobra za v zemljo, je sekala ukaze pogrebce, nikamor v vežico, na mojo domačijo se je priklatil v njej, pa naj še odide tak ...

Ko so sosedje ob zori odšli, je začela znašati za hišo cunje in pohištvo in torkovo jutro je pozdravila z velikim kresom.

Takrat si je Franc zaželel, da bi bil gasilec. Ogenj je bil lep in svetel in topel. Razsvetljeval je njen obraz, lica so bila obarvana, žarela so kot nikoli dotlej.

Tako so žarela tudi njemu, ko je dobil gasilsko odlikovanje.

“Na pomoč!” je odmevalo v njegovem srcu, vendar je bil to tokrat le gasilski pozdrav, radosten in poln zavesti, da živi.

Mačke

Jedilnico je od kuhinjskega dela ločil le kovinski pult, v katerem je bila zataknjena steklena polica, na katero so srale muhe. Jedilnik je bil preprost in enoličen, vsakdo je natanko vedel, kaj bo za malico katerega dne v tednu. Nekaj čorbastega z malo mesa, s plavajočo maščobo na vrhu, z okusom po plesnivem prežganju. Kuharica, ženska debele kože, ni več slišala pripomb jedcev. Enakomerno, počasi je drsela s svojim mladim, oblim telesom med velikimi plinskimi štedilniki in koriti iz nerjavečega jekla. Naročala je napol pripravljene surovine, pakirano korenje ali zmrznjeno testo, če se je že odločila, da bo dolgočasni jedilnik popestrila s sladico. Večino časa je preživela v prostorčku za kuhinjo, nekakšnem hodniku med umivalnico in shrambami. Nad mizo za sekanje mesa je imela obešen list iz kalendarja, na katerem je plula bela jadrnica. Zaradi te slike je Franc rad hodil v menzo. Potrpežljivo je stal v vrsti za pladenj in nikoli ni godrnjal kot ostali. Morda mu je zato Marija vedno naložila v jed več mesa, čeravno ga ni nikoli jedel. Ni prenesel njegovega vonja, dišal je po nečem, česar se ni več spominjal, a se je zapisalo vanj kot nekaj, česar ne mara. Zato je vedno zavil meso v prtček in ga kasneje, po malici, odnesel za cisterne. Njegov mačji trop je že čakal. Preteg-

njene mačke in mački so se musali ob njegove noge in predli, zapletali so se v njegov korak, da je komaj razgrnil prtič pred njimi.

Doma niso imeli mačk, miši so preganjale sosedove. Ko je bil že večji, po očetovi smrti, je mati pogosto hodila od doma. Takrat jih je domačil, vendar so bile tako prestrašene, da se mu niso pustile prijeti. Neke jeseni je pisano rumeno-bela mačka v njihovem listniku skotila mladiče. Vsak dan je po šoli odhajal tja in kukal skozi reže med deskami. Prenašala jih je v gobčku, jih lizala in jim nastavljala trebuh s seski. Negibno je sedel v klopi, učiteljica je odpirala usta, ničesar ni slišal, samo čakal je, kdaj bo poslednjič zazvonilo in bo lahko tekell domov. Da se bo splazil za šupo, med bezgov grm in razpadajoč sod, in kukal k mačkam.

Poten je prisopihal do svoje opazovalnice, vendar mačje družine ni bilo. "Ne boš jedel?" ga je vprašala mati. Samo odkimal je, moral je gledati v strop, da mu solze niso potekle po licih.

"Če iščeš mačke, jih ni več," je rekla, kot bi se menila o vremenu. Njen trebuh, pretisnjen s predpasnikom, se je potresaval in Franc je bil prepričan, da se smeje, čeravno ni raztegnila ustnic in tudi v njenih očeh ni bilo smeha.

Stekel je ven, prvič je vstal od mize brez njenega dovoljenja in stekel v svoje skrivališče. V sodu, kamor se je natekala deževnica s kapa, je plavala plastična zavezana vrečka. Odvezal jo je in mala trupelca pokopal pod bezgom.

V samskem domu niso smeli imeti živali, zato jih je hranil v službi.

Nadrobil jim je še malo kruha, tudi tega so pojedle.

"Si nahranil družino?" je padlo vprašanje, ko se je vrnil v delavnico. Ni ga slišal, mislil je na muce, na Marijo in belo jadnico na listu iz koledarja. Zid okrog njega je porušil klic poveljnika: "Franc, v pisarno!"

Ko je vstopil, so se za njim zaloputnila vrata.

Bil je popolnoma miren. Kot takrat, ko ga je mati poklicala, vsa razgreta in sajasta: "Franc, noter!"

"Kje je imel oče denar?" je potihlo vprašala. Franc je molčal.

"Ti veš. Ko je umrl, ga ni bilo. Nikjer. Samo ti si hodil k njemu. In poštar. Ta podgana mi še zanje penzije ni hotela izročiti," je zategnila in spet so bila njena bela jadra zložena na mizi.

Ni odgovoril, ne takrat ne kasneje. Tudi v šoli je največkrat molčal. Obveljal je za *čutastega*, za čudnega so ga imeli tudi sodelavci.

"A veš, kdaj mu je bilo v življenju najhuje?" je vprašal najmlajši, Mihalj, še ves zaripel od teorije, opletajoč z rokami, tako, kot bi verjetno opletali petelinčki, če bi roke imeli. "Nee," je zapiskal potem nekdo od njih, zato da mu je spraševalec nato lahko odgovoril: "Prva tri leta v prvem razredu!"

Poveljnik gasilske brigade je menil drugače.

"Odličen gasilec si, Franc," je rekel, a ogovorjeni je vedel, da ga ni klical zaradi pohvale, "vesten, natančen, vedno prvi na mestu." Potem je pomolčal. "Malo me čudi, da si tako hiter. Sedemkrat je gorelo v zadnjih petih dneh in štirikrat si bil prvi na mestu požara, čeravno nisi bil dežuren. Celo bolan si bil, a ne?"

Bil je bolan, bolj kot si je poveljnik lahko mislil. Praznil je sode noč za nočjo, odnašal je vodo iz starega vodnjaka in vseh posod, ki so ležale naokoli. Za njim je hodila mati z naročajem muc.

Ko mu je bilo bolje – tokrat nikjer ni mogla najti toliko vode, da bi jih potunkala pod gladino – svojega tropa ni več našel za cisterno.

Od malice si je vzel le polento.

“Krasen golaž,” se je oblizoval novinec, “kuharica pravi, da je bil zajec, ampak bilo je malo presladko. Pa tudi repi so bili malo predolgi.”

Ni zasekalo in ni zabolelo. Samo strahotno prazno je bilo.

Dim

Zgubljeno se je Franc naslonil na okensko polico. V srcu mu je žalostno zavijala sirena, njegova najljubša glasba je bila tokrat tuja in žalobna.

Poveljnik je govoril in spraševal, on pa je pogledoval navzdol, proti zadnjim kuhinjskim vratom.

“Ne boš nič rekel?” je glasneje vprašal poveljnik.

“Kje so mačke?” je vprašal Franc tiho, da ga je bilo komaj slišati.

Poveljnik je presenečeno zinil, potem je zajel sapo in se skušal obvladati.

“Sprašujem te resne reči. Ne more biti naključje, da si tako dober. To je vedno sumljivo. Ti pa me sprašuješ o mačkah. Lahko da gre za kaznive zadeve. Ne bi bilo prvič, da kdo od zagretežev požiga.”

“Torej ne veste,” je zašepetal Franc in še vedno strmel ven, “ne veste, kot mati ni vedela, kje oče hrani denar. V žepu ga je imel, ona pa ga je zakopala skupaj z njim.”

Po vseh kotih se je zavlekla tišina, bila je vseprisotna, na poveljnikovem obrazu je naposled otrpnila v masko, kot bi bila prepuščena užitku ali pač trpljenju.

Raztreščil jo je Francev nenadni gib. Potisnil je brado navzpred kot sledni pes, trznil iz svojega položaja kipa in planil k vratom.

Poveljnik, ki je lahko le še stekel k oknu, kjer je še trenutek poprej stal njegov najboljši gasilec, ga je videl teči čez dvorišče, proti zadnjim kuhinjskim vratom. V roki je nosil gasilni aparat.

Romanca

Franc P. je izza okna poveljnikove pisarne videl le, da se šipa ozkega prostorčka za kuhinjo ne blešči, kot bi se v dopoldanskem soncu morala. S sumničavo vestnostjo je začutil, da je nekaj narobe.

Ko je vdrl v vežo za kuhinjo, je bila polna dima. Na štedilniku se je bila vnela mast in ogenj je použil že tudi jadra papirnate jadrnice. Kuharica je napol nezavestna čepela v kotu shrambe, z debelimi rokami je k sebi stiskala navzgor privihan predpasnik. V njem so mijavkale prestrašene muce. Nobeni se ni osmodila niti dlaka.

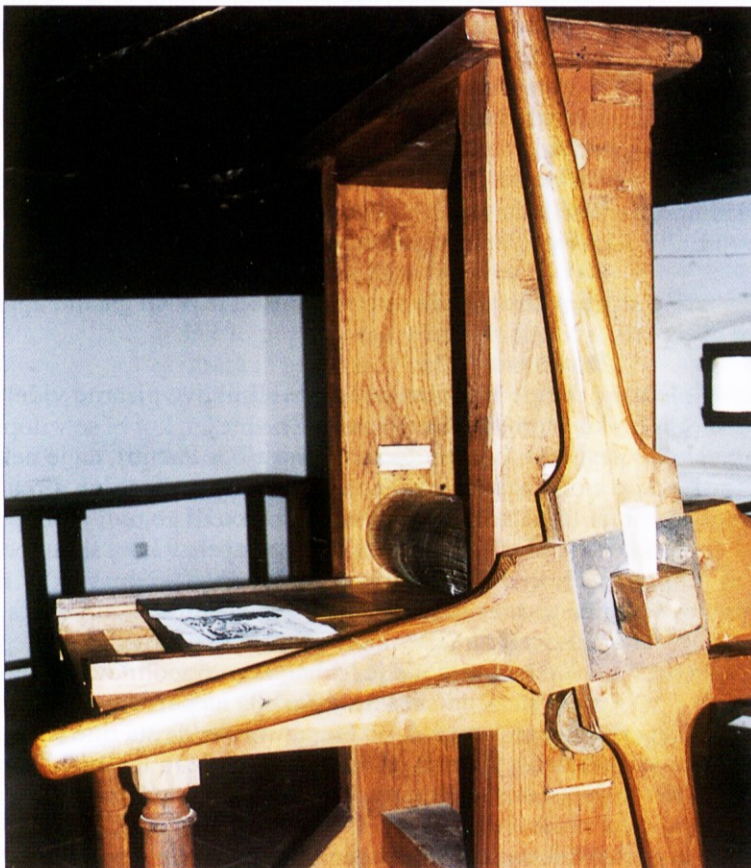
Poveljnik je še naprej vestno raziskoval, kdo je podtikal ogenj.

Ko je odkril, da je Mihalj tako dopolnjeval svojo protipožarno teorijo, sta Franc in Marija že bila na poročnem potovanju. Plula sta po Kvarnerskem zalivu. Domneval je, da sta tiho srečna v svoji ljubezni do belih jader in potepuških muc. Ob tej misli je pobrskal po kupu papirja na svoji mizi. Iz njega je potegnil zapiske z naslovom Primer Franca P. in ga potisnil v spodnji predal. V njegovi kretnji je bila nekakšna nežnost in sanjska odmaknjenost.

Prav takšna, kakršno lahko zaslutimo v striženju mačjih brk.

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK

Šmartno pri Litiji

MOJSTRSKA DELAVNICA PAPIRJA

TISKARSKA PREŠA V BAKROTISKARSKI ZBIRKI

Igor Papež

TELO IN POGLED

Uvod

V uvodu bi rad poudaril, da se nisem imel namena poglobljati v zgolj moderne vizualne trende, kajti odnos telo–vizualni medij je veliko kompleksnejši od stereotipne podobe hedonističnega pasivneža, ki se zleknjen v naslonjaču baše s hamburgerji in gleda prenos MTV lestvice najboljših hitov. Je odnos, ki sega daleč v zgodovino; lahko bi rekli, da se starim vizualnim sistemom vsaj po kriteriju učinkovitosti ni treba v ničemer sramovati pred virtualnimi stampedi devetdesetih let. Za osvetlitev tega odnosa so potrebne tako historične in psihološke kot filozofske in sociološke interpretacije, kajti skozi zgodovino se je spreminjal tako pogled na telo kot na vizualna sredstva in njihove zmogljivosti.

Pogledi mislecev, ki so obravnavali to področje, niso najbolj enotni. Po Foucaultovem mnenju so optični sistemi predvsem sistemi, s katerimi drži družba telo v pokornosti; Paul Virilio brez kibernetike ne bi mogel opredeliti svojega prehoda iz odnosa subjekt–objekt v trajekt. Hitrost osvoboditve, knjiga, v kateri predstavi svojo inovacijo trajekta, je sicer pisana v zelo mračnem, resignantnem vzdušju, a se v njej vseeno ne opredeli dovolj jasno, ali predstavlja zanj trajekt obliko dekadence ali pridobitev. Nadalje so nekateri interpreti postmodernizma navdušeni nad prehodom iz renesančne slike kina v svet televizije in video kamere, kjer si posameznik sam ustvarja produkcijo podob, in to dojemajo kot vzpon postmoderne individualnosti.

Predvsem je v tem kontekstu zanimiva relacija med dvema zgodovinskima obdobjema ter različenosti njunih vizualnih ekonomij: z antiko prežetega klasicizma in moderne dobe. Foucault nekje pravi, da smo veliko manj antični, kot si domišljamo.

Vizualna ekonomija klasicizma nasproti moderni transparentci

»Še na začetku XVII. stoletja so opisali takle idealen lik vojaka. Predvsem je vojak nekdo, ki ga prepoznamo od daleč; nosi znake: naravne znake moči in poguma pa tudi znamenja svojega ponosa; njegovo telo je znamenje njegove moči in hrabrosti; vojaškega poklica se mora sicer res naučiti postopoma – predvsem tako, da se bojuje – zato pa vojaški gibi in hoja, drža in položaj glave v dobršnem delu izhajajo iz telesne retorike časti.

Druga polovica XVIII. stoletja: vojak je postal nekaj, kar se izdeluje; iz testa brez oblike, iz okornega telesa izdelajo stroj, ki ga potrebujejo; postopoma so popravili drže; pretehtana vadba počasi predela sleherni del telesa, mu zagospoduje, si ga vsega podredi, doseže, da je nenehno razpoložljivo, in se potihoma nadaljuje v avtomatizmu navad: skratka, iz telesa so "izgnali kmeta" in mu dali "videz vojaka".«¹

Da bi bolje dojeli globalno spremembo, ki se zgodi v času med sedemnajstim in osemnajstim stoletjem, se spustimo v podrobnejšo

¹ M. Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, Delavska enotnost, Ljubljana, 1984, str. 135 f.

analizo dveh vojakov, ki jima pripadata.

Vojak sedemnajstega stoletja je nekdo, ki nosi karakteristike za vojaški poklic že v sebi. Vojaški poklic ni toliko poklic v smislu suhe profesionalnosti kot nekakšen preizkus moči za hrabrega posameznika, cenjeno dejanje, ki koristi domovini. Če je kralj kronana glava na telesu monarhije, je vojak njena roka, ki drži meč. Bojevanja naj bi se učil med drugim tudi kar med bojem samim. Čeprav ga je treba za vojaški poklic uriti, vendarle vsebuje lastnosti, ki se jih ne da ne posnemati, ne privzgajati, ne privaditi. Te odlike so opazne že navzven in niti na misel mu ne pride, da bi jih skrival, saj so nezgrešljiva znamenja njegove vrednosti. Njegove sposobnosti se manifestirajo skozi ves ta zunanji blišč, ki gre z roko v roki s ponosom in častjo.

Zakaj toliko besed o njegovih sposobnostih in blišču? Zato, ker je nam, Warholovim sodobnikom, verjetno bolj težko razumljivo, kaj pomeni kredibilna uravnoteženost med prezentacijo objekta in njegovo kvaliteto, kakršno nudi navedeni primer. Odraščali smo ob poplavi posledic Warholovega izreka, da je vse, kar je sam kdaj koli prezentiral, zgolj površina. Odraščali smo ob reklamah "Pijača naše in vaše mladosti", "Ne bo vam uspelo, to je Jelovica" itd. Še več, živimo v času, v katerem Virilio napoveduje zaton ikonske družbe.

Omenil bi primer španske pehote. Najmočnejše in najspretnейše so postavili na njene robove, boke, čelo in hrbet, ti so prevzeli odgovornost stika s sovražnikom. Toda ker so bili na robovih, so bili tudi najbolj vidni. Najbolj vidni so bili tudi najbolj sposobni. Tukaj smo priča antično-klasicistični vizualni kulturi, ki je hkrati tudi precej hierarhična. Vse, kar je močno, samozavestno, odlično, je vidno, ni prikrito očem – sprejme tveganje izpostave. Posledice takšne drže so neprikriti ponos, spektakel in občutek veličine. Ta svet je precej drugačen od sodobne ponotranjene meščanske kulture.

Verjetno nam bo vojak osemnajstega stoletja precej bolj domač. Vojak je postal nekaj, kar se izdeluje. Iz okornega telesa izdelajo stroj, ki ga potrebujejo. Iz telesa so izgnali kmeta in mu dali videz vojaka. Tukaj smo že priča disharmoniji med kakovostjo prezentacije osebe in njeno resnično vrednostjo. Vojak je lahko le vojak; vojni stan mu individualnost namreč prej krati, kot pa bogati. Klasicist se individualnosti ni "osvobajal", pač pa jo je bogatil z novimi izzivi in dolžnostmi. Rekrut osemnajstega stoletja ni več individuum, ki ima vse predispozicije za vojaški poklic že v sebi; zdaj postane totalna lutka brez kakršnih koli privilegijev, ki bi izhajali iz njegovih vrlin. Vrlino, spretnost, talent izpodrine neskončno dolgo urjenje; lastno retoriko časti, ki daje svoboščine, zamenja urjenje, ki nima namena zgolj povečati učinek samega telesa, ampak mu skuša s čedalje večjim urjenjem zagospodovati, se ga polastiti v celoti, ga otopiti. Vojakov nagon po samoohranitvi je skozi oblastno strukturo vaj, ki otopijo naravne čute posameznika, spremenjen v hinavsko privzgojeno skrb, da je njegova prva dolžnost lastno preživetje.

Od kdaj je preživetje skrb in ne nagon?

"- Vse, kar človek v službi države *dela*, je proti njegovi naravi.

- Ravno tako je proti njegovi naravi vse, česar se glede na prihodnjo službo v državi *neuč*.

- To se doseže z *delitvijo dela* (tako da ni nihče več v celoti odgovoren):

ne zakonodajalec – ne ta, ki zakon izvršuje;

ne učitelj discipline – ne ti, ki se v nji utrđijo in postanejo strogi."²

2 F. Nietzsche, Volja do moči, Slovenska matica, Ljubljana, 1990, str. 404.

Nadalje vojakova uniforma ni več znamenje kraljevega blišča, pač pa postane ekvivalent delovni halji, in sulica kot orodje časti se spremeni zgolj v orodje za ubijanje. Visoko dvignjena glava in drzen pogled ne jamčita več samozavesti, pač pa sta zgolj odlitka strogo vkalupljenega urjenja. Oseba se spremeni v brezobličen kos gline, ki jo vržejo na tekoči trak ter spremenijo v kos žgane opeke, člen v arhitekturi moderne družbe. Vsa moderna družba prevzame model vojašnice. Stroga kvadriljiranja vtisnejo pečat šolam, bolnicam, zaporom, tovarnam (kvadriljiranje je sistem urejevanja enot, ki precej spominja na mrežaste tlorise ameriških mest, npr. New Yorka).

Kakšna je vizualna ekonomija moderne družbe? Formulo bolj-vidno-je-bolj-kvalitetno začne spodrivati formula bolj-skrito-je-bolj-funkcionalno. Zunanjo bleščečo uniformo klasicističnega vojaka začne izpodrivati maskirna barva. Zgoščeno trumo, katere cilj je neprebojnost, zamenjujejo hitre razvrstitve, ki se gibljejo čedalje bolj netransparentno. Bolj kot so gibljive, bolj so neranljive. Tukaj smo priča modernistični potrebi po gibanju.

Virilio ugotavlja, da je hitrost droga moderne družbe. Vojaki osemnajstega stoletja bi že lahko služili kot skice za platna in kipe, na katerih se kitijo heroji prihodnosti Umberta Bocconija in drugih futuristov.

V čem smo napredovali v teh stotih letih?

“Vera v *‘napredek’* – v nižji sferi inteligence se napredek kaže kot vzpenjajoče se življenje: vendar je to samoprevara; v višji sferi inteligence pa kot *spuščajoče se*.

Opis simptomov.

Enoten vidik: negotovost glede vrednostnih meril.

Strah pred splošnim *‘zaman’*.

Nihilizem.”³

Od strahospoštovanja vrednega vojaka smo prišli do zakamufliranega stroja za ubijanje. Kaj imamo navado reči o strojih, računalnikih in letalih? V njih ni nič slabega, so zgolj pripomočki (človek kot stroj–pripomoček, sredstvo brez identitete). Od vidnega nasprotnika smo prišli do vseobsegajočega nevidnega strahu, ki učinkuje še tudi potem, ko je konflikt že mimo. Tukaj se v vsej okrutnosti pokaže kompleksnost gospodarja pogleda, le da smo tokrat mi izpostavljeni nevidnemu sovražniku – mi smo žrtve nevidnega udara neznanih sil. Strah tvori novo imaginarno telo, ki mu omogoča eksistenco večni občutek ogroženosti. Zgodovina nas uči, da privede enačenje človeka s strojem vedno do negativnih posledic. Preko vzgoje, katere osnovo tvorijo discipline, smo prišli do otopelega človeka–avtomata, izumetničili njegov občutek za lastno zdravje, njegovo telo pa z utrujanjem živčevja prikovali na skelet državnih institucij. Dali smo mu mehaniko gibanja, mehaniko prehranjevanja (v sedanosti bi lahko pod to rubriko zlahka prišteli McDonald’s).

Koristno delo – ubogljivo telo

Vrnimo se k Foucaultu. Po njem je bila knjiga o človeku–stroju napisana hkrati v dveh registrih: v anatomsko–metafizičnem, katerega prve strani je napisal Descartes, nadaljevali pa so ga zdravniki in filozofi. Drugi register je bil tehnično–političen, tvoril pa ga je skuppek vojaških, šolskih, bolnišničnih pravilnikov. Ta na videz precej različna registra povezuje pojem krotkosti (koristno telo–ubogljivo telo). Da bi dosegli to krotkost, se zatečejo k elementu discipline.

“Kaj je v teh shemah krotkosti, ki jim je 18. stoletje posvečalo tolikšno pozornost, tako zelo novega? Zagotovo ni bilo prvič, da je bilo telo predmet za tako oblastna in tako nujna investiranja; v sleherni družbi oblasti zelo na tesno obdajajo telo, ki mu nalagajo prisile, prepovedi in obveznosti. Vendar pa je v teh tehnikah marsikaj novega. Najprej razsežnost nadzora. Telesa ne obravnavajo več množično, na veliko, kakor da bi bilo neločljiva enota, temveč ga obdelujejo v podrobnostih, na njem izvajajo pretanjeno prisilo, pridobivajo oprijemališča na sami ravni mehanike – premikov, gibov, drž, hitrosti.

Nato predmet nadzora, to niso ali niso več označevalni elementi obnašanja ali govorice telesa, temveč ekonomija, učinkovitost gibov, njihova notranja organizacija; prisila bolj zadeva sile kakor znake, edina ceremonija, ki res kaj velja, je ceremonija vaj ... Te metode, ki omogočajo podroben nadzor dejavnosti telesa, ki zagotavljajo stalno podložnost njegovih sil in jim vsiljujejo razmerje krotkosti, uporabnosti, prav te metode lahko imenujemo ‘discipline’.”⁴

Discipline so postale v 18. stoletju splošne formule gospodovanja. Drugačne so od suženjstva, služabništva, vazalstva, asketizma in pri-sejejo spremembe v ekonomijo vidnosti pri izvrševanju oblasti.

Tradicionalna oblast se je nenehno in urejeno razkazovala, njene ceremonije so bile razkošen izraz moči, hkrati pretirana in kodirana potrata, iz katere je oblast črpala moč. Vselej je bila bolj ali manj podobna triumfu. Svečan nastop suverena je vseboval nekaj, kar je sodilo k posvetitvi h kronanju, k zmago-slavni vrnitvi; vse do pogrebne-ga razkošja ni bilo nastopa, ki se ne bi dogajal v središču razvite moči.

Disciplina pa ima svojo lastno vrsto ceremonije. To ni triumf, temveč pregled, parada, razkošna oblika preizkusa. V njej se subjekti kot objekti ponujajo opazovanju oblasti, ki se kaže zgolj kot anonimen pogled, razkazujejo njene učinke in tako rekoč iz ozadja na svojih telesih, ki so postala natančno berljiva in krotka. Izvrševanje discipline zahteva dispozitiv, ki prisiljuje s pomočjo pogleda, zahteva aparat, v katerem tehnike, ki omogočajo videnje, uvajajo oblastne učinke, prisiljevalna sredstva pa v njem povzročajo, da postanejo tisti, ki se nanje aplicirajo, razločno vidni.

V disciplinskem sistemu je otrok bolj individualiziran kakor odrasel, bolnik močnejše kakor zdrav človek, norec in prestopnik bolj kakor normalen in tisti, ki ni prestopnik. Vsi individualizacijski mehanizmi v naši civilizaciji so seveda usmerjeni proti prvim; ko pa hočemo individualizirati zdravega, normalnega in lojalnega odraslega, to počnemo vselej tako, da ga sprašujemo po tistem, kar je v njem še otroškega, po tem, kakšna skrita norost tiči v njem, kakšen bistven zločin je hotel zagrešiti.

Panoptikum

Pravi Goljat v tehniki prikritega opazovanja je Benthamov panoptikum. Kljub temu da ne deluje po mikroelektronskem principu kamer, mikrofонов, je popolna arhitektura optičnega nadzora. Njegov tloris se sestoji iz poslopja v obliki prstana, ki je na obodu, v središču pa je stolp za nadzornika. Na stolpu so velika okna, ki ne motijo pogleda in seveda gledajo na notranjo stran prstana. Obodno poslopje v obliki prstana je razdeljeno na celice, vsaka celica sega skozi vso širino stavbe. Celica ima dve okni, eno omogoča pogled v notranjost s stražnim stolpom, s katerega okni se ujema, drugo pa proti zunanjo-sti. To okno ni namenjeno v prvi vrsti vidnosti zapornika, kolikor

temu, da svetloba presvetljuje celico od enega konca do drugega. Torej za učinkovit nadzor zadošča, če postavimo paznika v centralni stolp, v sleherno celico pa kaznjenca, šolarja, delavca, blazneža ali nalezljivo obolelega. Zaradi križanja dveh svetlob lahko z nadzornega mesta vidimo drobne obrise, ki se razločno začitujejo na svetlobi, zaklenjene v celice. Odpira se pogled na cel niz neprodušno zaprtih akvarijev, kjer opazovanci lebdijo v polju prisilnega ekshibicionizma, ki ga zagotavlja neprekinjeni tok svetlobe. Sleherni opazovanec je sam, popolnoma individualiziran in nenehno na očeh. Panoptična arhitektura ureja prostorske enote, ki omogočajo neprestano videnje in takojšnjo prepoznavo.

Vzpostavi se tipična moderna hierarhija pogleda – opazujejo ga, on pa ne vidi opazovalca; je predmet informacije, nikoli pa ni subjekt komunikacije. Položaj opazovančeve sobe nasproti središčnega stolpa ga razgalja osni vidnosti; zaradi razdelitve prstana, zaradi dobro ločenih celic pa je s strani neviden. To je zagotovilo za red. Gneča, kompaktna množica, kraj mnogovrstnih menjav, individualnosti, ki se zlivajo, je opuščena in nadomeščena z zbirko ločenih individualnosti. Z vidika paznika so to nadomestili z mnogovrstnostjo, ki jo je mogoče prešteti in kontrolirati, z vidika jetnikov pa z gledano samoto.

Iz tega izhaja glavni učinek Panoptika: pri zaporniku povzroči zavestno in nenehno stanje vidnosti, ki zagotavlja samodejno delovanje nepreverljive oblasti. Tako povzroči, da se jetnik ujame v oblastne razmere, katerih nosilec je on sam.

Turška vojaška policija pred mavzolejem v Ankari; foto: Henry Angelo-Castrillon

Cesarjev rojstni dan leta 1820, Jožef Ressel, abbé Martin Kuralt in novomeški tiskar Tandler

Cesar Franc I. je leta 1820 praznoval svoj dvainpetdeseti rojstni dan in je imel za sabo že dolgo dobo vladanja, od leta 1792 kot nemški cesar Franc II., nato od leta 1804 kot avstrijski cesar Franc I. Preživel je hude čase Napoleonovih vojn in je po letu 1815 postal eden izmed stebrov svete alianse. Kakor vedno ko je treba spodbujati ljudi v vdanosti vladarju, so vsako leto po vsej monarhiji zelo slovesno praznovali njegov rojstni dan. Leta 1820 so se ob tem dogodku v Novem mestu srečale poti treh mož, ki jih je lahko le naključje usode za hip vmešalo v isti dogodek, ki so prej in tudi poslej hodili vsak svojo pot in se vsak na svoj način vtisnili v zgodovinski spomin. Nič jih ni vezalo, ne poreklo, ne leta, ne zanimanja, ne prijateljstvo. Bili so samo ob istem času v istem kraju in vsak je na svoj način prispeval k slovesnosti v čast cesarja.

Kakor je bilo določeno s predpisom in je bilo tudi v navadi, je bila v glavnem mestu novomeškega okrožja na cesarjev rojstni dan, v soboto, 12. februarja 1820, slovesna maša s tedeumom, v drugih župnijskih središčih pa naslednji dan, v nedeljo. V nekaterih pomembnejših krajih so bile nato ljudske veselice, povsod pa so delili revežem miloščino v denarju in živilih. V Novem mestu je bila v nedeljo zvečer mala slovesnost. O njej je 26. februarja obširno poročal okrožni glavar Janez Nepomuk Vesel deželnemu predsedstvu. Njegovo poročilo je bilo skoraj dobesedno objavljeno 3. marca tudi v Laibacher Zeitung, vendar je bil izpuščen celoten zadnji odstavek z Veselovimi zahvalami najbolj zaslužnima za uspeh slovesnosti, okrajnemu komisarju Johanu Elsnerju in distriktnemu gozdarju Ressleru.

Jožef Ressel je dobil, kakor je znano, leta 1817 kot štiriindvajsetletni mladenič službo distriktnega gozdarja na Dolenjskem. Novomeško okrožje je bilo tedaj razdeljeno na tri gozdne distrikte s sedeži v Pleterjah, Ribnici in Stični in Resslerov distrikt s sedežem v Pleterjah je zajemal okrajne gosposke Leskovec, Kostanjevica, Krupa, Ruperčevrh in Novo mesto. Ressel se je, kakor je zapisal Vladimir Murko, v času svojega bivanja na Dolenjskem udeleževal tudi kulturnega življenja. Vprašanje je, če je v tem času res učil kaligrafijo na novomeški gimnaziji. Murko je zapisal, da je L. Čermelj odkril v arhivu novomeške gimnazije podatke o tem, toda kaj več kot dveh vpisov v gimnazijskem protokolu dne 3. januarja in 30. avgusta 1820 ni najti. Prvi omenja, da bi Ressel lahko imel pouk kaligrafije za vse dijake brez razlike na rotovžu, kjer se bo poučeval tudi četrti razred, spodaj pa je opomba »je bilo kmalu prekinjeno«, torej verjetno razgovori o tem. Naslednji vpis pravi, da se v zadnjem času sliši, da bi se na tukajšnji gimnaziji učilo lepopisje, toda svojega učitelja za to ne bodo nastavili. Mogoče je domnevati, da je Ressel ali nekdo v njegovem imenu predlagal gimnazijski direkciji, da bi tak pouk bil, vendar dalj od pogovorov ni prišlo.

O Resslerovem sodelovanju pri proslavi ob cesarjevem rojstnem dnevu je prav tako pisal že Murko, vendar z obžalovanjem, da ni znano, kaj je prispeval k proslavi, in predvidevanjem, da morda prireditev »ognjemeta, za kar je bil baje strokovnjak še iz časov šolanja v 'bom-bardirski' šoli«. Ressel naj bi bil za sodelovanje »deležen celo pis-

mene zahvale po nalogu samega cesarja«, kar je v času Murkovega pisanja knjige dokazoval spis novomeškega okrožnega urada št. 157 z dne 27. oktobra. Danes je ohranjen samo še spis št. 157 z dne 25. decembra (Murko je narobe bral datacijo), v katerem je bilo okrožnemu glavarju Veselu iz Ljubljane sporočeno, da je notranji minister v Ljubljano sporočil cesarjev sklep, da je ta »z odobravanjem blagovolil vzeti na znanje izraze ljubezni in vdanosti, s katerimi so praznovali njegov rojstni dan v tem gubernijskem območju«. Če je 27. decembra sledil dopis, ki je cesarjevo zahvalo sporočil naprej, je nastal prav gotovo na glavarjevo pobudo in ni mogoče reči, da je Ressel prejel pismo zahvalo po nalogu cesarja. Na žalost ne ta in ne drugi spisi, ki so pričevali o Resselovem delovanju distriktnega gozdarja in ki jih navaja Murko, danes niso več ohranjeni v Zgodovinskem arhivu v Novem mestu. Mogoče je predvidevati, da so jih v času, ko je Murko zbiral gradivo, shranili kot dragocenost v posebni mapi in v posebnem predalu v Dolenjskem muzeju, kjer je takrat bil tudi arhiv. Na stari mapi, ki je prazna kasneje prišla v Zgodovinski arhiv, pa se je ohranil zapis profesorja Jarca: Resljeve arhivalije smo odposlali Tehničnemu muzeju v Ljubljani, 20.2.1957. Ker v kopici neurejenega arhivskega gradiva pri najboljši volji tedaj ni bilo mogoče najti vseh dokumentov, povezanih z Resselom, imamo Veselovo poročilo o praznovanju ohranjeno še danes.

V zadnjem odstavku poročila, ki je bil pri objavi v Laibacher Zeitung izpuščen, se je okrožni glavar Vesel za uspeh proslave zahvalil okrajnemu komisarju Johanu Elsnerju, ki je v dogovoru z okrožnim uradom vodil celotno prireditev in zapisal, da »distriktni gozdar Ressel zasluži prav tako častno omembo, ko je s strokovnostjo in delavnostjo zasnoval idejo, izdelal risbe, učil deklice, ki so izvajale slovesnost in si posebno prizadeval za uspeh celote«.

Proslava leta 1820 se je v svoji dognanosti, preprostosti in simboli zelo razlikovala od proslav, kakršne so bile običajno. Celotna slovesnost je seveda vsakič vključevala budnico, igranje godbe uniformirane meščanske garde po mestu, streljanje z možnarji, slovesno mašo, streljanje salv, pogostitev vojaštva z mesom, vinom in kruhom, slavnostno kosilo za vse, ki so kaj pomenili v mestu, napitnice. Prav tako kot leta 1820 je bila večerna prireditev tudi leta 1821 v »okusno dekorirani in svetlo razsvetljeni dvorani«, za katero pa ne vemo, v kateri hiši je bila, verjetno pa v gostilni pri Kutjaru na trgu, kjer so bili v začetku stoletja pustni plesi in tudi ples za cesarjev rojstni dan leta 1829, in sicer ob 9. uri zvečer, ko so se zbrali slavnostno oblečeni povabljeni z okrožnim predstojnikom in vsemi avtoritetami vred.

Zaradi primerjave, pa tudi zaradi zavajajoče napake v Slovenskem biografskem leksikonu naj navedemo potek proslave leta 1821. Začela se je z deklamacijo pred cesarjevo sliko, okrašeno z lovorovimi venci. Dijak najvišjega razreda novomeške gimnazije je deklamiral hvalnico cesarju, ki je bila kasneje tudi natisnjena v Illyrisches Blattu in o kateri bo govora še kasneje, nato je sledila ob glasbeni spremljavi zapeta pesem »Gott erhalte Franz den Kaiser«, vivat klici, streljanje z možnarji in seveda ples.

Povsem drugače in že kar gledališko je bila izvedena proslava leta 1820, ki jo je zasnoval Ressel. V ospredju prostorne, lepo okrašene in z okusom razsvetljene dvorane je bil postavljen gotski tempelj, do katerega so vodile tri stopnice. V templju je stala cesarjeva slika, ki pa je bila pred začetkom zakrita z majhnim ovalnim zaslonom, na

katerem je bil z zlatimi črkami izpisan datum: 12. februar. Ko so dvorano napolnili slavnostno oblečeni gostje, se je prikazalo dvanajst v belo oblečenih deklic. Z mimiko so naznanile, da so prišle praznovat velik praznik, nekatere so spletale lovorove vence, druge so tačas postavljale dva manjša daritvena oltarja. Dve najmanjši deklici sta nato na njih prižgali ogenj in plamen je v trenutku zagorel, isti hip, ko so sneli zaslon in se je pokazala cesarjeva slika. V istem trenutku so zadoneli trobente in bobni ter vivat klici vseh prisotnih. Medtem so deklice razkrile napise na obeh darilnih oltarjih in gostje so na enem prebrali »Franz lebe für uns lang!« in na drugem »Ertöne Volksgesang!«. Pod cesarjevo sliko se je prikazal napis »Ehrfurcht schnitt vom Lorberstamme / Jeden Zweig, der Dich umkränzt: / Liebe glüht in jeder Flamme, / Die Dein Vatterbild umglänzt«. Nato je ena izmed deklic stopila pred cesarjevo sliko in, tako je zapisal okrožni glavar, ob glasbeni spremljavi zapela dobro napisano pesem, ki je ustrezala slavnostnemu dnevu in tudi notranjemu razpoloženju vseh navzočih in katere odtisi so bili že prej razdeljeni vsem gostom. Druge deklice so se medtem razdelile v skupine in so dvigovale lovorove vence nad cesarjevo sliko. Slavnost se je zaključila s pesmijo »Gott erhalte Franz den Kaiser« in vivat klici ter s plesom, katerega prihodek so namenili za reveže. Okrožni glavar Vesel je na koncu še pripisal, da pošilja primerek natisnjene pesmi.

En sam primerek tega tiska je ohranjen v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu, pesem pa je bila prav tako kot poročilo o slovesnosti objavljena v *Illyrisches Blatt*. Naslovnica tega posebnega odtisa je bila že objavljena v literaturi. L. Tončič je zapisal, da je pesem zložil Martin Kuralt, preporoditelj in pesnik, v času, ko je bil interniran v frančiškanskem samostanu v Novem mestu, natisnil pa jo je Henrik Tandler in je to eden najstarejših ohranjenih novomeških tiskov.

Tandlerjev prihod v Novo mesto so raziskovalci, predvsem Bogo Komelj, datirali pred najstarejši ohranjeni Tandlerjev tisk iz leta 1819, nekako med letoma 1810 in 1819. M. Jakopec je dognal, da je bil Tandler v času svoje poroke maja 1819 že okrožni tiskar v Novem mestu in tako postavil zgornjo mejo za čas njegovega prihoda, nikjer pa tudi spodnje. Podvomil je sicer, da bi Tandler prišel že leta 1810 ali malo po tem, ker je bil leta 1810 star šele 15 let. Iz gimnazijskega protokola pa je mogoče izvedeti, da je gimnazijsko vodstvo poleti 1818 še dalo tiskati klasifikacije, to je sezname učencev, v Ljubljano, poleti 1819 pa je zapisalo, da se klasifikacije zdaj lahko tiskajo v Novem mestu, vendar tiskarski in knjigoveški stroški ne smejo preseči ljubljanskih. Tako je mogoče postaviti Tandlerjev prihod med poletje 1818 in maj 1819. Nikakor pa ni res, da bi Tandler že leta 1819 kupil hišo na Trgu, kakor je zapisal M. Jakopec in kar oznanja vsem mimoidočim tudi na fasadi te hiše vzdana plošča, ker jo je kupil na dražbi šele leta 1825, prepis v zemljiški knjigi pa je bil izvršen šele po njegovi smrti leta 1836.

Tudi za Martina Kuralta je znano, da je bil leta 1820 kot trinšestdesetletni mož v varstvu pri novomeških frančiškanih, kamor je bil poslan že leta 1815 iz kapucinskega samostana v Škofji Loki, ker mu tam niso mogli preprečiti stikov z domačini in širjenja nevarnih nauk. Kuralt je bil eden najbolj izobraženih Slovencev svojega časa, bil je Linhartov osebni prijatelj, znal je veliko jezikov, bil je na Dunaju, v Parizu in Firencah, bil je frankofil in navdušen za Napoleona, zaradi česar je bil po letu 1813 interniran v Škofji Loki, nato v Novem

mestu, od koder pa so ga leta 1823 poslali v poboljševalnico v Mirov na Moravskem, kjer je leta 1845 umrl. Slovenski biografski leksikon je Kuraltu pripisal avtorstvo pesmi, ki jo je gimnazijski dijak leta 1821 deklamiral pred cesarjevo sliko, ta iz leta 1820 pa je izpuščena. Vendar si je nemogoče predstavljati, da bi mož, kakršen je bil Kuralt, samosvoj in pokončen, izobražen in frankofil, napisal nekakšno hvalnico cesarju.

Pesem iz leta 1821 oziroma »Prolog gesprochen vor dem Bildnisse Seiner Majestät Franz I.« gre nekako tako: Komu velja vesela slavnost, ki jo danes praznujemo? Komu veljajo glasni vzkliki ljudstva? Za čigavo dolgo življenje in blagor se dviga danes, kot vedno, naša vroča prošnja?... Komu lahko posvetimo naša srca, naše veselje kot njemu, ki osrečuje milijone? Kot njemu, največjemu med vladarji ... ki neumorno dela za mir vseh ... in tako dalje in tako dalje brez konca.

Popolnoma drugačna je pesem iz leta 1820. Ta je celo podpisana z inicialkami M. C., kot so tudi druge objavljene Kuraltove pesmi. Na posebni odtis je Kuralt lastnoročno napisal, da ga poklanja svojemu prijatelju Jožefu Šonti. Kot bi to pesem napisala druga roka, predvsem pa drugi duh kot ono iz leta 1821. Od sedmih kitic opevajo prve tri pomlad, poletje in jesen s cvetjem, žetvijo, vinsko trto in antičnimi bogovi. Četrta kitica pravi tako: Vendar veliko lepša kot bi naše grlo kdajkoli moglo zapeti, je Karnije združena duša današnji zimski dan (Ist Karniens vereinter Seele / Der heutge, heutge Wintertag). V tej Karniji, ki jo je Kuralt mojstrsko skrnil med antične bogove, je vsekakor treba videti kaj več kot antično pokrajino. Kuralt je brez dvoma poznal Linhartove zgodovinske spise in njegove ideje in lahko bi bil tu namig na Karantance in naprej na vse Slovence. Tudi ne brez nekega prikritega tona zvenita zadnji kitici, kjer Kuralt sprašuje, zakaj je cesar le na sliki, mi pa ga želimo danes videti, naša srca so že na Dunaju. Kakršnakoli predvidevanja o tem, kakšne misli je Kuralt še skrnil v pesem, so vsekakor tvegana, da bi pa napisal nekakšno brezdušno hvalnico, pa četudi za denar, je v popolnem neskladju s podobo Kuralta kot človeka, kakršno lahko izluščimo iz nekoliko dokumentov, ki pričajo o njegovem novomeškem času. Če je podoba pravilna, si ga je mogoče predstavljati, kako sedi na samostanskem vrtu in se prešerno smeje svoji potegavščini, posebno še, če je zvedel za cesarjevo zahvalo. Vprašanje je seveda, kdo je Kuralta povabil, naj pesem napiše, ko je pa vendar bil interniran in pod strogim nadzorom s prepovedjo vseh stikov. Ni čisto neupravičeno misliti, da mu je bil nekoliko naklonjen sam okrožni glavar Vesel. V predzadnji vrstici govori Kuralt o spletnju lovorovih vencev okoli cesarjeve slike, pred tem tudi o cesarju, obžarjenem z najčistejšo nebeško lučjo, iz česar bi bilo mogoče sklepati, da je Kuralt že pred slovesnostjo vedel za njeno zasnovo. Bi bilo mogoče, da se je celo srečal z Resslerom?

O Kuraltovem življenju v Novem mestu imamo nekaj poročil okrožnega glavarja Vesela. Čeprav je bil Kuralt že od 26. aprila 1815 v frančiškanskem samostanu, je okrožni glavar Vesel šele septembra 1816 poslal guberniju gvardijanovo prošnjo za povišanje oskrbnine za Kuralta, ki je bila določena na 20 krajcarjev na dan, kar se je gvardijanu zdelo premalo zato, ker je Kuralt v samostanu redno dobival hrano posebej v svojo sobo, imel je boljšo posteljo, dobival je njuhane, ki ga je baje veliko porabil. V samostanu so mu oddelili tudi kos vrta, da bi mu dali priložnost za zaposlitev ali vsaj za neškodljivo preganjanje časa. Že tega leta je Vesel omenjal, da samostan od časa

do časa upa na odstranitev nedobrodošlega gosta. Naslednji mesec Vesel ni vedel, kako bi ukrepal glede žepnine, za katero ga je Kuralt »neprestano nadlegoval« in se pri tem izgovarjal na prejšnjega okrožnega glavarja Flucka, ki da mu jo je dajal za tobak, zajtrk, britje in nakup obleke, Vesel pa ni mogel najti med kresijskimi spisi nikakršnega dovoljenja deželnega predsedstva zanj. Dobil je odgovor, da Kuralt ni upravičen do žepnine, ker je v kazenski oskrbi (Strafverwahrung), če pa mu jo je prejšnji okrožni glavar dajal, je bilo to darilo.

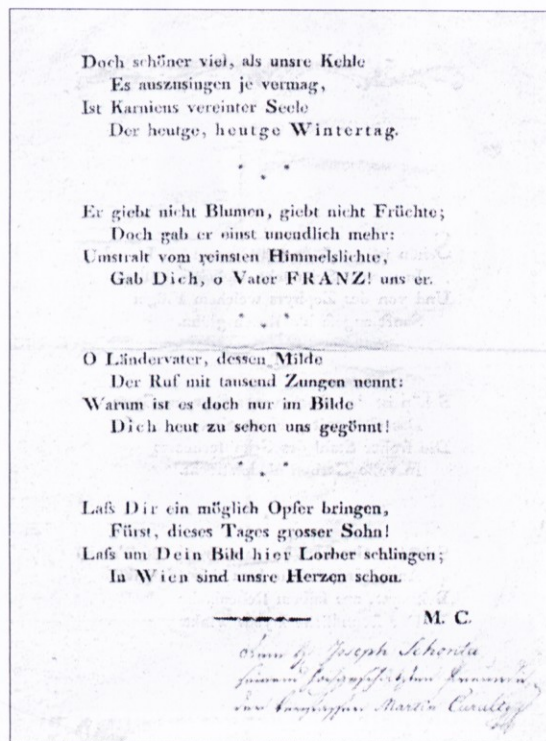
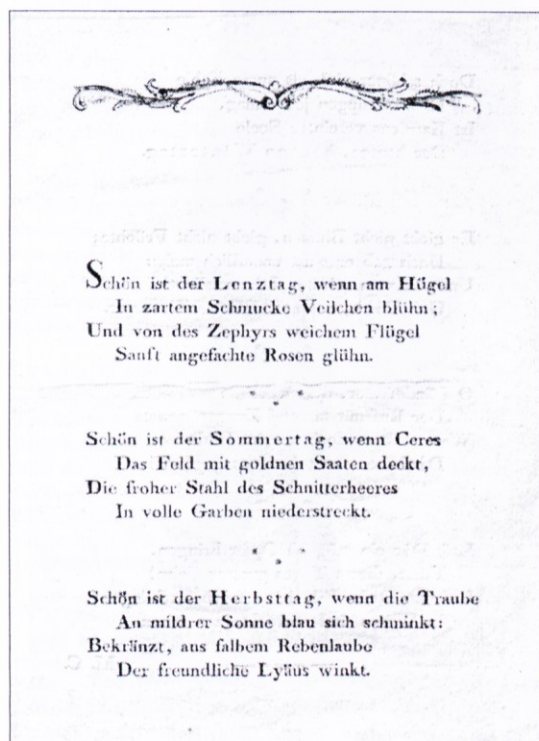
Do leta 1820 nimamo poročil, ker je gradivo okrožnega urada pomanjkljivo ohranjeno. Tega leta je videti, da se je s strani samostana zaostriło nasprotovanje Kuraltovi prisotnosti in je konvent poslal pritožbo kar deželnemu predsedstvu, to pa je nato okrožnemu glavarju naročilo izčrpno poročilo o Kuraltovem obnašanju. Pisali so mu, da si samostan, redovni provincial in škof prizadevajo, da najdejo pot, kako odstraniti Kuralta iz samostana, ker bi bilo lahko njegovo bivanje tam nevarno za dijake. V opozarjanju na to nevarnost je mogoče videti tudi domisljico konventa, kako podpreti svoja prizadevanja, da se rešijo Kuralta in ne toliko resnične nevarnosti. Vesel je v odgovoru zapisal, da so mu seveda znane Kuraltove razmere, da je kakor njegov predhodnik tudi on poveril strog nadzor nad Kuraltom samostanskemu predstojništvu in da je vedno pri višjih oblasteh podpiral utemeljene želje konventa po odstranitvi Kuralta. Označil ga je kot človeka z veliko nadarjenosti in načitanosti, poleg tega pa tudi domišljavosti, z malo ali pa sploh nič življenjske modrosti in prav tako malo skromnosti ter z veliko nagnjenostjo k neurejenemu življenju. Ker Kuralt ni bil obsojeni zločinec, ga ni bilo mogoče zapreti v navaden zapor in Veselu je preostalo le to, da je »budno pazil nanj, nadzoroval njegova dejanja, poizvedel po njegovih poznanstvih in jih poskušal razdreti, da ga je na vse mogoče načine izoliral in ga z mirnim in resnim pogovorom držal v primernih mejah«. Vesel je podvomil, da bi s takim ravnanjem mogel preprečiti Kuraltove stike s preprostimi ljudmi, z laičnimi samostanskimi brati ali s študentsko mladino, čeprav bi sicer s tem zmanjšal njegov škodljiv vpliv na skrbne in redoljubne družinske očete, na ljudi s trdnimi moralnimi načeli in z nekaj izobrazbe. Zaradi Kuraltove trme in svojeglavosti, zaradi ponosa na lastno sposobnost in znanje, zaradi nenavajenosti na urejeno in preprosto življenje je Vesel sodil, da je malo upanja, da bi se Kuralt poboljšal in vrnil k urejenemu, državi in someščanom koristnemu življenju. Vsa opozorila samostanskega predstojništva Kuraltu, naj živi tiho in mirno v svojem stanovanju, vse preprečevanje izhodov je baje vodilo le do sporov in še večje zagrenjenosti tega »svojeglavega, na svoje sposobnosti in znanje ponosnega moža«. Vesel je vedel, da si je Kuralt poskušal izboljšati ekonomski položaj z objavljanjem pisnih sestavkov, s katerimi je nekaj malega zaslužil. Menil je, da je »najbolj neprimeren kraj za Kuralta prav malo mesto, katerega tretjino prebivalcev sestavlja neizobražena in za vsak vpliv dovzetna mladina, kjer ne ostane nič skrito, vse tuje je pa še toliko bolj opazno, kjer se duhovščina zgraža nad posvetnim duhovnikom, ki nima nič duhovniškega na sebi, drugi pa slutijo v njegovi navzočnosti nekaj skrivnostnega, v njem pa pomembno osebo ali celo žrtev preganjanja«. Vesel je vsekakor podprl prošnjo samostana, da bi Kuralta čimprej premestili, in je celo svetoval enega od deželnih glavnih mest, kjer bi ga lahko zaradi njegovih sposobnosti in znanja koristno zaposlili in

bi tako imel tudi boljše stanovanje in oskrbo, zaradi širšega občinstva pa ne bi imel tolikšnega vpliva. Prav gotovo mu Vesel ni želel nič slabega. Oktobra je celo prosil deželno predsedstvo za dovoljenje, da Kuraltu oskrbi nekaj najnujnejše obleke in perila.

Kuraltovo premestitev v poboljševalnico Mirov na Moravskem je šele leta 1823 dosegel ljubljanski škof, ki je za to prosil olomuškega kardinala in nadškofa in odločitev je bila z dekretom dvorne pisarne z dne 22. julija 1823 sporočena guberniju. Kuralta so najprej prepeljali v frančiškanski samostan v Ljubljano, od tu pa pod nadzorstvom s poštnim vozom do Mirova. Novo mesto je zapustil 1. septembra v spremstvu in pod nadzorstvom kresijskega praktikanta Vencla Peera. Jožef Ressel je odšel iz Novega mesta že prej, že leta 1821. Ostal je tiskar Heinrich Tandler do svoje prezgodnje smrti leta 1836, ko ga je pobrala epidemija kolere. Poti so se ločile in danes nas preseneča njihovo davno bežno križanje.

Pesem Martina Kuralta v čast rojstnega dne cesarja Franca I. leta 1820 (hrani Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto)

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK

Šmartno pri Litiji

ZBIRKA NARODNIH NOŠ (po motivih Slave vojvodine Kranjske)

ZBIRKA VRAŽEVERJA

1 Alojz Tomec, 150 let pošte Mokronog v Poštni razgledi, april (št. 3) in maj (št. 4) 2001 ter v Nova filatelija, št. 2, 2001.

2 Poštne ekspedicije so prevžale le pisemsko pošto in blagovne pošiljke največ do teže 10 funtov ali še manj.

3 Amtsblatt zur Laibacher Zeitung, 27. februar 1851, št. 48. Pod obvestilom o odprtju pošte v Mokronogu je podpisana Poštna direkcija Ljubljana.

4 To je pismo, ki je bilo poslano iz Mokronoga v Kostanjevico. Original pisma hrani Alojz Tomec. Zahvaljujem se mu, da me je nanj opozoril.

5 Arhiv Republike Slovenije, AS 1168, Združene PTT organizacije Slovenije, f. 266, Benennung K. k. Post- und Telegrafien Amt Nassenfuss (dalje AS 1168, Združene, f. 266), ki prinaša nekaj podatkov o pošti in poštarjih za čas med letoma 1900 in 1924.

6 V virih, ki sem jih pregledala, sem ga našla najprej omenjenega v Rojstni in krstni knjigi župnije Mokronog (dalje Rojstna, Mokronog) za leta od 1835 do 1910 (prepis), ki jo hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani (dalje NŠAL). Poštni odpravnik Janez Rozman je zapisan kot krstni boter Francu Metelku 9. oktobra 1855. leta.

7 V pregledanih virih za ta prispevek priimek Rozman do leta 1855 ni nikjer omenjen.

8 NŠAL, Mrliška matična knjiga župnije Mokronog (dalje Mrliška, Mokronog) 1835 - 1900 (prepis). Umrli je star komaj 43 let zaradi želodčnih krčev.

9 ARS, AS 176, Reambulančni kataster za k. o. Mokronog, N 166 (dalje AS 176, Reambulančni), Abecedni seznam zemljiških in hišnih posestnikov davčne občine Mokronog 1869, popravki 1880.

10 Prav tam, Protokol parcel občine Mokronog z vasjo Martinja vas 1869.

V pričujočem prispevku sem orisala 150-letno zgodovino pošte ter ljudi, ki so bili z njo povezani v kraju Mokronog. Osrednji del raziskave je bilo obdobje od ustanovitve do sedemdesetih let 20. stoletja. Delovanje poštne urade v zadnjih treh desetletjih je razen imen poštne delavcev orisal že Alojz Tomec v svojih prispevkih o mokronoških poštah žigih, ki jih je objavil v Poštah razgledih in Novi filateliji.¹ Poštne zakone, predpise in zgodovinski oris določenega obdobja sem omenjala le za razumevanje ostalega teksta, v katerem sem pretežno opisovala poštarje in njihovo delo. Poleg pisnih virov in literature sem uporabila tudi pričevanja nekdanjih poštne uslužbencev oz. njihovih potomcev. Zahvaljujem se vsem, ki so mi pomagali z informacijami, dokumenti ali fotografijami, še posebej Mariji in Rafaelu Piberniku, Anici Gernedl, Mariji Koračin, Ani Hrovatič, Pavli Ornik, Marti Bahun, Miroslavu Strupehu, Jožici Uhernik, Leopoldini Jevnikar in Karolini Kos.

Ustanovitve

Poštni in telegrafski uradi na Kranjskem so v drugi polovici 19. stoletja spadali pod različna ministrstva, od leta 1849 pod ministrstvo za trgovino, obrt in javne zgradbe, od 1859 pod finančno, 1862 pa pod novoustanovljeno trgovinsko. Po letu 1866 je spadala Generalna direkcija pošte in telegrafa k ministrstvu za trgovino in narodno gospodarstvo. Poštna direkcija za Trst, Primorsko in Kranjsko je imela po letu 1884 sedež v Trstu. Leta 1850 je bilo na tedanjem Kranjskem sto petintrideset poštne uradov. V naslednjih letih in desetletjih pa se je njihovo število še povečalo.

Mokronoška pošta je pričela poslovati 1. marca 1851. leta kot poštne ekspedicija (Postexpedition),² ki je imela povezavo s poštne uradom v Trebnjem. Poštne oblasti so se o tem odločile že 14. februarja istega leta.³ Prav gotovo je bil namen te ustanovitve širjenje območja in obsega pošte. Na območju Mirnske doline namreč do tedaj še ni bilo nobene poštne postaje. V praksi nam ta datum potrjuje tudi žig pošte Mokronog, odtisnjen na pismu dvanajsti dan njegove uporabe, to je 12. marca 1851. leta.⁴ Drugi vir, dokument, pa nam ponudi še en datum otvoritve pošte, in sicer 1. avgust 1851. leta.⁵ Menim, da gre, glede na druge ohranjene pisne vire, v tem primeru preprosto za nepravilen prepis datuma otvoritve.

Poštni mojstri in upravniki do leta 1945

Prvi, ki se je pričel ukvarjati s poštnim delom v trgu Mokronog, je bil poštni odpravnik Janez Rozman (Postexpeditor Johann Rosmann).⁶ Poklic, ki ga je opravljal, mu je prav gotovo prinesel širšo poznanost med ljudmi, čeprav se je v trg priselil.⁷ V letih opravljanja tega poklica je bil zelo pogosto krstni boter novorojenim otrokom. Večkrat je bila krstna botra tudi njegova žena Marija, ali pa sta bila botra oba skupaj. Delo poštne mojstra (tako je vpisan po letu 1867) je opravljal do svoje smrti 30. avgusta 1872. leta⁸ na svojem domu Mokronog številka (dalje št.) 82.⁹ Glede na katastrsko številko stavne parcele v reambulančnem katastru je živel v predelu Mokronoga, imenovanem Frenga.¹⁰ Ker pa se najbrž ni mogel preživeti le s poštne

11 NŠAL, Rojstna Mokronog 1835 - 1900 (prepis). Janez Rozman je konec 60. let 19. stoletja vpisan tudi kot gostilničar (Wirth).

12 O tem, da je bila v Majnovi hiši prva pošta v Mokronogu, je Leopoldini Jevnikar iz Martinje vasi pripovedovala tudi njena mati, roj. leta 1886. Tudi ustni vir Ana Hrovatič, ZDA. Mariji Koračin iz Mokronoga se zahvaljujem, da mi je posredovala podatke o pošti, ki jih je prejela od Ane Hrovatič.

13 NŠAL, Mrliška Mokronog 1835 - 1900 (prepis), Marija Rozman je umrla 1. novembra 1876.

14 Glej op. 9.

15 Dolenjske novice, 15. december 1885, št. 24, str. 194.

16 Župnijski urad (dalje ŽU) Mokronog, Status animarum (dalje Status) z začetkom pisanja leta 1906 do 1945. Tu je hiša Ignaca Majena zabeležena pod hišno številko 86.

17 Kot poštne mojstra sem ga najprej našla zapisanega v Poročni knjigi župnije Mokronog (dalje Poročna, Mokronog) 1816 - 1900 (hrani NŠAL), in sicer 17. februarja 1873. Rojen je bil 19. januarja 1843. leta.

18 Katastrska številka stavbne parcele v reambulančnem katastru je bila 10.

19 Ustni vir, Anica Gernedl, Florijanska 18, Mokronog.

20 Dolenjske novice, 15. december 1893, št. 24, str. 201.

21 AS 1168, Združene, f. 266.

22 Peter Radics, Die k. k. Post in Krain und ihre geschichtliche Entwicklung, Laibach 1896 (dalje Radics), str. 143 - 145.

23 Njegov priimek so domačini poslovenili v Ajlec.

delom, se je ukvarjal tudi z gostilniško dejavnostjo.¹¹ Za stavbo je imel hlev, kjer so domovali poštni konji. Ko so pošto pripeljali do trga, so tu konje zamenjali in pošto ter drugo blago peljali naprej s spočitimi konji.¹² Po njegovi smrti in smrti njegove žene¹³ je kot lastnica stavbe za leto 1880 vpisana Marija Golia.¹⁴ To stavbo je kasneje kupil Ignac Majcen in v njej odprl gostilno z imenom Pri stari pošti.¹⁵ Tudi v začetku 20. stoletja je ta hiša ohranila vulgo (po domače, hišno) ime "Stara pošta".¹⁶ Hiša stoji še danes, stavba na Gubčevi ul. št. 12.

Po smrti Janeza Rozmana je postal poštni mojster Janez Pleskovič¹⁷. Z zamenjavo poštних mojstrov se je zamenjala tudi lokacija poštne urada. Tako se je s Frenge pošta preselila v trg. Poštar Pleskovič je živel konec 19. stoletja v hiši s številko 11¹⁸ (vulgo "per Pleskovcu"). Danes je to hiša na Starem trgu št. 38. V levem spodnjem delu hiše je bila gostilna, v desnem pa poštni urad. Pošto je prevažal sam Pleskovič, saj za čas njegovega uradovanja nisem našla nobenega zapisa o poštne slu. Da se je poštar ukvarjal še z dodatnim delom, gre prav gotovo pripisati premajhnemu zaslužku. V tej službi je morda vztrajal tudi zaradi ugleda in veljave med ljudmi do konca leta 1893. V tem času se je preselil z družino v novozgrajeno hišo pod Sv. Florijanom, št. 164 (danes Florijanska c. 18). Prostore v trgu je prodal Juriju Heferletu.¹⁹

Konec 19. stoletja je država zakupnikom neerarnih (nedržavnih, zakupnih, pogodbenih, po letu 1900 razrednih) pošt povrnila določene stroške, ki pa so bili ponavadi nižji kot dejanski. To je državi ustrezalo, zato so neerarne v tem času na Kranjskem prevladovale. Erarne pošte, ki jih je država upravljala preko državnih uslužbencev, so bile le tiste z največjim prometom (v letu 1894 le štiri).

Konec leta 1893 je poštna direkcija razpisala službo pri poštne in telegrafskem uradu v Mokronogu.²⁰ Janez Ulepič, c. kr. poštni mojster II. razreda, ki je prevzel to službo, jo je opravljal od leta 1896²¹ dalje, morda celo že od leta 1894.

Poštni promet mokronoške pošte v letu 1894²² (glej tabelo) je bil primerljiv s takratno pošto v Trebnjem in precej nižji od novomeške, ki je bila v tem letu četrta po vrsti glede prometa na Kranjskem.

Poštni urad	Pisemske pošiljke	Blagovne pošiljke	Celotni prihodki v goldinarjih (gld)
Mokronog	44.600	3.000	2.098
Trebnje	27.300	2.300	2.117
Novo mesto	197.200	17.500	11.934

Službo c. kr. poštne mojstra je Ulepič opravljal do 23. julija 1902, ko je bil prestavljen v Ilirsko Bistrico. Za njim je poštne zadeve na pošti na državne stroške opravljal poštna administratorica Sofija Juvanec med 1. in 7. septembrom 1902 ter za njo Anton Jurkič (do 31. decembra), ki je po 1. januarju 1903 postal postavljen c. kr. poštni mojster.

V Mokronogu je ostal do premestitve za nadpoštarja v Gradež, to je do 1. marca 1911. Zamenjal ga je Fran Eiletz²³, ki je prišel iz Trsta. V Mokronogu je služboval dobrih sedem let, nakar so ga s 13. majem 1918 premestili za nadpoštarja v Sveto Lucijo ob Soči. Proti koncu prve svetovne vojne je (z dekretom z dne 2. avgusta 1918) 1. septembra nastopil delo poštne mojstra Friderik Šubic (tudi Šubič).

24 Ime Friderik izvira iz nemškega imena Friedrich. V Leksikonu imen, Celje 1988, str. 300, je zapisano, da ime Friderik približno ustreza imenu Miroslav, ki je slovanskega izvora. Morda so ime Friderik Šubice v času kraljevine SHS preimenovali v Miroslav Šubice. Podatkov ne morem natančno primerjati, saj sem našla le rojstne podatke Miroslava Šubice, ne pa tudi Friderika Šubice.

25 Hči pismonoše Franca Strupeha, Jožica Uhernik, pravi, da ji je oče vedno pripovedoval, da je bila pošta le v stavbi nad kasnejšo delavsko menzo za tovarno usnja.

26 NŠAL, Rojstna Mokronog 1835 - 1910 (prepis), omenjen kot oče otroka, rojenega 14. januarja 1895. Živel v Mokronogu št. 87.

27 Prav tam, oče otroka, rojenega 14. decembra 1894. Živel v Mokronogu št. 154. V statusu, ki ga hrani ŽU Mokronog s pričetkom pisanja 1906. leta, je zapisan Švarc kot tiskar.

28 Prav tam, oče otroka, rojenega 23. maja 1900. Živel v Mokronogu št. 110.

29 Prav tam, oče otroka, rojenega 6. septembra 1901. Živel v Mokronogu št. 115.

30 Prav tam, Rojstna Mokronog 1911 - 1964 (prepis). Tu je vpisan kot oče hčerke Ivanke, roj. 1. novembra 1917. leta. Njegova žena je bila hči postiljona Franceta Vrhovška, tako da je verjetno, da ga je on zgolj začasno nadomeščal pri tem delu.

31 Kot vojak naj bi se boril na bojišču ob reki Piavi, ki se je odprlo leta 1917. Ustni vir Miroslav Strupeh, Mokronog.

32 AS 1168, Združene, f. 293, Krajevni stalež zvaničnikov in služiteljev.

33 Prav tam, š. 412, Uradniki po 2. odstavku, 45. členu, stanje z dne 31. 12. 1941.

34 Glej op. 26. Zapisan kot krstni bote 21. decembra 1934 in 24. februarja 1935.

35 Stalež osebja po stanju 1. julija 1926.

36 Stalež osebja po stanju 1. januarja 1936.

37 AS 1168, Združene, f. 281, Stalež razrednih uradov od. 1.1.1918 - 31.12.1922.

38 Prav tam, š. 412, Kazni uradnikov.

Friderika Šubica (med letoma 1925 in 1927 se omenja ime Miroslav Šubice²⁴) je nadomestila kot vodja poštnega urada Justina Blinc leta 1927, ki je to službo opravljala do septembra 1943, ko je pošta začasno prenehala poslovati. Takoj po drugi svetovni vojni je delo še opravljala, konec leta 1945 pa jo je nadomestila Marija Ornik.

Kje natančno so bili poštni prostori v prvih treh desetletjih 20. stoletja, zaenkrat ni znano. Morda v isti stavbi, kot je bila še konec 19. stoletja, ali pa v stavbi, kjer je domovala od približno leta 1930 dalje.²⁵ Takrat so poštarji uradovali v prostorih nad menzo za delavce mokronoške tovarne usnja. Stranke so vstopale po stopnicah s cestne strani, zraven t. i. Strelovega turna. Tu je poštna dejavnost potekala do italijanske kapitulacije jeseni 1943, ko je pošta v trgu začasno nehala poslovati. Žal se po vojni ta dejavnost v tej hiši ni nadaljevala, saj je bila stavba v času nemškega bombardiranja, 5. oktobra 1943, najprej močno poškodovana, 27. oktobra pa še požgana.

Uradniško in služabniško osebje 1900 - 1945

Delo postiljona sta ob koncu 19. stoletja opravljala Jože Zorc²⁶ in Jernej Švarc²⁷. V začetku 20. stoletja pa sta se Švarcu pridružila še Franc Vrhovšek²⁸ ("Grmčkov France") in Janez Kovačič²⁹ ("Prifreger").

Pred prvo svetovno vojno se je služabniškemu osebju pridružil še Franc Strupeh, ki je pričel delati 1. februarja 1912. Zadnja dva sta kot pismonoši delala v glavnem ves čas do druge svetovne vojne, Franc Vrhovšek pa je v virih kot postiljon nazadnje omenjen leta 1911.

Med 1. svetovno vojno je leta 1917 raznašal pošto Janez Vrabec, Mokronog št. 112. Po vojni je vpisan kot cestar.³⁰ Pismonoša Strupeh se je kot avstroogrski vojak udeležil 1. svetovne vojne, vendar se je kmalu zatem, ko je bil ranjen, vrnil in delo opravljal naprej.³¹ Ob koncu 1. svetovne vojne je zabeleženo še ime Antona Strupeha, ki je nekaj dni (med 18. oktobrom in 2. novembrom 1918) nadomeščal bolnega pismonoša Kovačiča.³² Kot dnevničar, služitelj se ponovno omenja v letih pred 2. svetovno vojno.³³ V letih 1934 in 1935, morda tudi do druge svetovne vojne, je pismonoša Franc Krese³⁴ nosil pošto iz Mokronoga na Trebelno. Njegovo ime se ne pojavi v nobenih seznamih, staležih osebja Ljubljanske direkcije za čas med obema vojnoma. Kot poštni in telegrafski uradnik je sredi leta 1926 pričela delati Ljudmila Sbil (II. kategorija V. skupina).³⁵ Na začetku leta 1936 je ni več na seznamu zaposlenih na mokronoški pošti. Kot poštna uradnica VII. skupine je opravljala delo kontrolorke to leto Josipina Glažar.³⁶

V prvih letih službovanja (1918 - 1922) Friderika Šubica je bilo na sami pošti precej sprememb pri zaposlenih. Za kratek čas, nekaj tednov ali zgolj nekaj dni, je delalo na pošti več pripravnikov in nižjih poštnih uradnikov. Pri delu v uradu je nekaj časa pomagala celo njegova žena Angela.³⁷

Poštni uradniki so veljali za stroge in natančne. To niti ni tako čudno, saj so jih številne kazni (pisni opomini ali denarne kazni s strani ljubljanske poštne direkcije) že zaradi malenkosti k temu naravnost prisilile.³⁸

Janez Kovačič je prenehal raznašati pošto maja leta 1936, ko se je upokojil. Nadomestil ga je Jože Hrovatič, poštni uradnik, najprej pismonoša, po letu 1937 pa nadzornik PTT linij III. skupine. Na pošti je služboval do jeseni leta 1943, nato je prešel na pošto Tržišče, kjer je

Levo: Stavba (t. i. Heferletova hiša), v kateri je bil poštni urad konec 19. stoletja in v letih 1946 / 1947; fotografijo hrani Matjaž Kramar
Desno: Družina poštnega mojstra Janeza Pleskoviča, leta 1907; fotografijo hrani: Anica Gernedl

Levo: Pismošoš Janez Kovačič v družbi neznane družine, okoli leta 1930; fotografijo hrani Karolina Kos
Na sredi: Justina Blinc, leta 1929, vodja poštnega urada 1927-1943; fotografijo hrani Anica Gernedl
Desno: Pismošoš Franc Strupeh, leta 1933; fotografijo hrani Miroslav Strupeh

Levo: Uslužbenci Darinka Meserko, Alojz Jevnikar in Marta Bahun v poštini prostorih, leta 1959; fotografijo hrani: Marta Bahun
Desno: Uslužbenci pošte Mokronog pismošoš Rafael Pibernik, upravnica Marta Bahun, uradnica Magda Juntez in pismošoš Alojz Jevnikar pred vhodom, julij 1958; foto: Stane Ornik

39 Stalež osebja po stanju 1. januarja 1940.

40 Prav tam.

41 Ustni vir Jožica Uhernik, Otočec.

42 ŽU Mokronog, Status 1906 - 1945. Živel v trgu št. 76.

43 AS 1168, Združene, f. 266.

44 Stalež osebja direkcije PTT v Ljubljani (dalje Stalež osebja) po stanju z dne 1. 9. 1928, uredil dr. Bogdan Kurbus.

45 Stroški za pisarniško delo, materialni stroški, vzdrževanje urada ipd.

46 Glej op. 43. Nenehno dvigovanje cen osnovnih živil je privedlo do uvedbe draginskih doklad.

KULTURA
Rast 6 / 2001

bil do konca 2. svetovne vojne upravnik. Nekaj let je raznašal pošiljke še dnevničar Jožef Kranjec³⁹ (med letoma 1938 in 1943). Franc Strupeh se je upokojil leta 1940 kot poštno telegrafsko telefonski zvaničnik 1. skupine.⁴⁰ Pokojnino za zasluženno delo je prejemal že v času italijanske in kasneje nemške okupacije.⁴¹ V letih 1941 in 1942 je namesto njega pošto po vaseh raznašal Jože Bizjak⁴².

Prav gotovo pa bi lahko gornjim uslužbencem dodali še kakšno ime, saj je poštna direkcija z dekreti pogosto premeščala svoje zaposlene znotraj svojega območja.

Dohodki poštних mojstrov 1900 - 1918

Mokronoška pošta je bila od ustanovitve dalje neerarna pošta. V začetku so bili poštni mojstri pri takih poštah nastavljeni na podlagi pogodbe, kasneje nameščeni z dekreti. Od prometa in dohodkov je bilo odvisno, v kateri razred je pošta spadala. Po letu 1900 je bila obravnavana pošta razredna, in sicer je spadala v drugi razred prve stopnje (II/1), po letu 1914 v prvi razred četrte stopnje (I/4) ter po letu 1924 ponovno v drugi razred prve stopnje (II/1).⁴³ V času, ko je bila pošta neerarna, so bili vodje urada, kasneje tudi drugi uslužbenci, pravi poštni uradniki. Po letu 1926 in do konca druge svetovne vojne pa je postala pošta državna, in sicer je bila pošta četrtega reda (IV. red).⁴⁴

Poštni mojster je prejemal različne prejemke, glede na to, v kateri razred in stopnjo je spadal. Podatkov za prvih petdeset let zaenkrat še ne poznamo. Janez Ulepič je bil prvi izmed mokronoških poštarjev, ki je bil nastavljen na podlagi dekreta. Pošto je vodil od leta 1896. Z Antonom Jurkičem (od 1903) sta v času službovanja na tej pošti prejemala enako uradno povprečnino. Vsak je v začetku prejel 450 kron, ko pa sta prešla v višjo stopnjo pa 562,5 krone. Zaposlenega sta imela po enega poštne uradnika in pismonošo. Za osebje sta prejela po 700 kron. Ulepič je moral položiti 1000 kron kavcije, Jurkič pa 800. Medtem ko je Ulepič prejel še dodatek v višini 800 kron za manipulativno službo,⁴⁵ ga Jurkič ni več. Le-ta pa je dobil dodatek za upravljanje telegrafa, in sicer 115 kron, od leta 1907 pa 215 kron. Ko je Jurkič postal poštni mojster I. razreda 4. stopnje, je prejel po 1. juliju 1910. leta 2200 kron plače in 480 kron dodatka za osebje, drugih stroškov pa ne več.

Franz Eiletz je nastopil službo leta 1911 s 1.600 kron letne plače, 360 kron dodatka za osebje ter 562,5 krone uradne povprečnine. Po letu 1914 se mu je plača dvignila za 200 kron, 1917. leta pa na 2.200 kron. Med prvo svetovno vojno mu je k boljšemu preživetju morda malo pomagala tudi draginjska doklada, in sicer od leta 1916 dalje 250 kron, ki je po letu 1917 narasla na 588 kron. K vsemu temu pa je lahko prištel še 675 kron uradne povprečnine. V času njegovega službovanja je mokronoška pošta uvedla tudi selsko dostavo za okoliške vasi.

Tik pred koncem prve svetovne vojne je postal poštni mojster Friderik Šubic, ki je ob nastopu prejemal 1.800 kron plače, 360 kron dodatka za osebje in 1.440 kron draginjske doklade.⁴⁶ Seveda pa te "visoke" številke ne povedo kaj dosti. Vedeti moramo, da je to čas, ko se pričinja gospodarska kriza.

Propad avstro-ogrske države in nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, leta 1919 pa Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. po letu 1929 Jugoslavije je narekovalo tudi ustanovitev novih vod-

stvenih služb na področju poštnega, telegrafskega in telefonskega prometa. Tako je bila konec leta 1918 ustanovljeno Poštno in brzojavno ravnateljstvo v Ljubljani, ki ga je potrdilo tudi Ministrstvo pošte in brzojava v Beogradu leta 1919. Po nastanku banovin leta 1929 pa je v Ljubljani delovala Dravska direkcija pošte in telegrafa.

Prevoz poštnih pošiljk in potnikov do leta 1941

Pošto so prenašali poštni sli (postiljoni) peš ali prevažali s poštnim vozom proti Trebnjemu, Sevnici, Škocjanu oz. Novemu mestu in v okolici trga. V prvem obdobju je imel Mokronog dnevno povezavo s poštnim uradom v Trebnjem, ki je potekala peš. Mokronoški poštar je skrbel za prenos pisemskih in blagovnih pošiljk. Blagovne v začetku niso smele presegati teže treh funtov.⁴⁷ Poštar Rozman je oskrboval kar precejšen okoliš. Njegovi poštni konji so vozili pošto v vasi v okolici Trebelnega, Šmarjete, Škocjana, Tržišča, Krmelja, Šentruperta in seveda Mokronoga, skupno je okoliš zajemal sto trideset vasi.⁴⁸ Poštna zveza do Sevnice je bila vpeljana po novem letu 1887 in je tako "Mokrončanom" približala železnico. Ker je bil poštni nadkomisar Ratolisko zaslužen za to povezavo, so ga tržani izvolili za častnega tržana Mokronoga.⁴⁹

V smer Sevnice je na prelomu 19. in 20. stoletja prevažal pošto in ljudi že omenjeni postiljon Franc Vrhovšek. Ko se je pripeljal do Sv. Florijana, je zatrobil v poštni rog, da je odmevalo proti trgu: "Traram, traaraamm, pošto peljaamm!"⁵⁰ Za prevoz pošte v smeri proti Trebnjemu so v letu 1897⁵¹ pričeli uporabljati prenovljen zaprt poštni voz. Iz trga je odhajal ob 9. uri zjutraj, vračal pa se je ob 16. uri in 45 minut. Za pot v eno smer je potreboval približno dve uri in 35 minut. Potniki so se lahko za 1 gld⁵² z njim tudi peljali v obe smeri. Vozne karte so lahko kupili tudi na ostalih dveh poštinih uradih med Mokronogom in Trebnjem (Šentrupert in Mirna). Enak vozni red poštnega voza je veljal še v letu 1903, le da so ljudje prevoz že plačevali v kronah. Vozovnica za vožnjo med Trebnjem in Mokronogom je tako stala dve kroni.⁵³

Za odpravo pošte enkrat dnevno med Trebnjem in Mokronogom je od 16. januarja 1897 prejemal poštni mojster Janez Ulepič 2.200 kron plačila. Uporabljal je že omenjeni zaprti dvovprežni poštni voz. Za odpravo pošte je poštni mojster do 1. maja 1909 prejemal 2.200 kron, po tem datumu pa 3.000 kron letnega plačila.

Otvoritev železniške proge Trebnje-Šentjanž je precej spremenila prevažanje poštnih pošiljk. Čeprav je železnica v marsičem razbremenila postiljone oz. pismonoše dela, pa kljub temu s traso, kje naj bi bila speljana proga mimo Mokronoga, ljudje v tistem času niso bili preveč zadovoljni. Spraševali so se, kako so lahko pri trasiranju železniške proge "pustili lepi in napredni dolenjski trg Mokronog dobre tri kilometre na strani". Menili so, da bo trg na ta račun utrpel precejšnjo škodo. To pa bi se po mnenju nekaterih dalo deloma popraviti s konjko (tramvaj s konjsko vprego) med železniško postajo in trgov. Na tak način so v tistih časih rešili podoben primer v Veliki Gorici blizu Zagreba.⁵⁴ Kasneje seveda ta predlog ni nikoli obrodil sadov.

Železniška povezava med Trebnjem in Krmeljem je bila vpeljana že jeseni leta 1908. Kljub temu pa se je poštni direkciji v Ljubljani še vedno zdel cenejši prevoz pošte iz trga v Trebnje in nazaj s konjsko vprego, kot pa da bi se poslužili poštnega voza (ambulance), ki je bil

47 En funt je 560 g.

48 Glej op. 3.

49 Dolenjske novice, 1. marec 1887, št. 5, str. 38 in 1. september 1887, št. 17, str. 134. Avtor novičke v časopisu poimenuje prebivalce trga Mokrončani.

50 Ustni vir, Ana Hrovatič, ZDA. Ko je trobil v poštni rog in je odmevalo: "Traram, traram, pošto peljam", so ga ljudje zbadali, češ da vozi pošto zato, da ne bo lačen oz. stradal. Tako je prišlo do naslednjih besednih zvez: "Stradam, stradam, pošto peljam".

51 Dolenjske novice, 1. oktober 1897, št. 19, str. 165.

52 Še vedno se je uporabljala denarna enota goldinar, čeprav je nekdanja Avstrija na svojem ozemlju izvedla denarno reformo že leta 1892 in uvedla novo denarno enoto - krono. V poštinem prometu se je začela uporabljati leta 1900.

53 Karol Rustja, 90 let Trebnje - Tržišče, 60 let Tržišče - Sevnica, Ljubljana 1998 (dalje Rustja), str. 6. Žal avtor ne navaja natančnega vira podatka.

54 Dolenjske novice, 1. marec 1908, št. 5, str. 36.

55 Prav tam, 10. februar 1910, št. 3, str. 21.

56 AS 1168, Združene, f. 266.

57 Rustja, str. 14.

58 Namesto krone se je v času Kraljevine SHS za izplačilo plač in drugih dohodkov državnih uslužbencev po maju leta 1921 uvedla nova denarna enota - dinar.

59 AS 1168, Združene, f. 266 in tudi št. 411, Poštne vožnje 1920 - 18. 6. 1925.

60 Prav tam, št. 411, Historiat poštних voženj 1920 - 1929.

61 Prav tam, Knjiga poštних prog na suhozemskih potih 28. 7. 1925 do 30. 4. 1933.

prijet na vlakovno kompozicijo že od samega začetka. Na ta način bi kraji v šentruperško-mokronoški dolini prejeli pošto kar 8 do 12 ur hitreje, kot pa so jo sicer s "starimi pramčki".⁵⁵ Prevoz poštних pošilk po železnici v smer Trebnjega in Sevnice je stekel leta 1917, ko so prevozniki pošto vozili le še do železniške postaje Mokronog na Bistrici.⁵⁶ Poštni vagon št. 75 (ambulanca 75) je na tej progi vozil med letoma 1924 in 1939 (do Krmelja) in nato do leta 1941 do Sevnice.⁵⁷

Od 1. marca 1910 naprej je tako vozno povezavo pošte med Mokronogom in Trebnjem vzdrževal Peter Jerič. Na mesec je prejel najprej 250 kron, po 1. januarju leta 1917 pa 200 kron odškodnine. Do 1. februarja 1917. leta je potovala vozna pošta med Mokronogom in Trebnjem z dvovprego enkrat dnevno, po tem datumu pa dvakrat na dan z enovprežnim vozom od pošte do železniške postaje Mokronog na Bistrici. Od tega datuma dalje je za prevoz skrbela Ana Deu iz Mokronoga. Za svoje delo je dobivala najprej 1.200 kron letne odškodnine, od 1. oktobra pa 240 kron mesečno. Pogodbo s pošto je prekinila konec aprila 1920. leta. Njeno delo je prevzela za kratek čas Marija Koračin (od 1. maja 1920 do 14. septembra 1921). Za plačilo pa je prejela 700 dinarjev⁵⁸ (din) mesečno. Enako plačilo oz. odškodnino je dobivala tudi njena naslednica Ana Lindič, ki je prevoz pošte prevzela že naslednji dan.⁵⁹ Pogodbo je sicer odpovedala 23. maja 1924. leta, vendar je z delom nadaljevala še istega leta 24. novembra. Letno zakupnino je imela 7.000 din, ob začetku leta pa je morala položiti kavcijo v višini 700 din. V njenem času se je ponovno pričel prevoz pošte le enkrat dnevno z enovprego (od 1. januarja 1922 dalje).⁶⁰ Na razdalji dobrih treh kilometrov je prevažala le pisemsko in paketno pošto, vrednostne pa ne, saj prevoza pošte ni nihče spremljal. Prevozniki so ponavadi prevažali pošiljke v dopoldanskem času, popoldne pa je za povezavo z vlakom ponavadi skrbel sam pismonoša, in to peš. Letne zakupnine oz. plačila so bila različna za posamezna leta. Tako je Ana Lindič v zadnjem letu tega dela (od 24. novembra 1925 do 15. novembra 1926) prejela 5.000 din. Jože Uhan, ki je to delo prevzel 16. novembra 1926, pa je prejel za delo do 15. novembra 1927 le 2.000 din odškodnine. Očitno je dobro delal, morda je bilo tudi dela več, saj je že v naslednjem pogodbenem letu prejel 6.700 din, v letih do konca 1933 pa po 6.000 din odškodnine. Plačnik teh prevozov posameznikom oz. podjetnikom je bila seveda mokronoška pošta, ki je izvajalce pridobila preko licitacij, ki jih je razpisala.⁶¹

Druga svetovna vojna

Najprej so v trg na velikonočno soboto 11. aprila 1941 prišli Nemci. Nemški inšpektor iz graške poštne direkcije je prevzel poštni urad. Takrat so bili na pošti zaposleni štirje (upravnica Justina Blinc, uradnik Jože Hrovatič ter pismonoši Jožef Kranjec in Jože Bizjak). Poštni urad je bil začasno zaprt do konca maja, ko je ponovno pričel poslovati za pisemski promet. Telefon je posloval le v nujnih primerih. Predvojno osebje pošte je sicer prihajalo na delovno mesto, vendar zavoljo neznatnega prometa skorajda ni imelo kaj delati. Po zamenjavi okupacijske oblasti v Mokronogu sta pošta in telefon pod Italijani dokaj normalno poslovala. Do prekinitev, zlasti telefonskih povezav, je pričelo prihajati od jeseni leta 1942 dalje, ko so partizanske enote večkrat porušile železniško progo med Trebnjem in Sevnico. Tako je bil moten promet ambulantne pošte Trebnje - Sevnica 75, preko kate-re je med vojno prihajala pošta v kraje Mirnske doline. To t. i. ambu-

62 AS 1168, Združene, š. 271 in š. 273, Milan Štamcar, Pošta v ljubljanski pokrajini, tipkopis.

63 Hiša last Ivanke Nadu, Mokronog št. 12, danes Kolonija št. 8. Alojz Tome je v svojih prispevkih povzel podatke iz moje raziskave v začetni fazi (rokopis), marca 2001. S pomočjo pisnih virov sem kasneje ugotovila, da je bila pošta v tej hiši šele v povojnem in ne že medvojnem času.

64 Ustni vir, Jožica Uhernik, Otočec.

65 Poštni zbornik, letnik IV, 15. marec 1950, št. 5-6, str. 41.

66 Alojz Tome v svojih prispevkih navaja leto 1950. Ta podatek je povzel iz moje raziskave v začetni fazi (rokopis). Nadaljnje preučevanje pisnih virov me je pripeljalo do letnice 1947.

67 Poštni zbornik, letnik II, 1. januar 1948, št. 1, str. 9.

68 Ustni vir Marija in Rafael Pibernik, Bruna vas.

69 Ustni vir, Štefka Uhan, Mokronog.

lanco 75 je spremljal pripadnik italijanske poštne milice. Ko je bila proga porušena, je sklepe ljubljanske poštne direkcije za pošte Mirnske doline odpravljajal uslužbenec trebanjske pošte. V teh primerih so se poštne (le pisemske) pošiljke za kraje v Mirnski dolini zbirale na pošti v Trebnjem. Zaposlena, zlasti pismonoši sta šla ob takih primerih po te pošiljke kar peš, redko s kolesom. Po italijanski kapitulaciji (8. september 1943) pa je poštni urad začasno prenehal poslovati do konca druge svetovne vojne.⁶²

Poštni urad po drugi svetovni vojni

Svoja vrata je urad ponovno odprl v začetku junija (3. ali 5.) 1945. leta. Posle je opravljala nekdanja poštna upravnica Blinčeva, v hiši,⁶³ v kateri je tudi stanovala. Kot pismonoša je dela opravljal že leta 1940 upokojeni Strupeh. Pri raznosu pisemskih pošilk po trgu mu je v polletnih mesecih pomagala hčerka Jožica.⁶⁴ Sredi julija je bila uvedena ponovno krajevna dostava pošte ter tudi nakazniška in paketna služba. Na uradu so pričeli z delom poštni uradnik, pismonoša ter bivša upravnica. S 1. januarjem 1946 se je urad preselil v trg v Heferletovo hišo številka 10, kjer je domoval že konec 19. stoletja. Marija Ornik je posle upravnice prevzela 13. decembra 1945 in jih opravljala do konca leta 1956. Za svoje delo je leta 1950 prejela denarno nagrado.⁶⁵ Poleg nje so v prvih letih po vojni službovali na pošti še: od leta 1948 dalje kot uslužbenka Marija Pibernik ter pismonoši Alojz Jevnikar od leta 1946 ter Rafael Pibernik od leta 1947 dalje. Pogoji dela v Heferletovi hiši so bili precej slabi. Na voljo je bila le ena majhna, temna, vlažna kletna soba, zato so se konec leta 1947⁶⁶ preselili v sosednjo stavbo. V tej stavbi, nekdanjem sedežu občinskega ljudskega odbora Mokronog, posluje mokronoška pošta še danes (Paradiž št. 1).

Mokronoška pošta je po letu 1948 spadala v poštni okoliš okrajne pošte Trebnje. Glede na promet je spadala v zadnji, 6. razred.⁶⁷ Z ukinitvijo okraja Trebnje leta 1952 pa je prišla pod okrilje okrajne pošte Novo mesto. V novomeški poštni okoliš spada še danes.

Na mestu upravnika oz. upravnice poštne urada se je v letih do danes zvrstilo kar nekaj oseb. Za Ornikovo je to delo prevzela Marta Bahun, za njo Marija Pibernik, Mihelca Romšek, Majda Zarabec in po letu 1990 Marjeta Knez. Poštne uradnike so v letih po drugi svetovni vojni pogosto premeščali, še zlasti samske. Tako se je tudi v Mokronogu zvrstilo precejšnje število poštних uradnikov tudi iz drugih krajev, včasih le za nekaj tednov ali celo samo nekaj dni (na primer Darinka Meserko, Magda Juntez, Jože Kuček in drugi). Pismonoše so bili po letu 1945 in so še danes v glavnem domačini. Naj navedem le nekatere: Jože Vovko, Anton Gregorčič, Jože Mikec, Stane Pečnik, Jože Jevnikar, Peter Metelko, Jože Tomič, Rudolf Nahtigal in drugi. V začetku so poštne pošiljke raznašali peš, po letu 1960 deloma s kolesom. Najtežje delo je bilo v zimskem času. Menjaval so se glede raznašanja pošilk za sam trg Mokronog in okoliške vasi.⁶⁸

Prevoze poštних pošilk do železniške postaje na Bistrici je opravljal v letih po drugi svetovni vojni še vedno Jože Uhan. To delo je veljalo za kar ugledno, tako da je tudi Uhan na licitacijah precej popuščal pri ceni prevoza v primerjavi s konkurenti. Pogosto je vozil "pod ceno", samo da je to delo lahko opravljal. Pošto so vozili s konjsko vprego, pozimi so voz nadomestile sani. Prevoze je za njim nadaljeval njegov sin Marjan.⁶⁹ Poleg prevoznika je prevoz poštних pošilk

70 Furgon je zaprt železniški tovorni vagon ali tovorni avtomobil, prirejen za prevoz poštних pošilk. PTT zbornik, letnik XIV, št. 12, 15. december 1960, str. 336.

71 Alojz Tomc je v prispevkih, ki so navedeni pod op. 1, delno opisal zgodovino pomožne pošte Trebelno.

72 Glej op. 5.

73 Statistischer Bericht der Handels und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirtschaftliche Zustände in Krain für das Jahr 1875, Laibach 1878, Telegrafverkehr in Krain 1875, str. 282 in 283.

74 Radics, str. 146 - 151.

v dopoldanskem času spremljal pismonoša, v popoldanskem času pa je prenos pošilk opravil pismonoša sam, in sicer peš. Prevozi z vozovi do železniške postaje so bili ukinjeni v začetku šestdesetih let 20. stoletja, ko so pošto na relaciji do Trebnjega in Sevnice pričeli voziti z avtobusi. Te oblike prenašanja poštних pošilk se je mokronoška pošta posluževala do sredine osemdesetih let 20. stoletja. Ker se je ta oblika prevoza izkazala že drugje v slovenskem prostoru za slabo, so pri nekaterih poštah pričeli uvajati lastni furgonski⁷⁰ promet, s katerim so poskušali izboljšati čas odhoda in dohoda pošte. V Mokronogu so na ta način prevažali poštne pošiljke do začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja. Danes opravlja pošta prevoz pošilk s svojimi prevoznimi sredstvi, ki bi jih lahko imenovali moderni furgoni.

Mokronoška pošta je imela v nekaterih obdobjih tudi pomožno pošto Trebelno.⁷¹

Z leti se je dostava v poštni okoliš modernizirala. Nekdanje delo pismonoše, zlasti glede pogojev dela, se skorajda ne more primerjati z današnjim. Pošta je pridobila avto, pisemsko in paketno pošiljko lahko prejme naslovnik v okolišu pošte Mokronog skorajda vse dni v tednu, razen nedelje. Ta pošta danes zaposluje štiri ljudi: dve uslužbenki za manipulativno službo in dva pismonoša. Danes je to pošta četrtega b razreda (IV. b razred).

Telegraf in telefon

Uvedba telegrafa pri mokronoški pošti sodi v čas poštne mojstra Pleskoviča. Poštni urad ga je pridobil 28. junija leta 1874.⁷² Ni bil samostojen urad, ampak kombiniran s pošto. Leto zatem je preko njega v trg prispelo že 25 državnih in 288 zasebnih, oddali pa so 5 državnih in 353 privatnih telegramov.⁷³ Že takrat je bil njegov promet primerljiv s prometom trebanjskega urada, podobno kot v letu 1894.

Promet telegrafov in število telegramov 1894⁷⁴

Poštni urad	število aparatov	celotni prihodki dopisovanja v glđ	število oddanih telegramov	število prejetih telegramov
Mokronog	1	286	704	810
Trebnje	1	295	725	773
Novo mesto	4	972	2.396	2.306

75 AS 1168, Združene, f. 266.

76 Prav tam, š. 271.

Telefon je Mokronog pridobil 23. novembra 1926. leta.⁷⁵ Direktna povezava je bila z vsemi sosednjimi večjimi kraji. Prvi in edini telefonski naročnik (številka 1) je bila tedanja tovarna usnja. Priključila se je v letu 1929 ali 1930. Med drugo svetovno vojno je bil ves poštni inventar uničen: pohištvo, dokumenti, morzejev telegraf, telefonska centrala. Leta 1946 je trg pridobil novo telefonsko centralo, na katero se je lahko priključilo 10 naročnikov.⁷⁶ V kasnejših letih je pošta pridobila tudi telefonsko govorilnico. Število telefonskih priključkov je v trgu z leti in desetletji skokovito naraščalo. Danes bi že kar težko našli hišo, ki ne bi imela ene ali celo več vrst telefonskih aparatov. Najpogostejša oblika modernega telefona - mobilni pa je postal skorajda naš nepogrešljiv spremljevalec.

OD SVINJE DO VOTIVNEGA PRAŠIČKA

Svinja kot simbol

Svinja je prastari mitološki in kulturni simbol. Že v starih civilizacijah je predstavljala na eni strani plodnost in razcvet, na drugi požrešnost, poželenje, jezo in nečistost. Stari Rimljani so svinjo žrtvovali Marsu, ko je bil ta še poljedelski bog, pri Keltih je bila boginja svinj Velika Bela (Keridwen), pa tudi Phaea, Svetleča, personificirana kot luna in rodovitnost. V grških mitih je čarovnica Kirka navadno spremenila v svinje tiste ljudi, ki so jo dolgočasili s svojo ljubeznijo.¹

Obredni pomen prašiča sega daleč v preteklost. Že v keltskih grobovih so arheologi odkrili ostanke prašičjih čeljusti in krač. Prašičje čeljusti so kot pridanke v grobovih našli na prostoru današnjega prašičjega sejmišča v Brežicah². V slovenskem izročilu je mogoče še najti simbolična ravnanja v zvezi s prašiči, ki spominjajo na poganška pojmovanja o čaranju plodnosti in čaščenju prednikov, na primer skupno uživanje jedi iz prašiča, kar naj bi dajalo občutek povezanosti, ali pa uživanje svinjskega, ne pa perutninskega mesa za novo leto, kot pričaranje sreče in napredka, kajti: *svinja rije naprej, kokoš pa brska nazaj*, ali pa tudi: *svinja ruje k sebi, kokoš pa prhá od sebe*. Naravnost ljudi v odnosu do prašiča ali kokoši gre pri tem vsekakor v prid prašičem, ki naj bi imeli dobro čarno moč. Svinja ali prašič, podobno kakor dimnikar, vsepovsod napoveduje srečo, le v redkih primerih tudi nesrečo. V Velikem Obrežu pri Dobovi je k novoletnemu kosilu sodila tudi svinjska glava, ki je simbolizirala enotno kmečko posestvo³.

Razširjenost in pomen prašičereje

Že v srednjem veku so na vseh kmetijah redili prašiče; oddaja prašičev je bila ponekod do 14. stoletja zelo splošna. V 16. stoletju, ko so začeli uporabljati tudi svinjsko mast, je pomen svinjereje še narasel.⁴ Od visokega srednjega veka do druge svetovne vojne je bila prašičereja pri Slovencih ena od najpomembnejših gospodarskih dejavnosti. Pri redko kateri hiši niso redili prašiča, še tisti, ki so imeli *kaki ógn*⁵, so imeli prašiča. Poleg tega, da je bila reja prašičev nujni sestavni del gospodarjenja na podeželju, so jih redili tudi pri domala vsaki hiši v manjših mestih. Pri slednjih so za prašiče, poleg domačih, skrbeli zlasti obrtniški vajenci in vajenke, pa tudi obrtniški pomočniki, ki so v hiši mestnega mojstra sodelovali še pri raznih drugih delih v gospodarstvu in opravljali vlogo podeželskih hlapcev in dekel. Mestni obrtniški mojstri so zaradi njihovih delovnih navad za vajence raje izbirali podeželske fante, ki jim kmečka opravila tudi v mestnem okolju niso bila tuja.

Z rejo prašičev se je prebivalstvo oskrbovalo z mesom, mesnimi izdelki in mastjo za pripravo jedi, iz sala so pekli piškote, v vinorodnih krajih z njim mazali vit pri stiskalnici in ga uporabljali v ljudski medicini pri zdravljenju ljudi in živali. Iz ustrojene prašičje kože je čevljar za družino sešil sicer manj kakovostno, a preprosto obutev, ščetine pa so uporabili za izdelavo krtač. Vsak del prašiča so znali koristno uporabiti, celo svinjski mehur, da so v njih naši dedje hranili

1 Damjan J. Ovsec, Velika knjiga o praznikih, Ljubljana 1994, s. 37-39.

2 "V grobne jame so polagali tudi lončene posode s hrano ter posamezne kose svinjine (kračo ali čeljust) ali pa perutnino." Alenka Jovanović, Arheološka zbirka. V: Vodnik po zbirkah Posavskega muzeja Brežice, Brežice 2001, s. 31.

3 Stanka Glogovič, Uvajanje novosti in razkroj tradicionalne kulture ... Seminararska naloga, Ljubljana 1984, s. 23.

4 Marija Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978, s. 176.

5 *Ógn* (ogon) so v krajih ob Sotli imenovali obseg rodovitne zemlje, ki je štel sedem vrst koruze, ne glede na to, kako dolga je bila njiva.

6 "Država si je desetletja na vse kriplje prizadevala iztrebiti krškopoljskega prašiča. Merjasce so na silo kastrirali, vendar se kmetje na Krškem polju niso dali. Pasma so ohranili in zdaj je nenadoma spet proglašena (celo od nekaterih istih ljudi) za potrebno, dragoceno in pravzaprav nepogrešljivo". Dolenjski list, 2. 3. 1995, s. 7. "Krškopoljski prašič je bil v Posavju zelo priljubljen, vendar v zadnjih 40 letih podvržen nasilnemu zatiranju. Kljub temu se je na zelo ozkih območjih do danes ohranil. V izgradnji je vzrejni center za tega prašiča, poleg tega pa kmetijsko ministrstvo financira v okviru projekta FAO posebno raziskovalno nalogo Biotehniške fakultete, da bi ohranili gensko bogastvo te avtohtone pasme." Dolenjski list, 25. 11. 1993.

7 Šalehar Andrej, Krškopoljski prašič – slovenska pasma prašičev. V: Sodobno kmetijstvo, št. 6, 1999, s. 313-316.

8 Danes so na posameznih kmetijah uspeli ponovno oživiti vzrejo te stare pasme. Vzorno skrbijo za zarod krškopoljca (7 svinj, merjasca in mlade) Kranjčevci, p.d. Opétkovi v Krški vasi, Báznikovi (zdaj Ivanšek) v Zasapu, v vasi Kamence idr.

9 T. Gazvoda, 450-kilogramski krškopoljec. V: Dolenjski list, 16. 1. 1997, s. 1.

10 Ivanka Počkar, Iz časov ječmenove kave. Življenjepisi Štajercev in Kranjcev ob sotočju rek Krke, Save in Sotle. Novo mesto, 1998, s. 170.

KULTURA
Rast 6 / 2001

tobak. Prekajena prašičja čeljust z ječmenovo kašo je bila v nekaterih krajih tradicionalna jed kopačev v vinogradu.

V Posavju so v preteklosti gojili domačo krškopoljsko pasmo črno-belih prašičev, ki je družinam zagotavljala zadostno količino svinjske masti za pripravo hrane. *Koline, furež* (*fürež, furoš*), dan kolin, velja med ljudmi še danes za družinski praznik. Široko je slovel prašičji sejem v Brežicah, na katerem so s prašiči trgovali vsaj od sredine 19. stoletja in trgujejo še danes. V zvezi s *furežem* se je, v prenesenem smislu za logično časovno sosledje dogodkov v vsakdanjem življenju, ohranila med ljudmi besedna zveza: "Ne morete vi krvave klobase jesti, pred ni *füreža*".

O pasmi in krmljenju svinj

Krškopoljski ali črnopasasti prašič je naša edina slovenska avtohtona pasma prašičev⁶, ki se je ohranila na območju Krškega polja in Gorjancev⁷. Pravi krškopoljec ima glavo črne barve, sledi svetel prehodni pas, ki se nadaljuje in zaključi v črni barvi, prednji nogi bele in zadnji črne barve, velika viseča ušesa, kratek, rahlo zakrivljen rilec in močno nagubano kožo na čelu. V ljudski govorici je veljalo različno poimenovanje pasme prašičev, zlasti glede na barvo in vzorce, ki so nastali s parjenjem neenakih živali. V okolici Mokric so svetlim rekli *belúga*, črno-belo pisanim *pasúga*, v Podgračnem in v Mrzlavi vasi *pásasti*, v okolici Kostanjevice pa *ta črn'* prašiči. Pred drugo svetovno vojno so v glavnem gojili prašiče, ki so bili v osnovi črne barve z belimi pasovi ali marogasti, na štajerski strani na Bizeljskem so jih imenovali tudi *kranjski* prašiči. Črno-beli prašiči, po vedenju na splošno mirna pasma, ki so se ji ljudje privadili, glede nege pa precej nezahtevna, je dajala obilico maščobe, kar je bilo za takratni način prehrane velikega pomena. Meso je imelo marmornat videz, prepreženo je bilo s slanino in sočnega okusa. Nekateri so gojili tudi manj mastne prašiče črne barve, ki jih po drugi svetovni vojni oblast pri obvezni oddaji ni jemala. Po vojni so v Posavju večinoma pitali črno-bele pasaste prašiče krškopoljske pasme, nato pa se je čedalje bolj razširjala bela vrsta prašičev, ki so dajali več mesa in manj masti, ter *švede* – švedsko pasmo prašičev, ki so bili mesnati in dolge postave. Zlasti od leta 1970 in nekje do sredine osemdesetih let je bila močna gonja proti krškopoljskim prašičem in siljenje k vzreji drugačnih, belih pasem. Kljub temu je nekaterim kmetom naskrivaj uspelo ohraniti merjasca krškopoljca do današnjih dni.⁸ Razen po barvi so prašiče ločili še po drugih telesnih značilnostih, na splošno so imeli raje prašiče s kratkimi *rusli* (rilci) in daljšimi ušesi. Po izkušnjah so želeno stopnjo mastnosti dosegali z vrsto hrane: koruza, mlečna in kuhana hrana je pri prašičih zagotavljala rahel in količinsko bogatejši maščobni sloj, medtem ko je bil ta ob surovi in večidel rastlinski krmni tanjši, trd in žilav, vendar pa meso čvrsto in okusno.

Vendarle je šlo tedaj ljudem predvsem za čim večjo količino masti, in če so se pomenkovali o kolinah, so drug drugega najprej povprašali, *kako je* (prašič) *kaj bil*, pri tem pa z raztegnjenima palcem in kazalcem uganjevali debelino mastnega sloja. Medtem ko so danes zaželeni in hvaljeni manj mastni prašiči: *ni imel niti za dva prsta maščobe*⁹, pa je pet- ali šestcentimetrski maščobni sloj nekoč veljal za primerno tolstega. Poseben pomen slanine je poveden tudi v primeru poimenovanja posojilodajalca, ki je pred drugo svetovno vojno v Pišćcah jemal obresti za posojeni denar v slanini in so mu rekli *špek-jud*¹⁰.

Zgodilo se je, da so v rejo dobili suho *svinjče*, *súhu*, *da je škripalu*, in da so ga zredili, so ga krmili s kuhanim lanenim semenom in mlekom. *Če se je rávalo*, je pomenilo, da so prav ravnali in imeli pri vzreji srečo. Medtem ko danes namesto s *svin'sko peso* večinoma krmito s kolerabo, pa za prašiče še vedno kuhajo krompir, korenje, rumeno kolerabo, buče, kosijo travo, nabirajo različno listje (regrat, lapuh, koprive) in surovega ali kuhanega zrezanega polagajo med *kuho*, kuhano hrano. Prašičem so v preteklosti polagali manjvredna žita, npr. oves in ječmen, medtem ko so koruzo bolj uporabljali v človeški prehrani. Prašičje meso je bilo mehkejše, če so prašiča občasno hranili s kuhanim krompirjem, v katerega so vmešali mleko ali sirotko. Tedaj je bila svinjina trša, zato je mehko in nežno kokošje in piščančje meso veljalo za tem bolj praznično.

Določeno število odraščajočih prašičev, rekli so jim *révni*, so puščali za kasnejše pitanje, zato so jim polagali slabšo hrano. Kadar so redili *pítance* za zakol, so jih hranili izdatnejše, z zmleto koruzo, zamešano v pomije s krompirjem, z grobo mleto koruzo, skuhan v žgance, ki so jih zalili z mlekom, pa tudi s krompirjem, ki so mu dodajali korenje, da svinje niso imele težav z odvajanjem. Posamezniki so v takšno krmo zamešali še surova jajca, kar pa se je zaradi vsesplošnega pomanjkanja zelo redko dogajalo. Prašičem so kuhali v *svinjskih pis-krih* v krušni peči ali pa v *svinjskem kotlu* ali *alfi* na posebnem ognjišču, ki je stalo v ločenem prostoru v bližini svinjaka. Skuhano prašičjo hrano so zdrobili z železno pripravo, ki so ji v Kostanjevici rekli *drókank*, z rokami pa primešali še otrobe in vodo. Svinjske kuhinje so bile tudi sestavni del gospodarstva večine meščanskih hiš v manjših mestih.

Merjasci, pripuščanje in skopitev

Pred drugo svetovno vojno so navadno klali dvakrat v letu, ponekod le enkrat, in tisti z dvema *furežema* letno je veljal za nekoliko premožnejšega. Pri rejcih, ki jim je zmanjkalo prašičje krme, družini pa masti, so zaklali že bolj zgodaj, po martinovem. Običajno so redili po dva do šest prašičev, domala na vsaki kmetiji so svinje tudi *plemenili* ali *podpúščali*, mlade prašičke pa obdržali za nadaljnjo rejo ali jih prodali na enem od bližnjih prašičjih sejmov. *Nerésci* so bili merjasci za oploditev; imeli so jih redki kmetje in drugi so k njim vodili *podpustit* svinje proti denarni odškodnini. Po krškopoljske merjasce so občasno hodili na Stojdrago, da se je pasma mešala, na brežiški svinjski sejem pa so pred 40 in 50 leti redno hodili ponje celo iz Dalmacije.

Merjaščevo meso ni posebno okusno, zlasti pa ne mast, zato merjascev v prehrabni namen niso redili. Mlade so *poprávlal'*, *réal'*, *pokopil'* – skopili pri mesecu ali dveh starosti, kar je navadno opravil dela večš moški iz bližnje okolice. Na Bizeljškem je pred drugo vojno *réal prašičke* Ivan Šekoranja iz Sušice, ki je po skopitvi odnesel prašičkova jajčka domov in si jih pripravil za obed. V Veliki Dolini pri Mokricah se je s *koplénjem* ukvarjal kmet Miha Ajster, ki je hodil *pokopit*, opremljen z rezalnim nožkom, jodovo tinkturo za razkužitev in posipalnim praškom; opravila se je naučil od veterinarja. Če mladi prašički niso bili *očiščeni*, *okopljeni*, jih odjemalci niso marali kupiti. Prodajali so jih na ustaljenih prašičjih sejmih v Brežicah, Samoboru, Šentjerneju, Novem mestu, pa tudi na živinskih sejmih v Kostanjevici in v Krškem.

Skrb za zdravje prašičev

Prašič je predstavljal rejcem veliko vrednost, zato so imeli do teh živali posebno skrben odnos.

Živahnost in *zafrkjen* – svedrasto zviti repek je pomenil enega od osnovnih prepoznavnih znakov zdravega prašiča, ponekod so celo verjeli, da mora biti repek zviti v levo stran. Ena od pogostejših bolezni, ki je ogrožala prašiče, je *rotlauf* – rdečica. Pred drugo svetovno vojno so pogostejše skušali pozdraviti prašiča sami, brez veterinarske pomoči. Na Bizeljskem je s puščanjem krvi rdečico zdravil možki, ki je v ta namen prišel prašiču prerezat *úha* – uhlje, da je odtekla kri, drugi so v predrti uhelj vtaknili telohovo korenino, da bi ven potegnila bolezen. Nato so mu domači dajali navadne mrzle *ovítke* – obkladke na krpi in dlje časa je trajalo, da je prašič ozdravel. Kljub skrbnemu odnosu do bolne živali pa takšna pomoč ni bila vedno zadovoljiva in zgodilo se je, da so kakšno leto poginile vse svinje v vasi. Uspešno so znali ozdraviti prašiče, obbolele z vročino, ko so jim čez ramo in prsi navezovali obkladke iz vinskega kisa in ilovice. O zaskrbljenosti za njihovo dobro zdravje in s tem povezanim družinskim blagostanjem pričajo tudi številna druga ravnanja in verovanja. Prašičem so redno čistili in nastiljali, pôd lesenih svinjakov so zaradi gnitja občasno tudi zamenjali. V Posavju so na zunanjo stran krmilnih vrat svinjaka risali *môrine tace* – pentagrame, ki naj bi odvrčali bolezni in druge nadloge ter pripomogli k uspešni rasti in zdravju prašičev. Narisali so jih tudi, če so svinje že zbolele; ponekod v Posavju so tako ravnali še po drugi svetovni vojni.

Svinje so pasli

Za krmljenje prašičev je skrbela gospodinja, svinjak je navadno urejal možki. Na premožnejših kmetijah so imeli posebno deklo ali hlapca za oskrbo svinj in krav¹¹. Najstarejši ljudje pripovedujejo, da so pred prvo svetovno vojno v otroških letih vsako jutro gnali prašiče na travniško pašo. Pasli so na skupni vaški gmajni zgodaj zjutraj, preden so šli v šolo. Oktobra ali novembra, ko je obrodila bukev, so prašiče navajali na pašo v gozdu, da so ti sčasoma že sami stekli v gozd pobirat žir in kostanj. Sami in posamič so se vračali domov, kjer so jim po obilni paši ponudili vodo. Tako so jih napol spitali z gozdno pašo, drugo polovico so dobili v obliki kuhane *svinjske pese*, korenja, repe, njivskih buč, krompirja in občasno grobo zmlete koruze.¹²

Ob koncu 19. stoletja so npr. iz vasi okoli Šentjerneja na Dolenjskem gonili pastirji svinje na jesensko pašo na Gorjance, kjer so si postavili preproste kolibe iz vejevja in protja.¹³ Pred drugo svetovno vojno so otroci iz okolice Kostanjevice s košarami hodili v Krakovski gozd nabirat želod za prašiče, ki so jim ga kot samostojen obrok polagali surovega.¹⁴ Na Bizeljskem so prašiče v obdobju med obema vojnama, denimo, vodili k Sotli *na vodo*; tam so se napojili in okopali, nato pa so jih gnali spet domov. Kmetje pod Orliškim hribovjem so še pred drugo vojno svinje spuščali na pašo, da so se najedle kostanja in žira. Večinkoma pa so imeli prašiče vendarle zaprte v lesenih svinjakih, na Bizeljskem in drugje so jih občasno tudi spuščali v ograjen prostor – v *ógraji*, nekatere živali so bile tako divje, da so podrle ograjo in ušle v koruzo. Za dostop z vozom so imeli v ograji široka dvokrilna vrata, ki so bila večinoma zaprta, zato pa je bil v ograji napravljen tudi poseben vhod za osebni prehod, imenovan *préloz*, ki je onemogočal pobeg živali.

11 V zapisnikih duš za župnijo Brežice so zlasti za drugo polovico 19. stoletja pogosto zapisani statusi: *svinjska dekla*, *kravja dekla*, *kravji hlapec*, *svinjski pastir* in *kravji pastir*, enako pa je gotovo veljalo tudi za druge kraje.

12 Tako so pred prvo svetovno vojno pasli prašiče, npr. v Podgračnem, vasi pod zadnjimi izrastki Gorjancev.

13 Marija Makarovič (1978), s. 177.

14 Obenem so otroci nabirali hrastove šiške, ki so jih prodali, z izkupičkom pa so si na sejemskih stojnicah na Slinovcah za žeganje *na kvatrnice* (septembra) kupili punčke iz lecta.

Koline, furež, fürež, förež, furoš, furovž...

Nekaj tednov pred zakolom so prašiče *pitali* s posebno hrano, da so se poredili. Poleg redne piče so zanje na mleku kuhali laneno seme in jim tečno tekočo krmo dajali piti enkrat dnevno. Ker jim je šlo za čim večjo količino maščobe, so za zakol zredili po 200 do 220 kilogramov težke prašiče.

Koline se jedo danes ob vseh letnih časih, vsaj do druge svetovne vojne pa so klali med božičem in veliko nočjo oz. dokler je bilo še dovolj hladno. Dan kolin je imel v preteklosti pomen pomembnega družabnega dogodka. *Mesarili* so po ves dan, zlagoma, se vmes pogovarjali, šalili, pili in kadili, v zadnjih desetletjih pa koline potekajo naglo in so končane v nekaj urah. Prašiča usmrtijo s pištolo, rutinsko razkosanje in predelava poteka varčno časovno organizirano s ciljem čim prejšnjega zaključka dela. Štiriindvajset ur počakajo le z vlaganjem svežih kosov mesa v zamrzovalnik.

Zakol je bil nekdanj obredno dejanje. Ko je klavec zabodel svinjo in so prestregli kri za krvavice, so pred razkosanjem prašiču na vratu zarezali, pokrižali in na tem mestu poskropili z blagoslovljeno vodo. Ob tem dejanju so govorili: "*Svet' križ božji*". Ali pa so v zarezo v obliki križa potrosili blagoslovljeno sol¹⁵, ki so jo bili za veliko noč nesli k žegnu obenem z velikonočnimi jedili. Pri marsikateri verni družini je bilo pred drugo svetovno vojno križanje ustaljena navada: zaklanega prašiča je gospodar (ali mesar) pokrižal in gospodinja poskropila z blagoslovljeno vodo, križ so pred vsako vožnjo napravili z bičem pred volom, preden so mu nadeli jarem, križali so pred začetkom dela na polju, pri mesenju kruha, vstavljanju hlebca v peč, po peki, vsakokrat pred rezanjem kruha, pred jedjo itd.

Prašiča so zaklali in pářili zunaj, *razdělali, trančirali, razprávlali* – razkosali¹⁶ prav tako zunaj ali v hiši. V svinjaku so ga ujeli in ga privedli na prosto tako, da so ga vlekli za uhlje in porivali. Nekateri so pri gnanju na prosto uporabili kovane *svínske klešče* z dvema obročkoma; skozi prvega je bila napeljana vrv, ki so jo prašiču privezali na nogo, skozi drugega lesen kol. Prašiča so spodnesli, prevrnili in odvlekli pred svinjak. Tam so ga domači moški in sosedje, ki so prišli na pomoč, trdno prijeli vsak za eno nogo in rilec, mesar pa ga je zabodel ali zarezal. Vbod je moral biti natančen in gotov, sicer se je utegnilo zgoditi, da je napol zaklani prašič pobegnil. Na Bizeljskem se spominjajo neuspelega predvojnega *fureža*, ko je po vbodu prašič od strahu ali trenutne nezvesti obmiroval, ko pa je klavska družina odšla v hišo k jedi, se je prebudil, ušel, pri tem padel v bližnjo mlako in so ga našli šele na pomlad, ko je v mlaki zasmrdelo.

Pri klanju so najetemu mesarju *stregli* – pomagali domači iz hiše, kjer so klali, pogosto ženske ali dekleta, ki so prestrezale kri in jo sproti mešale, da se ni sprijela. Najprikladnejši način mešanja krvi je bil z golimi rokami, ki se jih kri ni oprijemala. Preden so zaklanega dvignili na *párn'co, báno za svíne šópat* (podolgovato leseno korito) ali na *stol* (ravna ali ukrivljena lestev), je mesar v vbodno rano zataknil prazen koruzni strok, ponekod so ga povezali in s tem preprečili, da pri parjenju voda ni tekla v vbodnino. Ščetine so prašiču odstranili (*páuhat', šópat'*) s kropom in kolofonijo, drugje z raztopljeno smrekovo smolo, ki so jo sami nabirali, pogosto pa z drgnjenjem z *žlájdrami* – verigami.

Furež je potekal praznično, v dobri volji in šalah. Najeti domači mesar ali *klav'c* je bil navadno mož, ki je znal ustvariti veselo

15 V zvezi s čarajočim ravnanjem je zanimiva primerjava, da so stari Grki žrtvene živali posipali z ječmenom.

16 Posamezna opravila so se v načinu tudi precej razlikovala, tako so na Bučarici z razkosanjem pričeli na vratnem delu hrbta in najprej izrezali *práte*, v Krški vasi in na Bizeljskem pa najprej zarezajo vzdolž trebuha.

17 Zajec je del svinjine na koncu hrbtenice pri vratu. Enako imenujejo tudi pisane (mesnate) slaninaste dele na obeh straneh reber, ki jih po tradiciji prekadijo in uživajo kot najbolj cenjeno slanino.

razpoloženje in se šaliti, pri čemer je bila oseba, ki so se ji smejali zaradi zadrege, v katero jo je mesar spravil, največkrat še otrok. Ko so prašiča kosali in prišli do dela, ki se mu reče zajec¹⁷, so se radi pošalili z otroci, da *je treba zajca ubiti*, zato naj gredo hitro po poleno, da bodo ubili zajca. Odrasli so se tedaj tudi radi ponorčevali iz otrok tako, da so jih pošiljali k sosedovim po nekaj, za kar jim je bilo znano, da nimajo, ali z naročilom, naj prinesejo *mero za klobase*. Sosedje, ki so vedeli, za kaj gre, so otroku darovali kakšno malenkost z naročilom, naj naročniki tisto pridejo kar sami iskat, drugi so pri norčevanju sodelovali in so otroke obložili z nepotrebnim, namenoma težkim tovorom, kot *mero za klobase* so tretji otrokom skrivaj zavili stare obroče s škafov. Mlada dekleta in fante brez izkušenj o navadah pri *furežu* so še posebno radi pošiljali k sosedovim po *mero za klobase*, da so se tam iz njih norčevali in spraševali, kakšne naj bi bile te mere oz. kakšne mere rabijo. V neroden položaj so s tem, ko so namigovali na spolnost, radi spravljali posebno dekleta. Ob klanju prašiča so se pogosto sproščale tudi druge perversne šale in različne obscenosti: pri razkosanju so, denimo, prašičji samici odrezali spolni organ in ga podtaknili v žep mlajši osebi, klavec je za šalo skril domači ženski pod rjuho v postelji prašičje črevo z zadnjikom, ali pa je kdo od domačih v mesarjev žep vtaknil prašičev zadnjik. Kljub takšnemu drznemu ravnanju pa so se pri tem tabuizirano izražali, ko so ta ali oni organ poimenovali *oné*, saj ga je bilo po njihovem mnenju pred mladimi in nasploh nemoralno imenovati s pravim izrazom.

Koline kot praznik

Praznik kolin je imel in ima še vedno sloves domačega praznika, čeprav se današnji po vsebini precej razlikuje od nekdanjega. Včasih so si le takrat lahko privoščili večje količine mesa, nekateri so v tem tudi močno presegli zdravju primerno količino. Podatek gotovo velja vsaj za obdobje od prvega desetletja 19. stoletja in nadaljnjih 130 let, saj že poročilo¹⁸ iz leta 1810 omenja, da si ob nekaterih priložnostih (npr. koline) privoščijo mesa čez mero. Prav tako je bilo na ta dan praznično vsaj že v začetku 19. stoletja, ko jim je bila "glavna zabava *furež* in ko pri kolinah s sosedi nekaj dni zapored žro, se nacejajo in pòjejo"¹⁹. Ustni viri izpričujejo, da so imeli v prvi polovici 19. stoletja zlasti revnejši kmetje v jugovzhodni Sloveniji navado ob kolinah povabiti na gostijo številne sorodnike, tako da so po oddaji kolin bližnjim sosedom ostali domala brez vsega. O spominu na izrazito pretiravanje nekaterih v uživanju hrane pri kolinah v obdobju med obema vojnama slikovito priča opazka starejšega moškega iz Jerslavca: "Če ni b'lo posrano do zad'ne brune, tam ni b'lo *füreža*".

Čeprav dan kolin ni vsepovsod potekal enako razigrano, pa so nekateri praznično razpoloženje vendarle združili s pesmijo. Tako je, na primer, vaški mesar Franc Kováčič iz Brezovice na Bizeljskem pred drugo svetovno vojno ob kolinah prepeval pesem z več kiticami, od katerih so sodobnikom²⁰ ostale v spominu tri:

*Prašiča smo zredili,
zdaj bomo ga lovili
okrog plotov, okrog vog'lov,
da za njim se bo kadilo.
Prašiča smo zaklali,
na drobne kose d'jali,*

*naredili klobasice, krvavice
in koline razdelili.*

*Klobase so nar'jene,
so kuhar 'c' izročene,
so popoprane, vercane,
oj, ko b'le bi že pečene.*

18 Niko Kuret (1985), s. 83.

19 Niko Kuret (1987), s. 161.

20 Za zapis pesmi, ki jo je povedal Ivan Martini, rojen leta 1932, kmet iz Brezovice, se lepo zahvaljujem Mariji Sušnik z Bizeljskega.

21 I. Počkar (1998), s. 399.

22 Branko Šoba, kmet, ključavničar,
r. 1956, Zdole 30; I. Počkar, TZ /julij
2001

Prašiča so *páril* in odirali v koritu in na *stolu* (široki ukrivljeni lestvi) sredi kmečkega dvorišča v bližini svinjaka, nato pa so ga preložili na *pluh* – mizo za razkosanje. Poleg mesarja in sosedov, ki so pri tem pomagali, so bili soudeleženi še vsi člani družine, vönjavno dogajanje pa je vabilo tudi domače živali, kokoši, mačke in pse. Orešje na Bizeljskem, 1977. Fototeka Posavskega muzeja Brežice.

Na dan kolin so zjutraj najprej postregli s koruznimi žganci in kuhanim vinom²¹, takoj po zakolu pa s prašičjimi jetri, ki so jih na čebuli pražili s koščki manjše *prát'ce od vrata* – vratne pečenke. Kasneje so pripravili pečenko in kuhan krompir v kosih ali zmešan z vročo mastjo. Proti večeru so jedli še *hrbtívno župo* – juho iz koščenega hrbtnega dela, v katero so zakuhal rezance, kislo juho, obaro ali pečenko. Drugje je bila obvezna jed godlja – juha, v kateri so se obarjale klobase in je iz počenih ušla vsebina, nekateri so godljo pokrmili prašičem, zase pa pripravili kislo juho, obaro in pečenko. Poskusili so tudi pečene krvavice, mesar pa je z ovohavanjem izpuljene špile ocenil, kako temeljito so bila oprana čreva. Otrokom je zastavil uganko o špili: "Kuhana, pečena, na mizo prinesena, pa je še pes ne povoha. Kaj je to?"²²

Mesar je najraje delal s svojim orodjem, ki ga je prinesel s seboj v nahrbtniku, le nož je imel shranjen v rokavu suknjiča. Njegovo delo so nekateri plačali v denarju, drugi z mesom in kolinami. Nesli so tudi sosedom, botrom in sorodnikom, ti pa so jim *furež* – koline "vrnili", ko so sami klali. Tako se je ohranjalo popotovanje kolin in prehranjevalni krog, ki je utrjeval občutek pripadnosti posameznih družin k vaški skupnosti. Ponekod so nekaj kolin nesli tudi botrom in revnejšim v vasi. Izmenjava kolin je sicer imela tudi velik praktični pomen, saj pred drugo svetovno vojno in še skoraj dve desetletji po njej mesa niso mogli ohraniti dlje časa svežega. Ko v Dovškem dobijo *furoš*, še danes pravijo, da *živega prašiča jejo*, ker je njihov še v svinjaku. Ob podarjanju kolin so prejemniki v zahvalo zanje darovali košček kruha, ki so ga prinašalci kolin položili svojim prašičem, da bi naslednje leto *zrasle debele svinje*.

Predelava in uporaba delov prašiča

Zaklanega prašiča so *sláč'li* – odrli le, kadar so kožo nameravali nesti k strojarju in jo porabiti za izdelavo obutve. Čeprav je bilo usnje iz svinjske kože trdo in zaradi luknjic od ščetin precej prepustno, so iz mazanega, pol cenejšega od drugega usnja, dali izdelati moške *šúlne* na vezalke – obutev za delo na polju, v hlevu in pri gnoju. Čevljar jo je napravil trpežnejšo tako, da je na podplatu vzdolž roba nabil številne *čávle* – žebličke, kljub temu pa je bila obutev iz svinjskega usnja pol manj trpežna od tiste iz govejega. Otroci predvojnega časa so zaradi obutve iz svinjskega usnja pogosto utrpeli do krvi ožuljene noge. Kadar jim je čevljar takšne čevlje zakrpal, je to povzročilo le še hujše žuljenje, bolela pa je tudi čevljarjeva opazka, da bodo otroci pač zato še hitreje stopili.

Pred drugo svetovno vojno so svinjsko kožo pogosto uporabili v prehrani tako, da so pripravljali *'cvirke s kóžoj* – ocvirke s kožo. Potem, ko so z zaklanega prašiča odstranili ščetine, so kožo z delom maščobnega sloja narezali na majhne koščke. Ocvirke so cvrli v loncu v krušni peči, niso pa pri vsaki hiši znali napraviti primerno ocvrtih in enako okusnih. Z ocvirki s kožo so zabelili krompir ali fižol, ki so ga pogosto postregli najetim delavcem. Prašičjo slanino so ročno zrezali, *cvrli* v mast in z dodatkom lovorovih listov in čebule shranili v glinene *piskre za mast*, emajlirane *děže* ali lesene *baje* iz hruškovega ali slivovega lesa. Ponekod je bilo v navadi, da so krožnik še tople masti nesli v dar sosedom za takojšnjo pokušino. Pri zakolu enega prašiča so pridobili od deset do dvajset litrov masti, kar je napolnilo največ dva *piskra* masti, s preostalo količino pa so zalili ocvirke. Pri

Izdelava krvavic in mesenih klobas pri družini Zakšek navadno poteka v kuhinji, pri čemer sodelujeta gospodar in gospodinja, ob njima pa se večšine učijo otroci. Silovec pri Sromljah, december 1994. Foto: I. Počkar.

23 Eno zadnjih takšnih zgradbic za prekajevanje, če že ne poslednjo v mestu, so podrli ob stanovanjski hiši na Pleteršnikovi ulici v Brežicah pred nekaj leti.

številnih družinah je masti in ocvirkov zmanjkalo že precej pred naslednjimi kolinami. Zato so hrano zabelili skromno, včasih tako zelo varčno, da je bil komaj kje opazen kakšen *cink* – maščobna kapljica.

Od zaklanega in predelanega prašiča razen masti družini mnogokrat ni ostalo kaj dosti. Nekaj kosov mesa so prihranili za posebne dogodke: šunko za veliko noč, klobase in slanino za najete delavce, mast za zabelo pri kuhi in pripravi solate itd. Medtem ko so tenko slanino s kožo vred dali v dim, so *debu špeh* ločili od kože in ocvrli v mast. Za pripravo jedi so nekateri uporabili tudi kožo, ki so jo narezali in s krompirjem skuhal na kislo. Obvezno pa so delali krvavice in mesene klobase, prve so polnili v debelo črevo in danko, druge v tanko črevo. Čreva so pri gnojišču očistili, nato pa so jih temeljito oprali, kar so napravili v bližnjem potoku ali v čebru pri vodnjaku. Med mencanjem so jih še posipali s koruzno moko, narezano čebulo ali kislo repo, danes pa jih perejo tudi samo v okisani vodi. Čez noč so čreva pustili natrta s čebulo, da je ta prevzela slab duh. Z lesenim nožem so jih *ožlé mali* – strgali, *črévno mast* pa kasneje vmešali v nadev za krvavice, napravljen iz krvi, zmlete svinjske glave, odrezkov mesa, ječmenove in prosene kaše (ali riža), masti, pražene čebule, soli, popra, majarona, ponekod tudi cimeta.

Razsekanim in dodobra skuhanim svinjskim nogicam in koži so dodali korenje, peteršilj, sol, poper, lovor in žlico ali dve vina ter pripravljali *hladetino* ali *žúlco*. Strjeno in ohlajeno so rezali v kocke in jedli s kruhom, kar je bila večinoma priljubljena jed kmečkih ljudi v zimskem času.

Večje kose svežega mesa so takoj po zakolu nasolili, dali kvasiti v *páco* in potem v dim. Prekajeno meso so hranili v posebni leseni komori na podstrešju, redkeje v kleti. Ker vsako podstrešje in klet nista bila primerna za takšno shranjevanje, so ga pogosto spravili v hladno krušno peč, zavitega v papir ali slamo, ali pa so ga zakopali v hladen pepel v peči. Golo dimljeno meso so imeli navado hraniti tudi v skrinji med pšeničnim zrnjem. Dimljene klobase, kose prekajenega svinjskega mesa brez kosti in ocvirke pa so tudi zalivali v mast. Prav tako so za daljšo hrambo z vročo mastjo zalili kose kuhane svinjine, ki so jih ponavadi porabili za obed delavcem pri težjih delih.

V starih hišah so prekajevali pod velbanim stropom črne kuhinje, kjer se je iz ognjišča dim valil v meso, pri tem pa je na tla kapljala maščoba. Dimili so tudi v *zílhamri* ali *ráuhkamri* – sobici ali v posebni zaprti letveni ali žičnati komori na podstrešju, po drugi svetovni vojni pa pogosto tudi na dvorišču v *kadiunci* – samostojni leseni zgradbi, znotraj obloženi z zidaki in opremljeni s kuriščem za prekajevanje²³. Niso pa imeli pri vsaki hiši izkušenj v prekajevanju in primerne dimnice, posebno ne v mestu, zato so nosili prekajevati k tistim, ki so imeli ugodnejše pogoje in so bili opravila večši. Oddolžili so se jim s kosom prekajenega mesa ali s povratno medsebojno pomočjo pri poljedelskem, obrtniškem, gradbenem ali kakšnem drugem delu. Zaradi uporabnosti za dimljenje svinjskega mesa pa se je poleg novozgrajene ohranila marsikatera stara kmečka hiša, ki bi jo sicer podrli.

Pred prvo svetovno vojno in nekaj časa po njej pri kolinah niso zavrgli niti prašičjega mehurja. V prehrani so ga uporabljali za polnjenje z enakim nadevom, kot za mesne klobase, nadevanega kvasili v *páci*, obtežili, da se je kos stanjšal in sploščil, ter takšnega dimili. Po ustnem izročilu je izpričano, da so revnejši in berači svinjski mehur upo-

24 Ivanka Počkar (1998), s. 182.

25 Ivanka Počkar, Terenski zapiski,
Rigonce/28.11.1991

26 Franc Šetinc, Zaklad v Jovsih,
Ljubljana 1995, s. 15.

rabili za spravljanje kovanega denarja. Med obema vojnama pa je bilo široko v navadi hranjenje tobaka v svinjskem mehurju. V ta namen so ga pripravili tako, da so ga izpraznili, neopranega valjali in natezali, *načilali na obliko* – s slamico so vanj napihali zrak – nato pa obesili pod strop in pustili na prepihu posušiti po napihani obliki. Posušenemu so odrezali *čuč* – zadnjik in ga zmanjšali po potrebi glede na količino tobaka²⁴, ki so ga imeli namen v mehurju nositi s sabo.

Mehurje so polnili s tobakom za pipe ali s klobasami tobaka za žvečenje, ki so jih kupili v trafiki. Spomin na takšno vrsto kajenja je med ljudmi neprijazen: "*Grdi so bili čikarji, vsi umazani okrog ust. Tisto rjavo so prčkár'li po tleh. Stari dedje so kar po tleh pljuvali, pohištvo je vse popléčkou. Kot bi mizi réku, dej se prestávi. Takšen déc si ne more dopovedat', samo ták' bo, kot on reče. Sosed moj je čikou, od Joškota Kostevčev'ga (bolničarja) oče je čikou, pljunit' je znal po par metrov daleč; ga je žena prosila, dej nehej, pa Joško ni nič slišal. Pijan je bil od jutra do večera in kar naprej čikal, vso posodo je ženi razbil, 42 let star je umrl.*"²⁵

Moški so tobak v svinjskem mehurju nosili za pasom, nekateri so nanj pritrdili železen vrat s poklopcem, ali pa so ga na vrhu samo zvezali z vrvico. Tobak v mehurju, ki ga je nosil ded v času med obema vojnama, sproža tudi drugače barvite spomine: "*Tonček ima duhovitega, zgovornega in bistroumnega dedka. Ob nedeljah in praznikih rad poseda na klopici pod dehtečo lipo. Pogosto seže po zelo obrabljjenem mehurju za tobak, ki mu pravijo tudi tobačnica. Tista vrečka z nadihom zlato rumene barve se mu včasih zazdi, kot bi bili v njej sami cekini, dokler ne privleče na dan cenenega tobaka in si z njim natlači dolgo pipo. Potem mehur spet zloži in ga potisne nazaj za pas. Kadi z užitkom, zato je tedaj gluh za vse okrog sebe. Mati mora na ves glas zavpiti, če hoče, da jo sliši. Najprej nič ne reče, samo obrvi namršči in nekaj zamomlja, da bi pokazal nezadovoljstvo. Ko pa mu je dovolj kričanja, po medvedje zabruna: 'No, no, nikar ne kriči, saj nisem gluh!'*"²⁶

Razen prašičje slanine, ki so jo prekajeno hranili *na dilah* – na podstrešju in je bila v prehrani med najbolj priljubljenimi deli prašiča, so različno izkoristili tudi druge dele prašiča. Večnamensko uporabno je bilo prašičje salo, ki so ga rabili pri osebni zdravljenju, tako da so z njim mazali rane in tvore, ali pa so salo v kožici navezali na tvor. V prehrani je bilo salo nadomestek za maslo in margarino: iz nesoljenega, na hitro ocvrtega in precejenega sala so pekli kekse. Če je bilo volu vroče in ga je ujel dež, so mu proti prehladu s svinjskim salom namazali kožo na *šinjeku* – vratu, mu s tem ublažili bolečine in obenem omehčali kožo. S pogreto staro mastjo so mazali ušivo živino in kokoši. Po salu so segli tudi, kadar je v vinski stiskalnici *bečálu* – škripalo, cvlilo; namazali so *vit* – leseni navoj in takoj odpravili težavo. Še pred nedavnim so odvrčali divjad od vinograda s tem, da so kole v vinogradu namazali s svinjskim salom, vendar menijo, da takšno preprečevanje *ne hásne več*. Svinjsko mast so uporabljali strojarji, ki so napol posušene kože mazali s kuhano mešanico svinjske masti, loja in ribjega olja. Strojili so tudi svinjske kože, za kar so zaračunali v denarju ali v zameno za polovico svinjske kože, ki so jo tedaj prerezali od repa do glave. Iz strojenih svinjskih kož, ki so bile med kožami najmočnejše, so še nekaj let po drugi svetovni vojni sedlarji izdelovali konjske komate.

Kot zdravilo za mazanje ozeblin so imeli v domači lekarni svinjski

žolč, ki so ga ob klanju prašiča prestregli in v ta namen shranili v steklenički, uporabili pa so ga tudi za pranje madežev na obleki.

Ni ga ptiča čez prašiča

Svinjina je na podeželju še danes najpomembnejša mesna hrana. Pred drugo svetovno vojno in še nekaj časa po njej je zaradi nasitnosti pomenila tudi temeljno mesno hrano ob težjih opravilih in za vse večje praznike, pomembna pa je bila tudi preskrba z mastjo za vse leto. V hvaljenju svinjine se je izoblikoval rek *Ni ga ptiča čez prašiča*. Dobra letina je bila pogoj, da so lahko zredili prašiča: "Če bo zraslo krompirja, koruze, ječmena, pšenice, bomo spital' picke, teličke in prašičke"²⁷, in si ga privoščili za praznike: "Prišel bo pa svet božič, pa na mizi bo puran in prašič, z njim se bomo mastenili, pa vsi skupaj veselili"²⁸.

Tudi priprave na ohcet so nujno vključevale zakol prašiča; poročali so se pozimi, ko je bilo največ časa, zaradi kolin pa tudi največ hrane. Poročilo²⁹ iz leta 1810 izpričuje, da so gostijo ob poroki v Brestanici tedaj začeli predstavljati na čas, ko je bilo pri hiši vsega dovolj ali ko je bila kakšna pojedina že sicer v navadi, tako ob določenih praznikih (na primer okoli božiča, ko so imeli koline) ali v pustnih dneh (ko so spet imeli navado zaklati prašiča). Ob stročnicah, korenčnicah, gomoljnicah, zelju in močnatih jedeh so težko čakali na koline, ko so si jih v obilju privoščili, o čemer piše vir iz leta 1810 za kraj Dobje pri Planini: "Od fureža (Voreich) ostaja malo mesa za čez leto. Samo tisti dan v juliju, ko vozijo gnoj v praho, kamor sejejo potem ajdo, si privoščijo mesa in več jedi"³⁰.

Vsakdanja hrana je bila tedaj in še med obema vojnoma večinoma rastlinska, iz pridelkov, ki so zrasi na domačem vrtu in njivi. Mesa so pojedli zelo malo, in takšnega jedilnika z veliko zelenjave, stročnic, gomoljnic in mlečnih jedil ter z malo mesa se še danes držijo številni starejši ljudje.

Svinjskega mesa so imeli večinoma le do velike nedelje, do kresa (24. junija) pa jim je navadno zmanjkalo tudi koruzne in pšenične moke. Pri zabeli s svinjsko mastjo so bili kar se da varčni, vendar je kljub temu pri še tako skrbnem ravnanju pogosto pošla že dosti pred naslednjim zakolom prašiča. Sicer pa je imel vsak del prašiča vnaprej določen namen. *Déučki* – kosi prekajenega in predelanega mesa so bili razporejeni za določene praznike in opravila ter malico najetim delavcem in družini. Na Dolenjskem so rekli, da "ima vsak údek svoj gúdek"³¹.

Kmalu po zakolu so porabili slabše dele prašiča. *Žúlco* – žolco so pripravili iz prašičjih nogic, uhljev in glave, ki so jih skuhal, dodali korenje, peteršilj, poprova zrna, za slikovitejši videz pri razrezu pa so nekateri vstavili še trdo kuhana jajca. Žolca je bila priljubljena jed, tako da so tudi mlajši člani družine komaj čakali, da se je *stéla* – strdila. Glavo z uhlji so uporabili tudi, ko so pripravljali priljubljene krvavice ali *krvave* kobase.

Skuhali so *podkajena* – prekajena rebra in jih jedli k fižolu, krompirju, zelju ali ječmenovi kaši. Uporabili so tudi juho, ki je nastala pri kuhanju suhega svinjskega mesa in so ji rekli *svinjska juha* (na Notranjskem *suha juha*). Za malico koscev so bila marsikje določena prekajena svinjska rebra z ječmenovo kašo; najprej so pojedli kašo, potem še rebra in dobili zraven *mrzel krompir* – krompirjevo solato. Prekajeno svinjsko *čelúgo* – čeljust so v ječmenovi kaši imeli pone-

27 Kitica iz pesmi Obrške brazde (Veliki Obrež, 1983) iz pesmi 72-letne kmečke ženske Pepce Curhalek. V: Stanka Glogovič (1984), Priloge, s. 7.

28 Prav tam.

29 Niko Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, 1. del, 1. snopič, 1985, s. 87.

30 Niko Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, 1. del, 2. snopič, 1987, s. 159.

31 Niko Kuret, Praznično leto Slovencev, 2. knjiga, Ljubljana 1989, s. 274.

32 I. Počkar (1998), s. 265.

33 I. Počkar (1998), s. 400.

Koline so družinski praznik, ki se po tradiciji začne z jutranjim kozarčkom žganja, poteka delovno v dobri volji in hudomušnem razpoloženju. Večnamenska svinjska glava, na fotografiji kot predmet zabave, je bila v Velikem Obrežu pri Dobovi sestavni del nekdanjega nedeljskega kosila. Simbolizirala je enotno kmečko posestvo. Veliki Obrež 1964. Fototeka Posavskega muzeja Brežice.

34 V Vitni vasi na Bizeljskem se je svinja iz opazovanja naučila z rilcem odpirati zapletenejši mehanizem na vratih ograje.

kod navado skuhati za *fašnik* – pusta, drugje pa je bila prašičja glava z ječmenovo kašo običajna jed *količev* – delavcev, ki so v vinogradu kolili³². Tudi sicer so najetim delavcem v vinogradu ali na njivi za obed radi pripravili *podgrlino* – spodnjo čeljust, ki so jo prekuhali, spekli, narezali in ponudili s kislim zeljem. Pogosto se je dogajalo, da so najeti kopači v vinogradu pri različnih gospodarjih dobili več dni zapored *čelúgo*, da se jim je jed že pošteno zamerila. Skuhano s kašo so jim jo ponudili jesti iz skupne skledе, zraven pa kruh in vino: *šmarnico, izabelo in gutélo*.

Hrana, ki so jo pripravljali najetim delavcem, tudi sicer ni bila vsepovsod enako okusna in raznolika. Delavci so si marsikje morali prinašati v *tábrh* – na dnino svojo hrano, drugod so bili delodajalci mnenja, da je treba najetim delavcem *dati*, ker vendarle delajo za tujo hišo. Privoščili so jim celo boljšo hrano in da bi to potrdili, so jedli skupaj z njimi. Drugje so ljudem, ki so delali v *górci*, prinesli kuhano prekajeno glavino in noge, vendar se je jed med potjo do oddaljenega vinograda že shladila. Kljub temu so delavci s kruhom pomazali z dna zadnjo sled maščobe. Sodobniki tistega časa si ne morejo zamišljati, da bi danes kdo prinesel delavcem v vinograd takšno hrano in jedilnik primerjajo z običajnimi jedili, ki jih postrežejo delavcem danes: pohan piščanec, mlinci in rdeča pesa³³.

Neredko so se pri prehranbi oskrbi najetih delavcev dogodile tudi skrajnosti, na primer, ko je delavkam v dnevni trdega dela gospodinja prinesla samo suho sadje. Pogosta so tudi pričevanja o premožnih gospodarjih, ki so se vpričo najetih delavcev, postreženih s slabšo hrano, bahavo gostili s kosom svinjine ali piščanca. *S'romák vam je zmer' bol' dal kot bogátec...* Za obdobje med obema vojnama in vsaj še za desetletje ali dve po vojni je namreč precej razširjeno spoznanje takratnih najetih delavcev na podeželju, da so bili manj premožni delodajalci pri hrani bolj darežljivi.

Vendarle pa so prekajene klobase marsikje hranili za žanjice, skuhalo jih za pomembnejše obiske, bile pa so tudi nujni sestavni del velikonočnega žegna. Prekajena šunka je bila najdragocenejši del prašiča in so jo povsod, kjer so lahko redili prašiča, prihranili za veliko noč, celo šunko ali pa samo manjši kos so nesli blagoslovit za veliko noč; istovrstni kosi so s tem, da so mednje položili blagoslovljenega, pridobili veljavo blagoslova.

Ljudje v odnosu do prašičev

V jugovzhodni Sloveniji rečejo prašičem *svíje* in *praséta*, suhljatim *svinčeta* in mladim prašičkom *čúnkec*, *pájcek*, *pájcek* in *gúdek*. Ljudje izpričujejo, da so bili z mladimi živalmi vedno nežnejši, ob opravičilih v svinjaku so se z njimi pogosto pogovarjali, jih *nacvirjal* – ljubkovali, trepljali in gladili. Tudi do odraslih živali so bili rejci večinoma prijazni, zlasti za krškopoljskega prašiča menijo, da potrebuje miren, spoštljiv in topel človekov odnos ter da je posebno pomenjen³⁴.

Na splošno so bili v odnosu do prašiča, vzrejenega za zakol, tudi že v preteklosti mnenja, da je namen reje pač preskrba z mastjo, mesom in mesnimi izdelki in zato že med pitanjem večjega čustvenega odnosa do živali niso vzpostavljali. Kljub temu pa so bili večinoma proti veseljačenju na dan kolin; prevladovalo je mnenje, da je zakol prašiča tudi smrt, pri čemer ni opravičila za veselje. Ko so bili namenjeni zaklati prašiča, so, za razliko od izražanja pri drugih živalih,

35 Rado Radešček, (1988), s. 260.

govorili, da bo moral prašič umreti, kar kaže na poseben odnos do prašiča kot člana družine, pa čeprav je bila žival namenjena za zakol. Marsikje po Sloveniji je bila nekdanj razširjena vera, da se tistemu, ki kolje žival, le-ta ne sme smiliti. Verovali so namreč, da sicer žival ne bi kmalu poginila. Ta vera je še danes izpričana v Podsredi na Kozjanskem, podobno pa poznajo tudi v Razboru pri Zidanem Mostu: Če gre klavec kam klat, pa svinja noče takoj poginiti in še kar naprej cvili, pravijo, da se smili gospodinji in zato noče poginiti.³⁵ Večina pričevalcev pripoveduje, da se je cviljenju prašiča, ki so ga vlekli iz svinjaka in njegovemu zateglemu kriku ob zakolu, če je bilo le mogoče, izognila in se umaknila kam, kjer se ni slišalo. Mnenja so, da je današnja trenutna usmrnitev prašiča s strelom mnogo prijaznejša.

Čarajoče ravnanje

Živine, posebno pa mladih prašičev, niso radi kazali prišlekom, ker so verjeli, da jih ti lahko uročijo. Kadar je kdo vendarle vstopil v svinjak, je bilo čudenje in hvaljenje živali nezaželeno, ker bi prašiči potem ne uspevali ali celo zboleli. Pač pa je moral prišlek trikrat pljuniti in ob tem ponavljati "fej" ali pa vsaj malo popljuvati, kar počno tudi še danes. Močno je bilo razširjeno verovanje, da hodi otroke in prašiče ponoči sesat *môra*. Proti *môri*, boleznim svinj in za njihov boljši razvoj nasploh so pogosto risali na *vautaro* – zunanjo stran vrate pri koritu svinjaka – peterokrake zvezde, napravljene z eno potezo. Ponekod so na vrata svinjaka narisali *môrsko* ali *môrino taco* – zvezdo – tudi le, če so sumili, da svinjo sesa *môra*³⁶. V Bučah pri Kozjem ni bilo svinjaka, ki bi ne imel narisane morske tace³⁷.

Za škodljivo čarajoče ravnanje, ki je imelo za posledico slabo uspevanje prašičev, so razumeli trikratno krožno obhajanje svatov: neka *teta je trikrat obšla* (gospodinjo) *s pominkom – škafo, s katerim se futra prašiče, in nato oni dvanajst let niso prešiči ratali*³⁸.

Deli prašiča so imeli poleg uporabnega še poseben, čarajoč značaj. V Velikih Vodenicah pri Kostanjevici na Krki so verjeli, da koščice svinjskih parkljev, ki jih odnesejo v lužo na postni dan, preprečijo žabje regljanje³⁹.

Del mesa s svinjsko lopatico so imeli navado kuhati skupaj z drugim svinjskim mesom, namenjenim za velikonočno kosilo. V veri, da jih bo dejanje varovalo pred požarom, so kost obrane svinjske lopatice vtaknili v ostrežje nad hlevom, kjer so hranili seno. Prav tako kot s svinjsko lopatico, s katere so meso zaužili za veliko noč, so ravnali tudi z enako kostjo kadarkoli v letu. Kostni od *žegna* se ni smelo presekati ali zarezati, ker bi to utegnilo slabo vplivati na prašiče: *je nekdo zarezal lopatico od plečeta, pa je svinče zacvililo*⁴⁰.

Sv. Anton prešičkar – zavetnik prašičev

V večini krajev je Anton zaščitnik prašičev, ki mu na njegov praznik nosijo k oltarju v cerkvi krače in klobase. Svetniku so se *zagovorili*, da bi jim dal zdrave svinje in krave. Sv. Anton je v pratiki upodobljen kot puščavnik z zvončkom in prašičkom; prašič naj bi predstavljal nečiste skušnjave, z zvončkom pa naj bi puščavnik odganjal hudobne duhove, ki so ga skušali. Ker si je ljudstvo prašička tolmačilo po svoje, so ga sprejeli kot zavetnika prašičev.⁴¹ Svetnika so v okolici Kostanjevice na Krki imenovali tudi *sveti Anton prešičkar*, na Bizeljskem pa sv. Anton januarski, da so ga razlikovali od *sv. Antona solátjeka* (sv. Anton Padovanski – 13. junij)⁴². Na praznik sv. Antona puščavnika

36 Rado Radešček, Slovenske ljudske vraže, Ljubljana 1988, s. 324.

37 Vinko Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev, Celje 1946, s. 187.

38 Marija Jagodic, Terenski zapiski/1956, Oštre, EM 13, 20/29.

39 Marija Jagodic, Terenski zapiski/1956, Velike Vodenice, EM 13, 21/36.

40 Marija Jagodic, Terenski zapiski/1956, Velike Vodenice, EM 13, 21/42.

41 Niko Kuret (1989), s. 515.

42 Sv. Antona Padovanskega (13. junij) imenujejo tudi drugače, v Šentjoštu na Dolenjskem npr. Anton češnjevec. Dolenjski list, 19. 1. 1995, s. 1.

43 Anton Bukovinski, r. 1918, pri Miškovih, Velika Dolina 1 A. TZ L. Nabergoj/julij 1981.

44 Letošnja (2001) bera darovanih svinjskih krač (10) in klobas (5) je bila manjša od tistih v preteklih letih. Namesto domačih krač in klobas, ki jih obdržijo zase, zadnja leta verniki vse pogosteje raje darujejo denar.

Na antonovo (17. januar) je bilo v navadi darovanje voščenih votivov v obliki prašička. Figurice, ki so jih kupili pri mestnem voščeninarju, so prinašali v cerkev kot prošnjo za zdravje in uspešno rast prašičev. Voščeni izdelek je narejen po originalnem lesenem modelu, ki ga hrani Posavski muzej Brežice. Brežice, junij 2001. Foto: I. Počkar.

(17. januar), je med starejšimi verniki še vedno navada, da hodijo v cerkev molit za srečo živali, cerkvenih obredov se na ta dan udeležujejo predvsem starejši. Po drugi svetovni vojni so polagoma opuščali darovanje živil, ki so jih župljani na antonovo prinašali na župnikov dom, kljub temu pa nekateri verniki še danes, ko koljejo prašiča, nesejo župniku koline "za sv. Antona"⁴³. V marsikaterem slovenskem kraju so na ta dan v cerkev prinašali prašičje krače in klobase, v Kostanjevici so pravili, da je treba dati desno prvo kračo. Krače in klobase so na licitaciji prodali, denar pa je šel cerkvi. Na ta dan so ponekod nanosili v cerkev večje število krač in klobas, tako da jih je cerkovnik moral iz cerkve odpeljati z vozičkom. Navada prinašanja krač in klobas v cerkev za antonovo je v nekaterih krajih v Sloveniji še danes živa. V Kostanjevici na Krki npr. darovalci napolnijo z njimi *virbas* (jerbas) in košare pred oltarjem sv. Antona kot izpolnitev zaobljube za priprošnjo za zdravje prašičev.⁴⁴

Darovanje votivov v obliki prašička

Medtem ko je darovanje svinjskih krač in klobas cerkvi še živo, pa je večinoma pozabljen tudi celo le spomin na darovanje voščenih votivov. Med temi je bilo na antonovo med ljudmi v navadi tudi priprošno darovanje voščenih figuric v obliki prašička. Uliti voščeni votivi so na Slovenskem izpričani od 17. stoletja dalje. Od voščenih votivov, upodobljenih v obliki človeških delov telesa in živali, so ljudje pri medicinarju, ki je bil obenem navadno tudi voščeninar ali svečar, kupovali votivne figurice v obliki prašička. Prinašali so jih v cerkev kot prošnjo za zdravje in uspešno rast prašičev.

Medicinarji so voščene figurice sprva izdelovali iz čebeljega voska, od začetka 20. stoletja dalje pa so namesto voska uporabljali parafin. Ulivali so ga v lesene, figuralno izrezljane modele, ki so bili izdelki rezbarjev ali medicinarjev samih.

Iz zbirke modelov za votive smo v Posavskem muzeju izbrali model za votivnega prašička in ga izdelali kot turistični spominek. Izdelek je ulit iz čistega čebeljega voska, pridelanega pri domačem čebelarju. Osnova ulite figure je originalni leseni model, ki ga hranimo v etnološki zbirki Posavskega muzeja Brežice pod inventarno številko E 535. Predmet je izdelal konservator Jože Lorber v delavnici Posavskega muzeja Brežice.

Poleg spominske in okrasne ima prikupen voščeni prašiček tudi uporabno vrednost: po pekovskem izročilu kuharic lahko z njim namažemo pekač pri peki peciva.

Krškopoljski prašič – avtohtona pasma prašiča – pasaste črno-bele barve je bil v preteklosti najbolj razširjena pasma prašičev na jugovzhodu Slovenije. Zaradi nezahtevnosti, mirnega značaja, primerne maščobnosti in sočnega mesa je bil med rejci zelo priljubljen. Po drugi svetovni vojni so si prizadevali pasmo izkoreniniti, v zadnjem desetletju pa je močno zanimanje in vzpodbuda za ponovno vzrejo pasme. Velike Malence, okoli leta 1969. Fotografija je last Jožeta Lorberja.

INFORMATORJI, VIRI IN LITERATURA

- Marija (Jakolič) Jurkas, r. 1910, kmetica, Rigonce 5; I. Počkar, Terenski zapiski (dalje: TZ)/28. 11. 1991;
- Zvonko Zakšek, r. 1939, kmet, Silovec 12; I. Počkar, TZ /1.5.1995;
- Jožica Druškovič, r. 1970, ekonomski tehnik, Dovško 15; I. Počkar, TZ /19. 6. 1997;
- Tonka Pustak, r. 1915 v Bračni vasi 13, gospodinja, Kregarjeva 3, Brežice; I. Počkar, TZ /10. 5. 2001;
- Marija Sušnik, r. 1930, kmetijska referentka in sodna cenilka, Pišeška cesta 35, Bizeljsko; Anton Bukovinski, r. 1918, kmet, pri Miškovih, Velika Dolina 1 A; L. Nabergoj, TZ /julij 1981;
- Ivan Zagode, r. 1912, strojar in usnjar, Prešernova 2, Brežice; I. Počkar, TZ / 6. 6. 1984;
- Miha Ajster, r. 1908, kmet, Brezje 8, Velika Dolina; I. Počkar, TZ /23. 6. 1981;
- Anica (Žuljič) Pisek, r. 1935, kmetica in gozdna delavka, Oštre 20, p.d. pri Piskovih; I. Počkar, TZ /15. 6. 2001;
- Marija (Željko) Bučar, r. 1930, dninarica, Ulica talcev 11, Kostanjevica; I. Počkar, TZ /13. 6. 2001;
- Jože Budič, r. 1908, lovilec premoga in gostilničar, Zagrebška 9, Čatež ob Savi; I. Počkar, TZ /6. 6. 2001;
- Jože Kramer, r. 1919, kmet, Jereslavec 28; I. Počkar, TZ /23. 5. 1990;
- Ana Pšeničnik, r. 1925, kmetica, Podvinje 26; I. Počkar, TZ /24. 5. 1990;
- Marija (Dule) Jalovec, r. 1922, perica in čistilka, Ulica talcev 20, Kostanjevica; I. Počkar, TZ / 12. 6. 2001;
- Branko Šoba, kmet, ključavničar, r. 1956, Zdole 30; I. Počkar, TZ /julij 2001;
- Nada (Glas) Kranjec, kmetica, r. 1940, Krška vas 78; I. Počkar, TZ /julij 2001;
- Ivanka Počkar, Terenski zapiski (Posavje) /1981-2001;
- Marija Jagodic, Terenski zapiski /1956, Velike Vodenice, EM 13, 21/36 in EM 13, 21/42;
- Marija Jagodic, Terenski zapiski /1956, Oštre, EM 13, 20/29.
- Janez Bogataj, Domače obrti na Slovenskem, Ljubljana 1989;
- T. Gazvoda, 450-kilogramski krškopoljec. V: Dolenjski list, 16. 1. 1997, s. 1;
- Stanka Glogovič, Uvajanje novosti in razkroj tradicionalne kulture ter stopnja njene ohranjenosti v vasi Veliki Obrež in pripadajočemu zaselku Gmajna v občini Brežice od zadnjih dveh desetletij preteklega stoletja naprej. Seminararska naloga na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, 1984.
- Alenka Jovanovič, Arheološka zbirka. V: Vodnik po zbirkah Posavskega muzeja Brežice, Brežice 2001, s. 31;
- Niko Kuret, Praznično leto Slovencev, 2. knjiga, Ljubljana 1989;
- Niko Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, 1. del, 1. snopič, 1985;
- Niko Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, 1. del, 2. snopič, 1987;
- Marija Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978;
- Vinko Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev, Celje 1946;
- Damjan J. Ovsec, Velika knjiga o praznikih, Ljubljana 1994;
- Ivanka Počkar, Iz časov ječmenove kave. Življenjepis Štajercev in Kranjcev ob sotočju rek Krke, Save in Sotle, Novo mesto, 1998;
- Rado Radešček, Slovenske ljudske vraže, Ljubljana 1988;
- Andrej Šalehar, Krškopoljski prašič – slovenska pasma prašičev. V: Sodobno kmetijstvo, št. 6, 1999, s. 313-316;
- Franc Šetinc, Zaklad v Jovsih, Ljubljana 1995.

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK

Šmartno pri Litiji

GRAD BOGENŠPERK

Zunanjščina gradu

Peter Avbelj

GRAD BOGENŠPERK

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK

Bogenšperk 5

SL 1275 Šmartno pri Litiji

Tel: +386 1/8987 – 664

+386 41/703 – 992

Faks +386 1/8987 – 867

www.bogensperk.si

E-mail: bogensperk@siol.net

DOSTOPNOST MUZEJA (ZBIRKE)

Grad Bogenšperk stoji v središču Slovenije ob glavni cesti, ki vodi z Dolenjske proti Zasavju in osrednji Sloveniji. Od Litije je oddaljen 7 km, od avtoceste Ljubljana–Novo mesto (odcep Ivančna Gorica) pa 20 km.

ZBIRKE:

Na gradu so naslednji prostori oz. zbirke

- Valvasorjeva delovna soba
- bakrotiskarna
- vraževerje in čarovništvo
- zbirka noš, ki prikazuje oblačilno kulturo Slovencev v 17. stoletju
- geološka zbirka
- osrednja slovenska geodetska zbirka
- zbirka NOB
- lovška zbirka
- grajska galerija (prostor za občasne razstave)
- knjižnica
- grajska kapela

ODPIRALNI ČAS

Od 15. marca do 31. oktobra:

ob delavnikih od 9. do 15. ure,

ob sobotah in nedeljah od 9. do 17. ure,

v ponedeljek zaprto.

Od 1. novembra do 14. marca:

ob sobotah in nedeljah od 9. do 17. ure.

Po predhodni najavi je ogled gradu možen vse dni v letu.

DRUGA PONUDBA

- razne predstavitve in predavanja
- bogata koncertna ponudba (Festival Bogenšperk, Festival Brežice, Jesenske serenade, Imago Sloveniae)
- poročna dejavnost
- prireditvena dejavnost (viteške igre, viteška šola)
- muzejska trgovina
- grajska restavracija

Kratka zgodovina gradu

»V deželnem jeziku se grad in gospostvo Wagensperg imenuje Bogenšperk; leži na Dolenjskem, štiri milje od Ljubljane. Ta grad je še eden tistih starih gorskih gradov, sezidanih na visokem hribu sredi gozdov. Ima razgled daleč na visoke snežnike proti Koroški in Štajerski, čist in zdrav zrak, sicer ne ravnine, kljub temu pa polja po hribih, preizvrstno sadje vsake vrste – češnje so štiri ali pet na enem peclju – v bližini vinske gorice in nedaleč od gradu lep črn in rumen marmor, ki sem ga na svojem mestu že popisal.«

Tako je že leta 1689 v svoji knjigi Slava vojvodine Kranjske grad Bogenšperk opisal naš znameniti raziskovalec in polihistor Janez Vajkard Valvasor, ki je na gradu preživel dvajset let svojega življenja (1672 – 1692).

Grad Bogenšperk je naslednik gradu Lichtenberg – srednjeveške utrdbe, ki se je nahajala v neposredni bližini današnjega Bogenšperka in jo je pozidala mogočna rodbina Lichtenberžanov v sredini 12. stoletja. Ta rodbina je po moški liniji izumrla v drugi polovici 15. stoletja; njihova zadnja potomka – Veronika se je poročila z Boltežarjem Wagnom, prav v povezavi z rodbino Wagen pa je treba iskati nastanek gradu Bogenšperk (nemško Wagensperg). Janez Vajkard Valvasor kot prvega lastnika objekta imenuje omenjenega Boltežarja Wagna v letu 1462. Kot bolj verjetna letnica začetka zidave Bogenšperka se zdi leto 1511. Tega leta je bil po trditvi seizmologov eden najmočnejših potresov v zgodovini slovenskega prostora. Naravna katastrofa seveda ni prizanesla niti gradovom – torej tudi Lichtenbergu ne.

Lichtenberg je po potresu postal prenevaren za bivanje, ni pa tudi več ustrezal takratnim bivalnim standardom, saj so kljub turški nevarnosti pretežno opustili takratni stil zidave utrdbe. Da so se Wagni odločili za zidavo na mestu, kjer stoji danes grad Bogenšperk, je bilo najbrž odločilno dejstvo, da se tu nahaja ogromni skalni kolos (debeline tudi po več kot 20 m). Ljudje so takrat mislili, da to zagotavlja trdnost stavbe, torej varnost pred potresi.

Wagni so bili potemtakem po vsej verjetnosti zidarji tega objekta, zato je po njih tudi dobil ime. O gradu Bogenšperk lahko govorimo kot o renesančni stavbi s štirimi stolpi (ustno izročilo pravi, da so bili pozidani najprej, nato pa povezani med seboj), pri čemer so trije bolj izraziti, četrti, severni, pa manj. Rodbina Wagen je imela Bogenšperk v posesti vse do prve polovice sedemnajstega stoletja, ko je prišlo do propada te mogočne rodbine, ki naj bi v času svoje največje moči imela v gradu celo kovnico denarja. Zadnji izmed Wagnov, Jurij, je grad zapustil menihom – avguštincem, med katerimi je do svoje smrti leta 1630 živel kot tretjerednik. Vendar omenjeni red gradu ni dobil v posest, temveč je grad zaradi Jurijevih dolgov prešel v last glavnega upnika – ljubljanskega lekarnarja in takratnega župana Horacija Car-

minellija. Kot pa kaže, ga je slednji kmalu prodal Krištofu Kočevanju, ki je bil lastnik Bogenšperka le kratek čas, saj ga je prodal plemiču Juriju Kajzlu, ta pa Janezu Vajkardu Valvasorju leta 1672. Po Valvasorjevem bankrotu je grad leta 1692 prešel v last Janeza Andreja Gandina. V požaru zaradi udara strele je aprila 1759 stavba utrpela veliko škodo. Kljub pomoči deželnih stanov pri obnovi gradu je zaradi slabega gospodarjenja takratnega lastnika Aleksandra Antona Höferna Bogenšperk s posestvom vred leta 1774 ponovno menjal posestnika: prešel je v roke Höfernevega največjega upnika – Mihaela Skubeta iz Ribnice. Vendar spet ne za dolgo, saj ga je 18 let kasneje Skube prodal rodbini Bogataj (Wogathej). S tem pa še ni bilo konec prehajanja gradu iz rok v roke. Bogataji (Ignac, sin Janeza Štefana, ki je objekt kupil) so grad s posestvom vred leta 1853 prodali knezu Werianu Windischgrätzu, ki je prav v tem času začel kupovati (predvsem na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem) vse, kar se je dalo. Med drugim je postal lastnik Planine, Konjic, Podsrede, Žužemberka ... Windischgrätzi so se lotili tudi delne prenove objekta in sledovi njihovega dela so še danes vidni v knjižnici.

Dvajseto stoletje pomeni v zgodovini gradu posebno poglavje; zanimivi dogodki so si namreč sledili drug za drugim, posebej še v obdobju po prvi svetovni vojni. Eden zanimivejših dogodkov je vsekakor ta, da je grad s posestvom vred hotel za svojo letno rezidenco kupiti knez Pavle Karadorđević, glavna osebnost kraljevega nameštništva v obdobju po atentatu na kralja Aleksandra oktobra 1934 v Marseillu.

Druga svetovna vojna, ki je za nekaj časa razdelila Slovenijo, pomeni prelomnico tudi za Bogenšperk. V aprilu 1941 je bil na gradu mejni prehod med Nemčijo in Italijo, okupatorjema, ki sta si razdelila večino slovenskega ozemlja. Kasneje je bila meja sicer premaknjena, vendar je usodno zaznamovala te kraje. V času kapitulacije Italije, septembra 1943, so Windischgrätzi zapustili Bogenšperk, s seboj pa odnesli tudi največje dragocenosti. Po odhodu nemške vojaške posadke ob koncu vojne leta 1945 in potem, ko je bila v gradu nekaj časa vojaška bolnišnica, je grad doživel svojo najnižjo točko, saj so ga v celoti izropali. V takšno stavbo so se leta 1949 za petnajst let vselili menihi – jezuiti. Ta meniški red je prišel iz Ljubljane, iz samostana sv. Jožefa na Poljanah, grad z okolico pa so ti menihi vzdrževali, da ni nadalje propadal. Po njihovem odhodu leta 1964 so objekt prevzeli v upravljanje Investicijski biroji Trbovlje, ki so načrtovali grad spremeniti v luksuzni hotel, vendar so se načrti izjalovili, tako da se je po letu 1970 začela sistematična obnova objekta, za katero je skrb prevzela občina Litija, ki je v ta namen imenovala odbor. Z obnovo je na gradu počasi zaživela tudi raznovrstna dejavnost, kot prva poročna, nato gostinska in ne nazadnje muzejska.

Janez Vajkard Valvasor, znameniti polihistor in član Angleške kraljevske družbe, ene najstarejših akademij na svetu, rojen leta 1641 v Ljubljani, umrl v Krškem leta 1693, je del svojega življenja, od 1672 do 1692, prebil na gradu Bogenšperk. Omenjeno obdobje velja za najustvarjalnejše v njegovem življenju. Valvasorjevo delo v tem času:

- Slava vojvodine Kranjske, ki je izšla v Nürnbergu leta 1689,
- raziskava Cerkniškega jezera, ki je Valvasorja "pripeljala" med člane Angleške kraljevske družbe,

- ustanovitev prvega grafičnega zavoda na slovenskih tleh leta 1678,
- izdaja več topografskih del,
- načrt za predor Ljubelj,
- načrt in izvedba nove tehnike ulivanja brona.

Raziskava Cerknškega jezera pomeni enega vrhuncev Valvasorjevega znanstvenega dela. Cerknško jezero je zaradi svojega presihajočega delovanja že od nekdaj burilo duhove in ugibanja o ustroju njegovega delovanja, zato ne preseneča dejstvo, da ga je polihistor Valvasor podrobneje raziskoval, posebej še v letih 1684 in 1685; iz opazovanja in raziskav pa je nastal tudi daljši zapis v IV. poglavju Slave vojvodine Kranjske, ki prinaša opis naravnih redkosti dežele Kranjske. Avtor je bil prepričan, da obstaja sistem petih jezer, tako v hribu Slivnica kot pod jezersko gladino, ki omogoča praznjenje in polnjenje jezera.

Raziskava jezera je Valvasorju prinesla tudi edino priznanje v času njegovega življenja. 14. decembra 1687 je bil namreč izvoljen za člana Angleške kraljevske družbe v Londonu, poleg tega pa je bil njegov spis publiciran v *Philosophical Transactions in Acta Eridotorum*.

Predor pod vrhom prelaza Ljubelj, ki so ga zgradili leta 1575, je eden prvih gorskih predorov v Evropi in je bil v uporabi vse do leta 1728, ko so ga odkopali in razširili cesto v usek. J. V. Valvasor se je zavedal pomembnosti te prometne povezave med Kranjsko in ostalimi severnimi deželami, ki pozimi zaradi obilice snega ni bila mogoča. Iz tega se je najbrž tudi porajal načrt o gradnji predora, ki je bil – v drugačni obliki – zgrajen šele med drugo svetovno vojno. Valvasor je vhod in izhod iz predora načrtoval v višini cerkva, ki se nahajata na obeh straneh prelaza. Danes lahko rečemo, da se je avtor glede dolžine kar precej zmotil, saj je dolžino predora izračunal na dobrih 927 m, današnji predor, ki je narejen višje, pa je daljši od enega kilometra. Slavni polihistor omenja kot razlog, da predor ni bil narejen, kugo, ki je pustošila na Dunaju leta 1679, vendar je treba vzroke, zaradi katerih do realizacije projekta ni prišlo, iskati drugje, predvsem v pomanjkanju finančnih virov.

Iznajdba posebnega načina ulivanja kovinskih predmetov – Pri tej iznajdbi gre v bistvu za ulivanje kovinskih kipov v enem kosu, ki do konca 17. stoletja ni bilo znano. Pri tem je uporabljal medeninino (baker z dodatkom ene tretjine ali več cinka). Svoj izum – postopek je Valvasor publiciral v dveh znanstvenih glasilih tistega časa, in sicer v *Philosophical Transactions in v Acta Eridotorum*, realiziral pa ga je s postavitvijo Marijinega stebra pred cerkvijo sv. Jakoba v Ljubljani leta 1682. Spomenik, ki so ga dali postaviti kranjski deželni stanovi v zahvalo, ker se je dežela Kranjska leta 1679 ubranila kuge, po nekaj predelavah še danes stoji na tem mestu.

Opis zbirke

VALVASORJEVA DELOVNA SOBA

Gre za prostor, za katerega je slavni polihistor v Slavi vojvodine Kranjske zapisal, da je dal vanj postaviti štiri kamnite stebre, ki še danes dominantno zaznamujejo to sobo. Gre torej za delovni prostor znamenitega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja, kjer je napisal tudi večino svojih del. V tem smislu je soba danes tudi urejena, saj so v njej – poleg mize in stola iz obdobja ob koncu 17. stoletja obiskovalcu v vpogled tako dela, ki jih je napisal znameniti polihistor, kot sodobna dela na tematiko o Janezu Vajkardu Valvasorju. Osrednji ek-

sponat zavzema vsekakor original (v štirih izvodih) knjige Slava vojvodine Kranjske iz leta 1689. Gre za monumentalno delo, ki je povečini nastalo prav na Bogenšperku in ki obsega skupaj kar 3532 strani, v katerem je predstavljena Kranjska in deloma tudi njene sosednje dežele ob koncu 17. stoletja. Knjiga, ki je pisana v nemškem jeziku in tiskana v Nürnbergu, predstavlja pravo zakladnico podatkov zgodovine našega prostora in življenja prednikov v 17. stoletju.

BAKROTISKARNA

Valvasor je bil eden prvih tiskarjev na takratnem Kranjskem, v deželo pa je pripeljal bakrotiskarstvo, ki je bilo takrat zelo razvito na Nemškem in Nizozemskem, dejavnost je na gradu živel enajst let – v letih 1678 – 1689. Valvasorjevo grafično delo je prikazano v dveh prostorih. V prvem lahko na posebni konstrukciji opazujemo predstavitev na Bogenšperku natisnjenih publikacij (vsega skupaj je bilo v enajstih letih pripravljenih devet različnih bakrotiskarskih del, od tega šest topografskih in tri dela nabožne vsebine). Drugi del zbirke predstavlja tiskarsko delavnico, kakršna je obstajala na Bogenšperku v času J. V. Valvasorja. Osrednji eksponat predstavlja zagotovo kopija tiskarske–valjčne preše (original se nahaja v Mainzu). V delavnici je prikazan postopek priprave in izvedbe tiska na preši, obiskovalci pa lahko po predhodni najavi sami odtisnejo podobo Bogenšperka ali Ljubljane, kot je bila upodobljena pred tristo leti.

V sklopu prenove zbirke smo v začetku leta 2001 odprli ročno delavnico papirja, ki dopolnjuje sklop predstavitve bakrotiska in se nanj neposredno navezuje.

Pričujoča delavnica na gradu Bogenšperk nam razkriva skrivnosti začetka izdelovanja papirja od takrat, ko je le-ta prišel v Slovenijo, to je nekje v 16. stoletju. Delavnica ohranja tehnologijo in recepture izdelovanja papirja, značilne za pozni srednji vek. Izdelava je povsem ročna, papir kot izdelek pa vsak zase nosi certifikat unikata in je odvisen od kreativnosti mojstra, ki izdelek izdeluje.

Papirji, izdelani na gradu Bogenšperk, imajo skrit pečat, značilen za tisti čas. Danes mu pravimo vodni znak. Za papirje, izdelane v tej delavnici, je značilen portret Janeza Vajkarda Valvasorja. Ker je izdelava vodnih znakov posebnost te delavnice, je vsak list, narejen na gradu, neponovljiv in zaščiten.

Pri ogledu delavnice lahko vidite pripomočke za izdelavo papirja kot tudi izdelke same. Pri ogledu demonstracije papirja pa lahko poleg že prej omenjenega vidite tudi samo izdelavo papirja in po predhodni najavi razlago grajskega mojstra, ki papir izdeluje, v prostorih recepcije pa lahko grajski papir tudi kupite.

DELA, KI JIH JE VALVASOR IZDAL NA BOGENŠPERKU

Dominicae passionis icones (Pasijonska knjižica). Gre za prvo delo, ki je nastalo na Bogenšperku leta 1679. V knjižici, katere pravi naslov bi se glasil Slike Gospodovega trpljenja in je posvečena ljubljanske-mu škofu grofu Jožetu Rabatti, se nahaja 17 bakrorezov, ki prikazujejo Kristusovo trpljenje. Delo, nabožne vsebine je tudi prva tovrstna grafična izdaja na naših tleh. Knjiga je bila v faksimiliranem izvodu ponatisnjena v letih 1970 – 1971 v nakladi tisoč izvodov. Spremno besedo je napisal E. Cevc. Originalni izvod se nahaja v arhivu nadškofijskega ordinariata v Ljubljani in v grafični zbirki Narodnega muzeja v Ljubljani.

Topographia ducatus Carnioliae modernae (Topografija sodobne vojvodine Kranjske). Album, ki ima z naslovnim vred 320 bakrarezov in po abecednem redu (nemškem) prikazujejo mesta (19), trge (32), samostane in gradove (čez 300) v takratni Kranjski, je izšel leta 1679. Večina podob je Valvasorju kasneje služila za znamenito XI. knjigo Slave vojvodine Kranjske. Spremno besedilo (indeks in seznam gradov) je natisnil ljubljanski (in salzburški) tiskar Janez Krstnik Mayr. Knjiga je izšla v faksimiliranem ponatisu leta 1970, in sicer v Ljubljani (Cankarjeva založba) in v Münchnu (dr. Rudolf Trofenik). Za slovensko izdajo, ki ima blizu 700 strani in je izšla v nakladi 1.500 izvodov, je spremno besedo napisal dr. Branko Reisp. Leta 2001 je Valvasorjeva fundacija izdala faksimile Skicne knjige, ki je služila za izdelavo bakrotiskov za Topografijo. Original Skicne knjige se nahaja v metropolitanski knjižnici v Zagrebu.

Topographia arcium Lambergianarum (Topografija lamberskih gradov). Delo je izšlo leta 1679. V njem je predstavljen izbor 28 gradov, ki jih je Valvasor vzel iz Topografije sodobne vojvodine Kranjske ter so včasih in v času nastanka dela predstavljali posest grofov Lamberskih na Kranjskem. Za potrebe izdaje te knjige je Valvasor predelal plošče – odstranil je številke in – razen pri šestih – tudi slovenska imena gradov. Delo je posvečeno cesarskemu svetniku grofu Janezu Maksimilijanu Lambergu in je ohranjeno v dveh izvodih – enega izmed njih hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani.

Ovidii metamorphoseos icones (Ovidove Metamorfoze). Leta 1680 izdana umetnostna publikacija, ki črpa v latinskem pesniku Publiusu Ovidiusu Nasu, prikazuje znamenite bajke, pripovedke, novelice, herojstva, od nastanka kozmosa do njegove dobe. Vsega skupaj je 96 prizorov s kratkimi latinskimi razlagami in rimanimi dvostihi v nemškem jeziku, ki so prav tako vrezane v plošče. Izdaja je posvečena turjaškemu grofu Volfgangu Engelbertu Auerspergu. Bakrореze je Valvasor kasneje prodal tiskarju in založniku Janezu Krstniku Mayrju, ki je v Salzburgu leta 1685 izdal razširjeni ponatis dela. Original hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani.

Topographia archiducatus Carinthiae modernae (Topografija sodobne nadvojvodine Koroške). Album je izšel leta 1681; v njem so z naslovnim vred na 224 bakrорезih predstavljeni gradovi, mesta, trgi in samostani v takratni deželi Koroški. Besedila na koncu knjige (osem strani seznama slik in lastnikov gradov v nemškem jeziku) je natisnil Janez Krstnik Mayr. Posebnost dela so grbi, ki so pridani posameznim podobam.

Topographia Carinthiae Salisburgensis (Topografija salzburške Koroške). Drugo delo, ki je izšlo leta 1681, je hkrati tudi zadnja topografija, ki je bila izdana na Bogenšperku. Nastala je sicer iz Topografije sodobne nadvojvodine Koroške in prikazuje ponatis 26 bakrорезov, ki predstavljajo posesti salzburške nadškofije na Koroškem. Original knjižice hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani

Theatrum mortis humanae tripartitum (Prizorišče človeške smrti v treh delih). Delo, ki je izšlo leta 1682, je razdeljeno na tri poglavja: Mrtvaški ples, Različne vrste smrti, Muke pogubljenih. Izdaja je nastajala tri leta. Na Bogenšperku so natisnili le bakrореze, besedilo je bilo tiskano pri Janezu Krstniku Mayrju. Knjiga ima 6 neoštevilčenih in 256 oštevilčenih strani. Valvasor je delo posvetil piscu zgodovine dežele Koroške, Albertu Reichartu, takrat opatu benediktinskega samostana v Št. Pavlu. Prirejeno in poslovenjeno delo je leta 1969 izšlo

pri Založbi Obzorja in Dolenjski založbi pod naslovom: Janez Valvasor, Prizorišče človeške smrti v treh delih.

VRAŽEVERJE

Vraževerje, predvsem vera v čarovnice in s tem povezani procesi, doživijo na Slovenskem v drugi polovici 17. stoletja največji razmah. Posebej velja ta ugotovitev za čarovniške procese, ki so se pri nas začeli s procesom proti Veroniki Deseniški in doživeli v omenjenem času svoj največji "razcvet", končali pa so se v obdobju vladavine Marije Terezije.

Zbirka nam nudi kratek sprehod skozi vraže na Slovenskem s poudarkom na predstavitvi 17. stoletja, ko so vraže v nadnaravne sile in čarovnice (tako je seveda osrednji eksponat zbirke čarovnica z metlo) ter s tem povezani procesi doživeli pri nas najvišjo točko, primere le-tega pa je prav dobro v svoji Slavi opisal tudi J. V. Valvasor. Poleg čarovniških procesov in s temi povezanimi zgodbami o čarovništvu (katere je bolj zapisoval Francisci – soavtor Slave) nam Valvasor nudi še množstvo drugih vraž in verovanj, ki so bila poznana takrat med našimi predniki. Osrednje mesto zavzema vsekakor vraža iz Notranjske, ko je slavnj polihistor zapisal, da ljudje verjamejo, da sam hudič polhe pase, in zadevo obogatil še z ilustracijo. Posebej bogata na to tematiko so tretje, četrto in sedmo poglavje Slave, avtor večjega dela teh zapisov, predvsem vraž in ne toliko podatkov o čarovništvu, je Francisci. Prav zanj velja, da je bil za razliko od Valvasorja bolj vraževeren, saj Valvasor pravi, da v čarovnice ne verjame (predvsem, da bi lahko letele), je pa seveda skrbno zapisal vsak tak pripetljaj (nekateri je celo raziskal), ko je potoval po deželi Kranjski.

Del zbirke pa je namenjen vražam ob ženitovanju in ljudski medicini ter zagovarjanju urokov.

Muzej vraževerja je bogato opremljen s slikovnim gradivom, obiskovalci pa lahko vidijo še sanjske knjige, lectove figurice za zaljublence, igralne karte, kocke, navodila za branje z roke, predpise iz zdravniških bukev, hišne žegne in še bi lahko naštevali.

NOŠE

Postavitev zbirke je delo Marije Makarovič s sodelavci iz etnografskega muzeja v Ljubljani; otvoritev zbirke pa sega v leto 1989 v sklop proslav ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Zbirka nam nudi enkratni vpogled v oblačilno kulturo naših prednikov iz večjega dela današnje Slovenije v drugi polovici 17. stoletja. Avtorica razstave je idejno rešitev našla predvsem v zapisih v Slavi vojvodine Kranjske. Valvasor s sodelavci nam v njej v več poglavjih nudi enkratni vpogled v takratne bivanjske navade Slovencev, posebej še preprostih ljudi – kmetov, ki so takrat bili večinski del prebivalstva slovenskih dežel. Obiskovalec tako lahko občuduje nošo Gorenjca in Gorenjke, Kraševca in Kraševke ter Dolenjca in Brščice (okolica Trsta). Oblačila so narejena iz podobnih materialov, kot so jih uporabljali v 17. stoletju, prav tako so tudi barvana z naravnimi barvili. Obiskovalec se poleg tega lahko seznani tudi s postopki pri izdelavi oblačil tako pri nas kot širše v Evropi.

GEOLOŠKA ZBIRKA

Zbirka je delo domačina Blaža Zarnika. Avtor nam v njej v osmih vitrinah predstavlja kamnine, fosile in minerale, zbrane izključno na ozemlju litijske občine. Gre za svojevrsten primer med geološkimi

mi zbirkami v Sloveniji, ko je v eni zbirki predstavljena geologija celotnega ozemlja neke občine. Kamenine so razvrščene po starosti od najstarejših izpred 315 milijonov let do najmlajših, starih le nekaj tisoč let. Zahtevnejši obiskovalec lahko iz barve napisa, ki je poleg vsake kamenine, razbere, v kakšnem okolju je ta kamenina nastala (rečno – deltno okolje, plitvo morje ali vulkanski izvor). Del razstavljenih mineralov pripada znameniti Zoisovi zbirki mineralov, ki sodi med najpomembnejše na tem področju. Zbirko 153 vzorcev dopolnjuje pregledna geološka karta občine Litija v merilu 1:50.000 z legendo, kjer je možno razbrati območja nahajanja kamnin, predstavljenih v zbirki.

GEODETSKA ZBIRKA

Geodetska zbirka je osrednja muzejska postavitev s to tematiko na Slovenskem. Svoje mesto je na Bogenšperku (postavitev sega v leto 1987) našla prav zaradi dejstva, da je bil eden prvih kartografov in zemljemercev prav Janez Vajkard Valvasor, kateremu je s sodelavci uspelo narediti zemljevid slovenskih dežel in sosednje Hrvaške. Njegovo delo se vsekakor lahko primerja z dosežki takratnih kartografov po vsej Evropi. Prav tako je pomemben njegov delež pri zapisovanju slovenskih zemljepisnih imen. Predstavitev kartografije je zasnovana od njenih začetkov – še v obdobju pred Rimljani pa do današnjih dni. Pomembno poglavje je namenjeno razvoju kartografije na Slovenskem v 19. stoletju (iz tega časa je tudi znameniti Kozlerjev zemljevid slovenskih dežel) in obdobju po drugi svetovni vojni. Na zbirko se nanaša tudi gravimetrična točka, ki se nahaja v bivši grajski grobnici in je hkrati tudi potresna točka za meritev potresov v osrednjem delu Slovenije. Večina od okoli 500 eksponatov so reprodukcije, ne gre pa zanemariti nekaj pomembnih originalov, predvsem s področja slovenske kartografije 19. stoletja. Prav tako je v zbirki predstavljeno nekaj veleprojektov znanih mož (Herberstein, Steinberg, Valvasor, Mrak, Vega, Ressel in drugi).

LOVSKA ZBIRKA

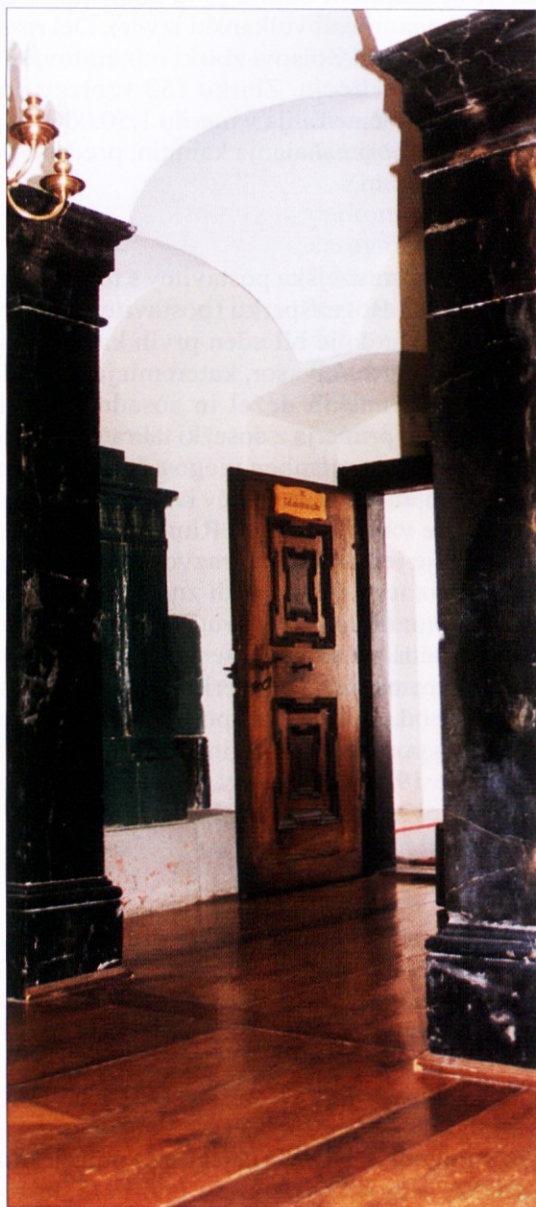
Lovska zbirka predstavlja zbirko trofej lovskih družin iz Zasavja. Zbirka je bila urejena s pomočjo Tehniškega muzeja Slovenije. Glavna atrakcija je trofejni medved, ki je bil uplenjen leta 1978 v okolici Banje Loke na Kočevskem. Tehtal je 360 kg, kar ga uvršča med večje trofeje v tedanji Jugoslaviji.

ZBIRKA NOB

Muzejska postavitev o dogodkih NOB je najstarejša muzejska zbirka na gradu Bogenšperk, saj sega njeno odprtje v leto 1973, ko je bila zbirka prestavljena iz bližnje Litije, hkrati pa je bila tudi ustrezno dopolnjena. Zbirka prikazuje predvsem medvojne dogodke iz osrednjega dela Slovenije, kjer se nahaja tudi grad Bogenšperk. Posebej je predstavljena pomembna zemljepisna lega tega dela Slovenije med drugo svetovno vojno, saj je reka Sava predstavljala pomemben prehod za partizanske čete. Svoje mesto je v zbirki našel tudi grad Bogenšperk, saj je v obdobju med drugo svetovno vojno za krajše obdobje predstavljal celo mejni prehod med Nemčijo in Italijo – okupatorjema, ki sta si razdelila večino slovenskega ozemlja.

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK

Šmartno pri Litiji

VALVASORJEVA DELOVNA SOBA

Marko Koščak

SLOVENIJA IN PRIDRUŽEVANJE EVROPSKI UNIJI

Uvod

Glede na to, da je območje Dolenjske in Bele krajine vključeno v kar nekaj t.i. regionalnih razvojnih programov (Po poteh dediščine, Vinske turistične ceste itd.), zaradi katerih so tako institucije kot posamezniki legitimni za kandidiranje tudi za mednarodna sredstva v okviru pristopa k EU, bo za bralce zanimiva informacija o temeljnih značilnosti t.i. predpristopnih instrumentov ter o strukturnih skladih. Prvi so tisti, ki naj bi bili na voljo v času pristopanja Slovenije k EU, in drugi po polnopravnem članstvu naše države v njej. Zaradi lažjega razumevanja bomo stvari poskušali predstaviti kar se da razumljivo, seveda pa tisti, ki jih to področje zanima, lahko dobijo bolj celovite in podrobnejše informacije na različnih ministrstvih, agencijah ter predstavništvu oz. delegaciji EU v Ljubljani.

Evropska unija

Naj na začetku omenimo, da je EU edinstvena zveza na svetu, saj gre za sodelovanje neodvisnih držav, ki so ustanovile mednarodno telo, temu pa so podelile številne ključne pristojnosti. Na številnih področjih so se države članice odpovedale svobodnemu oblikovanju državne politike, saj ima zakonodaja EU večjo veljavo od državnih zakonodaj, zato morajo države članice dobiti soglasje od EU pri oblikovanju državne zakonodaje na področjih, ki lahko vplivajo na skupni trg, tudi če zakonodaja EU za ta področja še ni bila sprejeta.

O sami zgodovini EU ne bomo izgubljali besed, saj se je o tem že veliko pisalo in govorilo, tako da so te informacije prav gotovo večini poznane oziroma dostopne. Za Slovenijo je zanimivo leto 1997, ko je bila prvič predstavljena Agenda 2000 s strategijo reševanja treh glavnih in med seboj povezanih nalog v naslednjih letih, in sicer:

- razširitev EU proti vzhodu,
- financiranje EU po letu 1999 in
- prihodnost skupne kmetijske politike in strukturnih skladov.

S tem se je Sloveniji odprla možnost, da se začne pogajati o pristopu v EU, kar je pomenilo tudi več možnosti za pridobivanje različnih virov finančne pomoči v obdobju do vstopa v to zvezo.

Predpristopni instrumenti

Izmed predpristopnih instrumentov, ki so na voljo, predstavljamo ključne tri: SAPARD, ISPA in PHARE.

SAPARD – Gre za predpristopni instrument za področje kmetijstva in razvoja podeželja v državah kandidatkah srednje in vzhodne Evrope, ki ima glavni namen zagotoviti finančno pomoč naslednjim 15 področjem: naložbe v kmetijska posestva; izboljšanje pridelave

in trženja kmetijskih in ribiških proizvodov; izboljšanje struktur v zvezi z nadzorom kakovosti, veterinarskim nadzorom ter nadzorom zdravja rastlin; metode kmetijske proizvodnje, katerih namen je varovati okolje in vzdrževati podeželje; razvoj in spodbujanje raznolikosti gospodarskih dejavnosti; vzpostavljanje službe za socialno pomoč kmetom in službe za pomoč kmetom pri upravljanju kmetij; ustanavljanje skupin proizvajalcev/pridelovalcev; obnova in razvoj vasi ter varstvo in ohranjanje kmečke dediščine; izboljšave in razparceliranje zemljišč; vzpostavitev in ažuriranje zemljiške knjige; izboljšanje poklicnega izobraževanja; razvoj in izboljšave kmečke infrastrukture; upravljanje z vodnimi viri v kmetijstvu; gozdarstvo, vključno s pogozdovanjem kmetijskih površin; tehnična pomoč pri vseh zgoraj omenjenih ukrepih.

Slovenija je v svoji razvojni strategiji kandidiranja za sredstva SAPARD izbrala naslednja štiri področja: investicije v kmetijska gospodarstva; investicije v živilsko-predelovalno industrijo; ekonomska diverzifikacija na kmetijah (v okviru tega ukrepa bodo imele prednost investicije izgradnje turističnih kapacitet na kmetijah in spodbujanje razvoja ter oživljanje tradicionalnih obrti na kmetijah); razvoj in izboljšanje infrastrukture na podeželju (v okviru tega ukrepa je možno urejati tudi turistično infrastrukturo na podeželju – tematske poti). To so torej štiri področja, kjer bo EU namenjala pomoč slovenskemu kmetijstvu in razvoju podeželja, vendar naj ob tem tudi poudarimo, da bo država Slovenija v okviru nacionalnega programa prav tako namenjala sredstva za spodbujanje tega področja. Gre za sedemletno obdobje, v katerem bo ta pomoč zagotovljena, torej do leta 2006 oziroma do vstopa posamezne države v EU. Načela za dodelitev sredstev bodo temeljila na štirih kriterijih: število kmečkega prebivalstva; obseg kmetijskih površin; BDP (bruto družbeni proizvod) na prebivalca, izražen glede na kupno moč, in poseben položaj geografskega območja. V okviru pomoči je lahko višina dodeljenih sredstev do 75 odst. celotne javne porabe. Višina celotnih sredstev vsem državam kandidatkam je 520 milijonov evrov na leto, od tega dobi Slovenija 6,337 milijona oziroma 1,2 odst., kar je relativno malo.

ISPA – to je edini predpristopni instrument s projektno naravnanim pristopom, medtem ko sta ostala dva naravnana programska. Kot rezultat tega je ISPA tudi edini instrument s strnjnim in ozko definiranim nizom investicijskih ukrepov na dveh področjih – promet in okolje. Prednostna področja, ki jih je predlagala Komisija, vključujejo na področju okolja oskrbo z vodo, ravnanje z odpadnimi vodami, ravnanje s trdnimi odpadki in kakovost zraka. Na področju prometne infrastrukture so prednostni projekti, ki omogočajo medsebojno povezanost in delovanje državnih omrežij ter njihov dostop do čezevropskih omrežij (železnice, avtoceste, pristanišča, letališča). Prav tako se prednostno lahko financirajo pripravljalne študije ter drugi ukrepi tehnične pomoči na področju okolja in prometa. Časovni okvir je enak kot pri SAPARDU, torej do leta 2006, gre pa lahko za nepovratno, vračljivo ali drugo obliko (subvencioniranje obrestne mere ali stroškov garancije, naložbeni kapital) pomoči. Načela za dodelitev temeljijo na treh kriterijih, in sicer: število prebivalstva, površina države in BDP na prebivalca, izražen glede na kupno moč. Instrument lahko zajema do 75 odst. (izjemoma do 85 odst.) sredstev javne porabe, odobrene za financiranje projektov naložbenega tipa, pri čemer je pomembno, da bodo projekti odobreni posamično, kar pomeni, da

večletni načrt za uporabo virov iz tega instrumenta ni potreben. Načeloma se ne bodo financirali projekti, manjši od 5 milijonov evrov.

PHARE – gre za sofinanciranje ukrepov s ciljem krepitve dejavnosti proizvodnega sektorja z ukrepi, namenjenimi razvijanju raznolikosti gospodarstva, razvoju zasebnega sektorja ter prestrukturiranju in posodobitvi industrije, nadalje krepitev človeških virov – kar bo v podporo štirim stebrom evropske strategije zaposlovanja, razvijanja podjetništva, spodbujanja sposobnosti prilagajanja podjetij in zaposlenih ter krepitev enakih možnosti za ženske in moške. Poleg tega pa še izboljšanje poslovno naravnane infrastrukture z osredotočenjem na infrastrukturne projekte, ki prinašajo neposredne koristi dejavnostim proizvodnega sektorja in lokalnemu poslovnemu okolju (tu bo PHARE pomoč projektom, ki ne dosežejo spodnjega praga, kot je določen za instrument ISPA). Tudi v primeru sredstev PHARE gre za obdobje do leta 2006, pri čemer bodo le-ta načeloma nevračljiva. Načela za dodelitev bodo temeljila na kriteriju števila prebivalstva in BDP na prebivalca, dodatno pa še pretekle uspešnosti, absorpcijske zmogljivosti in napredka pri izvajanju Partnerstva za pristop. Vsi projekti, ki naj bi kandidirali za ta sredstva, morajo biti sofinancirani s strani državnega proračuna v višini vsaj 25 odst., pogoj za to pa morajo biti pripravljene ustrezni programski dokumenti, usklajeni z Državnim razvojnim načrtom in drugima dvema predpristopnima instrumentoma. Obseg sredstev oziroma projektov je minimalno 2 milijona evrov.

V okviru sredstev PHARE je za obmejna območja lahko zanimiv tudi program čezmejnega sodelovanja PHARE, ki se bo uporabljal za: blažitev administrativnih in institucionalnih ovir pri prostem pretoku oseb, sodelovanje na področju trženja izdelkov in storitev; izboljšanje infrastrukture, zlasti zmogljivosti na področju telekomunikacij in pri lokalni oskrbi z vodo, plinom in elektriko; varstvo okolja, kot je ravnanje z odpadki; ukrepe v zvezi z razvojem kmetijstva in podeželja s posebnim poudarkom na projektih čezmejnega sodelovanja; ukrepe na področju energije in prometa, katerih namen je dopolnjevanje razvoja čezevropskih omrežij; dejavnosti na področju pravosodja in notranjih zadev; pospeševanje poslovnega sodelovanja, razvoja podjetij, sodelovanja med institucijami, ki zastopajo poslovni sektor, pomoč naložbam in zagotavljanje ustreznih storitev in zmogljivosti malim in srednjim podjetjem; ukrepe v zvezi z usposabljanjem in zaposlovanjem; lokalni gospodarski razvoj, vključno s turizmom; ukrepe za pospeševanje sodelovanja na področju zdravstva; razvoj ali vzpostavitev zmogljivosti in virov za izboljšanje pretoka informacij; kulturno izmenjavo in ukrepe v zvezi z izobraževanjem in usposabljanjem na področju lokalnega zaposlovanja. Z namenom spodbujati skupne akcije med sodelujočimi v mejnih regijah, je v letih mogoče ustanoviti skupni sklad za male projekte.

Dodelitev sredstev bo temeljila na kriterijih števila prebivalstva, površini določene mejne regije in BDP na prebivalca. Gre za programirane dejavnosti, kar pomeni, da se naj bi v vsaki mejni regiji ustanovil Skupni odbor za sodelovanje, ki bo pripravil skupni programski dokument čezmejnega sodelovanja za več let vnaprej, v katerem bodo opredeljene skupne razvojne strategije in prednostne naloge v regiji ter določbe o skupnem izvajanju. Ob upoštevanju tega dokumenta bo Skupni odbor enkrat letno določil skupen niz projektov. Njihov minimalni obseg je med 2 in 3 milijoni evrov.

Strukturni skladi

Sedaj pa še nekaj o možnostih, ki jih bo Slovenija imela kot pridružena članica EU. Kdaj to bo, je seveda odvisno od pogajanj, prav gotovo pa se lahko zgodi, da bodo takrat razmere na tem področju drugačne, kot so danes.

Po ustanovitvi EU je bilo iz ekonomskih kazalcev (BDP, brezposelnost, hitrost razvoja itd.) moč razbrati, da se gospodarstva držav članic niso razvijala povsem usklajeno. To je postalo še očitneje, ko so v EU vstopile nove članice iz južne Evrope – Grčija leta 1981, Španija in Portugalska pa leta 1985. Za preseganje regionalnih razlik so bili določeni finančni mehanizmi v obliki strukturnih skladov. Ti so bili orodje za izvajanje regionalne politike EU, ki torej temelji na principu zmanjševanja razlik v gospodarskem razvoju in življenjskem standardu prebivalstva med regijami. Lahko bi jo označili kot solidarnostni mehanizem, ki skuša vsem regijam in slojem prebivalstva v EU omogočiti dostop do prednosti skupnega trga ter gospodarske in monetarne unije. Velik del strukturnih skladov je namenjen sofinanciranju razvojnih dejavnosti v območjih, ki po enotnih kriterijih EU spadajo med slabše razvita območja. Gre za t.i. vertikalne ukrepe, izvedljive samo v slabše razvitih območjih: izgradnja in obnova infrastrukture, podpora razvoju majhnih in srednje velikih podjetij, proizvodnim naložbam, varovanju okolja in razvoju lokalnih skupnosti. V okvir delovanja regionalne strukturne politike spada tudi podpora programom za prekvalifikacijo presežnih delavcev, usposabljanje in ustvarjanje novih delovnih mest za težje zaposljive socialne kategorije. V tem primeru gre za t.i. horizontalne ukrepe, v okviru katerih so upravičeni do sofinanciranja prosilci na celotnem območju EU.

Strukturni skladi so po svojem finančnem obsegu velikosti približno 35,5 odst. proračuna EU, kar pomeni okrog 30 milijard evrov na leto. Ta sredstva so le dodatna sredstva in nikakor ne nadomestilo lastnih sredstev države članice oziroma regije. Poznamo štiri strukturne sklade, in sicer:

Evropski sklad za regionalni razvoj – ERDF. Je največji po obsegu med skladi in namenja sredstva predvsem za izboljšanje infrastrukture, podporo malim in srednjim podjetjem, spodbujanje produktivnih investicij ter pospeševanju lokalnega razvoja

Evropski socialni sklad – ESF. Podpira ukrepe razvoja različnih oblik izobraževanja, pomoči pri razvoju sistema šol in poklicnega izobraževanja, aktivno politiko zaposlovanja kot boja proti nezaposlenosti, razvoja enakih možnosti zaposlovanja in premostitvi socialnih razlik

Evropski sklad za tržno in strukturno politiko v kmetijstvu – EAGGF. Deluje kot pospeševalec tržnega in strukturnega prilagajanja kmetijstva, in sicer v obliki garancij (zaščitne cene, izvozna povračila) ter usmerjanja v racionalizacijo, modernizacijo in izboljšanje struktur v kmetijstvu. Primerne aktivnosti, ki se lahko financirajo preko tega sklada, so podpora mladim kmetom, pospeševanje trga kmetijskih proizvodov, podpora razvoju podeželja, raznolikosti kmetijskih aktivnosti ter pospeševanju turizma in obrti.

Finančni instrument za usmerjanje ribištva (FIFG). Spodbuja povečanje konkurenčnosti ribiškega sektorja, zaščito posebnih morskih predelov, modernizacijo ribiškega ladjevja, pomoč pri nabavi opreme in pristanišča ter pomoč pri razvoju marikulture in ribogojništva.

Dve obliki podpore sta pomemben dodatek strukturnim skladom v

ožjem smislu:

Kohezijski sklad, ki je bil ustanovljen leta 1993 kot finančni kohezijski inštrument, da bi zagotavljal sredstva na področju okolja in prometa državam članicam, katerih BDP na prebivalca znaša manj kot 90 odst. povprečja v EU (trenutno spadajo v to kategorijo nekatera območja v Grčiji, Španiji, Portugalski in Irski). Kohezijski sklad podpira investicije v infrastrukturo in okoljske projekte na državni ravni, pri čemer je višina sredstev največ 50 odst. celotne vrednosti.

Pobude skupnosti; gre za pobude oziroma programe, ki podpirajo projekte na nacionalni ravni na področju specifičnih ciljnih sektorjev (npr. prekomejno sodelovanje – INTERREG, razvoj podeželja – LEADER, preusmeritev premogovnih območij RECHAR).

Znotraj posameznih držav EU seveda obstajajo različno razvite regije, ki so svoj razvoj utemeljile na določenem sektorju z ozirom na razvojne (naravne in ustvarjene) potencialne. Tako obstajajo različni cilji strukturnih skladov, med katerimi naj omenimo tri:

CILJ 1 – za podporo razvoju in strukturnim prilagoditvam regij v zaostanku. Kriteriji za uvrstitev v cilj 1 so, da regija ne dosega 75 odst. BDP v EU, da gre za razpršenost prebivalstva (manj kot 100 prebivalcev na km²) ter teritorialna delitev nivoja NUTS II (gre za statistično teritorialno delitev po kriterijih EU, pri čemer Slovenija za to raven trenutno vztraja na pogajalskem izhodišču dveh regij, in sicer osrednje in preostale Slovenije, česar pa EU ne želi upoštevati). Območje, ki je uvrščeno v ta cilj, lahko pridobiva sredstva iz vseh štirih strukturnih skladov.

CILJ 2 – podpora za ekonomsko in družbeno preobrazbo območij s strukturnimi težavami, kot so območja v industrijskem in ruralnem zatonu, urbana območja v težavah ter zaostala območja, odvisna od ribištva. Kriteriji za črpanje sredstev iz tega sklada so: nezaposlenost mora biti nad povprečjem EU, stagniranje ali upadanje zaposlovanja v industriji ali kmetijstvu ter nekateri dogovorjeni kriteriji ter teritorialna enota NUTS III (v primeru Slovenije so to trenutne statistične regije). Območja, uvrščena v ta cilj, lahko črpajo sredstva iz naslova regionalnega (ERDF) in socialnega sklada (ESF).

CILJ 3 – podpora prilagajanju in posodabljanju sistemov in politike usposabljanja, izobraževanja in zaposlovanja, pri čemer so za pridobivanje sredstev iz tega naslova legitimna vsa območja EU izven cilja 1. Gre za ukrepe spodbujanja aktivne politike zaposlovanja, ogroženih skupin, vseživljenjsko izobraževanje ter enakovrednih možnosti za oba spola

Seveda je potrebno za črpanje katerih koli sredstev, omenjenih zgoraj, pripraviti razvojne dokumente tako na nivoju države kot na nivoju regije. Slovenija je trenutno v fazi priprave nekaterih dokumentov, ki bodo kasneje lahko tudi podlaga za črpanje strukturnih sredstev. Prav tako je izjemno dobro opredeljen sistem nadzora, spremljanja in organiziranja financiranja ter porabe sredstev, ki zagotavlja veliko mero transparentnosti ter pregleda nad porabljenimi sredstvi. Pri tem sodeluje tako EU kot država članica s svojimi institucijami in strokovnimi sodelavci.

Zaključek

Kakor je razvidno iz tega kratkega pregleda, je področje delovanja EU dokaj zahtevno, vsaj na prvi pogled. Še posebej to velja za tiste države, ki vstopajo v igro, med njimi pa je tudi Slovenija. Od tega,

VIRI IN LITERATURA:

Slovenija v Evropski uniji, Urad vlade za informiranje, Ljubljana, 2000
Evropska unija, Slovenija in trajnostni razvoj, Umanotera, 1998
Redno poročilo komisije o napredku Slovenije pri vključevanju v EU, Delegacija Evropske komisije in Služba vlade za evropske zadeve, Ljubljana 1999

kako se bomo znali pogajati v tem obdobju, bo kasneje odvisna tudi finančna in drugačna pomoč, ki jo vsi od EU tudi pričakujemo. Seveda pa bo le prihodnost tista, ki bo odgovorila na to, do katere mere so ta pričakovanja realna in nakazala resnične vire in možnosti za njihovo izkoriščanje v Sloveniji. Velja biti pozoren in spremljati celoten proces vključevanja Slovenije v te procese zaradi pravočasnega reagiranja in priprav regionalnih, lokalnih ter tudi individualnih razvojnih načrtov.

Rozalija Mohar

ISKRA JE SEMIČ IN SEMIČ JE ISKRA

Od tovarne do delniške družbe

Tovarna danes; foto: Marko Banovec, arhiv Iskre

Bela krajina, nekoliko odmaknjena v očeh Slovencev, pod obronki Kočevskega Roga in Gorjancev, ki jo zapirajo proti severu, deželica sonca, grozdja, belih brez, češnjevega in breskovega cvetja, steljnikov, tople Kolpe ... Svoje grudi ima obrnjene proti vzhodu in toplemu jugu, a hrbet kaže severu in zahodu. Prav tu se razteza Semiška gora s številnimi zidanicami med vinogradi. Ob njenem vznožju je bila pred petdesetimi leti položena zibelka Iskre Kondenzatorji, d. d., ki je močno spremenila utrip življenja kraja in vse Bele krajine.

Iskra je najpomembnejši "krivec", da so po semiških cestah topot konjskih vpreg zamenjali tovornjaki in avtomobili, da so nizke domove izpodrinile sodobne stanovanjske hiše in bloki in da so marljivi domačini delo na kmetiji zamenjali z delom v tovarni.

Semiška občina do konca druge svetovne vojne ni imela industrije, razen industrijskih obrti in številnih raznovrstnih malih obrtnikov, trgovcev in gostilničarjev. Šele po vojni je kraj dobil elektriko, asfaltirane ceste in podjetja, kar je zaustavilo beg ljudi s te zemlje na delo v ameriške rudnike in gozdove.

Iskra je pognala svoje korenine na kraju, kjer je nekoč stal dvorec Pristava oziroma graščina Semič (Siemiz). Zadnji lastniki so bili Ogulinovi – Vajdovi. Ogulinova Ivanka, ki je umrla februarja 1943, je vse svoje imetje nepremičnin zapustila ljudski skupnosti. Istega meseca, le nekaj dni po njeni smrti, so partizani stanovanjsko poslopje požgali. Po vojni pa so na tem kraju zgradili upravno zgradbo za potrebe ustanovljenega državnega posestva. Ko se je 1949. leta uprava državnega posestva odselila v Črmošnjice, je upravna stavba ostala prazna in na razpolago.

Institut za elektroizveze v Ljubljani, ki se ni smel več ukvarjati s proizvodnjo, je leta 1950 pričel graditi prototipsko tovarno Telekomunikacije. Proizvodnjo preprostih sestavnih delov, ki ne zahtevajo številnega strokovnega kadra, pa so nameravali prenesti na podeželje, kjer so bili na razpolago ustrezni prostori in delovna sila. Februarja 1951 je začela svoje delo v iskanju ustrezne lokacije ekipa, ki sta jo vodila Anton Lovko in Ludvik Simonič. Najprej so obiskali Belo krajino: Vinico, Sinji Vrh, Dragatuš in Semič. Zakaj v Belo krajino? Kdor ve, da začetki elektronske panoge pri nas segajo v čas NOB v Stare Žage pri Črmošnjicah, v delavnice za izdelovanje sredstev za elektroizveze, razume to odločitev. Odločili so se za Vrtačo pri Semiču, kjer

Rozalija Mohar
ISKRA JE SEMIČ
IN SEMIČ JE ISKRA

je bila na razpolago nedokončana upravna stavba bivšega državnega posestva. Stavbo so začeli takoj preurejati tudi s podporo županstva. 1. aprila 1951, ko je pomlad prebudila naravo, je stekla proizvodnja kondenzatorjev in s tem upanje na boljši jutri.

Levo: Kolektiv v letu 1954; izrez, arhiv Iskre, fotograf neznan

Desno: Zalivanje steklenih cevk, izrez, leto 1954 – "To je bil čas, ko je bil kolektiv dober, majhen, delaven, discipliniran, ko je delal v treh izmenah," se spominja dolgoletna delavka v tovarni Julijana Henigsmann (na sliki prva z leve); arhiv Iskre, fotograf neznan

Prvih deset let (1951-1961)

Zaradi precejšnjega nezaupanja krajanov do novega obrata so težko našli potrebne delavce. 1. aprila je bilo uradno sprejetih dvanajst delavcev: Anica Poljanec, Anica Vidmar, Kristina Štravs, Marica Ogulin, Jelka Picelj, Vera Vidmar, Tončka Prešeren, Ljuba Čas, Marija Pečavar, Dana Malnar in Janko Butala. V delo jih je uvajal Jože Pla-

ninc. Janko Butala je opravljalo delo gospodarja, obratovodja Anton Lovko pa je opravljalo tudi vsa dela v administraciji, skladišču, s prevozi. Proizvodnja je potekala v pritličju zgradbe, delavke so ročno navijale kondenzatorske zvitke na ročnih navijalnih strojih.

Leta 1952 je obrat prevzel nekdanje Ogulinovo posestvo na Vrtači, na ruševinah bivšega graščinskega stanovanjskega poslopja zgradil lesen provizorij in na vrtu še enega manjšega.

Postavitev objekta je omogočila, da so polizdelke, ki so jih do takrat dokončali v Ljubljani, izdelali v celoti doma: v pritličju upravne stavbe je bila navijalnica kondenzatorskih zvitkov, sušilnica, skladišče in pisarne; v novopostavljeni "baraki" pa montaža kondenzatorjev, impregnacija, pisarna, garderoba in sanitarije; v prostorih bivše kuhinje posostva je bila delavnica za popravila in pralnica za impregnacijske posode.

1953. leta so zaposlili več kot trideset novih delavcev: vodja montaže in namestnik obratovodje je postal Jože Kočevar, vodja impregnacije Franc Muc in prva čuvaja Jože Jakša in Alojz Sever.

1956. so bili zgrajeni novi proizvodni objekti za proizvodnjo kondenzatorjev, hkrati so adaptirali stare objekte in uredili kurilnico za centralno kurjavo, zaposlili večje število novih delavcev in izpeljali številne organizacijske spremembe (organizacija knjigovodstva).

Leta 1958 sta se zaradi vse večjih zahtev po razvoju združila obrat Telekomunikacije in Institut za elektrovezve v Industrijo za elektrovezve.

Drugo desetletje (1961–1971)

1961. leta se je tovarna priključila k novonastalemu podjetju Iskra Kranj.

Konec poletja 1961 so v Semiču ustanovili Obrtni servis za komunalne storitve in za potrebe obrata na Vrtači.

V začetku šestdesetih let so uvedli novo proizvodnjo elementov proti motnjam, visokonapetostnih kondenzatorjev, profesionalnih stirofleksnih kondenzatorjev, poliestrskih kondenzatorjev, impregnirane papirne kondenzatorje za elektroniko pa so nadomestili s kondenzatorji iz umetnih folij.

Prelomnica v zgodovini tovarne, ki je pomenila začetek hitrega razvoja, je potekala poleti 1962, ko se je obrat osamosvojil in oblikoval kot samostojna Tovarna kondenzatorjev Semič v okviru podjetja Iskra iz Kranja.

Tri leta po osamosvojitvi so stekli stroji v novi proizvodni hali, adaptirani so bili nekateri prostori, s čimer so pridobili: več delovnih prostorov, pisarne, sejno sobo, knjigovodstvo, arhiv, skladišče, pralnico; v del barake se je preselila tehnološka priprava dela, v drugem delu pa so odprli jedilnico; v zidanem delu hale je bila kuhinja, garderoba, sanitarije in ambulanta. Uredili so dvorišče z zelenicami.

V naslednjih letih so zgradili še dodatne proizvodne in laboratorijske površine z lastnim razvojnim oddelkom in konstrukcijski oddelkom z opremo.

V tem desetletju so se odločili tudi za izvoz, predvsem v zahodnoevropske države, ki je bil sicer majhen, vendar dobra šola za napredek.

Tretje desetletje (1971–1981)

Do leta 1974 se je število delavcev še povečalo in preseгло magično število tisoč.

Iste leta je bila zgrajena hala v Črnomlju, kamor se je prenesla proizvodnja elektronskih (styrofleksnih) kondenzatorjev s približno 100 zaposlenimi.

Istočasno so v proizvodnji stekli domači avtomatski stroji za navijanje metaliziranih kondenzatorjev, avtomatizirane linije in novi navijalni avtomati domače konstrukcije in izdelave.

S svojimi proizvodi so oskrbovali in opremljali vse večje jugoslovanske proizvajalce električnih naprav in odjemalce električne energije.

Na prelomu desetletja je skokovito narastel izvoz na vse celine in tudi tehnološko sodelovanje. Zanimiv izvozni artikel je postala tudi strojna oprema, saj so doma razvili in izdelali 90 odst. strojnega parka. Hkrati so ponudili tudi popolni inženiring.

Zadnjih dvajset let (1981-2001)

Do leta 1987 je zaposlovanje novih delavcev še naraščalo, čeprav ne več tako skokovito kot v prejšnjem desetletju. Število zaposlenih je doseglo 1720.

Velik poudarek so dajali avtomatizaciji procesov, uvajanju računalniškega vodenja in izobraževanja kadrov – veliko ljudi se je izšolalo s pomočjo Iskre.

V drugi polovici osemdesetih let so zgradili novo proizvodno dvorano in leta 1988 še skladišče za posebne odpadke, novo lakirnico in dogradili poslovne stavbe.

Konec leta 1989 se je tovarna registrirala kot podjetje Iskra, Industrija kondenzatorjev in opreme, p. o., Semič. Januarja 1991 se je podjetje na osnovi zakona o podjetjih preoblikovalo v d. o. o. z dveh družbenikoma: Republika Slovenija in Holding Iskra Ljubljana. Potem se je začel proces lastninskega preoblikovanja, ki se je uspešno zaključil leta 1996 z vpisom v sodni register, ko je podjetje postalo delniška družba.

Tovarna je doživljala v začetku devetdesetih let težke čase zaradi izjemne izgube jugoslovanskega trga, ki so ga nadomestili predvsem z azijskim (Koreja, Tajvan, Hongkong ...).

Huda konkurenca na svetovnem trgu je botrovala intenzivnemu uvajanju poslovanja v skladu z mednarodnimi standardi serije ISO 9000. Odločitev je bila poplačana leta 1995 s pridobitvijo certifikata kakovosti ISO 9001. Do konca devetdesetih let so si pridobili tudi evropski certifikat EN 132400, ameriški standard UL 1283 in UL 1414, Kanadski CSA in nazadnje leta 2000 še Kitajski certifikat CCEE.

Aprila 2000 je Iskra kondenzatorji, d. d., naredila velik korak in ustanovila hčerinsko podjetje Invalidsko podjetje, d. o. o., Semič. Kasneje so v novembru mali delničarji Iskra kondenzatorji, d. d., ustanovili delniško družbo - Iskradepo, Družba pooblaščenka, d. d.

Ob koncu kronologije tovarne na Vrtači lahko zapišemo naslednjo trditev: z dolgo tradicijo in s svojimi lastnimi razvojnimi in tehnološkimi dosežki je postala svetovno priznan proizvajalec, ki je v svet ponesel tudi ime kraja in deželice pod Gorjanci.

Tovarna in njeni delavci

V podjetju so ves čas skrbeli za čim boljše delovne pogoje zaposlenih, za garderobe, sanitarije, kopalnice, kuhinjo, ambulanto, za organiziran prevoz na delo ...

Zgradili so rekreacijski center na Primostku s kopališčem in restav-

Izvir Krupe, ki je bil skupaj z reko in varovanim območjem leta 1997 razglašen za naravni spomenik; foto: Bruno Pagotto, 1999, arhiv občine Semič

racijo, zimskošportni rekreacijski center v Črmošnjicah, kamp v Premanturi, zidanico v bližini same tovarne in dve počitniški hišici v Termah Čatež.

Svojim sodelavcem je podjetje omogočilo boljši osebni in družbeni standard tudi z reševanjem stanovanjskih problemov z dodelitvijo stanovanj ali s krediti za novogradnje in adaptacije. S štipendiranjem je tovarna omogočala redni in izredni študij. Organizirala in financirala je številne tečaje, seminarje ...

Zaradi vsega tega je bil kolektiv vseskozi složen in je z velikim razumevanjem premagoval težave, ki jih ni bilo malo. Celo deležu svojih dohodkov so se odpovedovali, ne le enkrat, samo da bi uspešno premagovali ovire.

Sadovi trdega, vztrajnega in požrtvovalnega dela vseh zaposlenih do prihoda tretjega tisočletja so jasno vidni v tovarni na Vrtači, v Semiču in v Beli krajini.

Vloga Iskre v občini Semič

Razvoj tovarne je zaustavil množično izseljevanje in potrjuje pravilnost odločitve o lokaciji tovarne v Semiču. Skoraj 80 odst. prebivalstva je zaposlenega v Iskri. Veliko je pripomogla k razvoju kraja in z njeno pomočjo in udarniškim delom je Semič dobil: blokovsko naselje, hotel Smuk, banko, pošto, samopostrežno trgovino, ceste, lovsko kočo na Smuku, financirala je adaptacijo šole, vrtec, gasilske domove ...

Tudi na drugih področjih se je tovarna vedno močno zavzemala za napredek in z vsemi sredstvi pomagala organizacijam, društvom in krožkom na šoli. Člani kolektiva so sodelovali v kulturno-prosvetnem in športnem življenju kraja. Nastopali so v dramski družini, oktetu, folklorni skupini Semiška ohcet, športnih ekipah, v gasilskih društvih ... Pomagala je, in seveda še vedno pomaga, pri organizaciji znanih semiških turističnih prireditev: praznovanje pomladi in jeseni, martinovanje, štefanje, razstava drobnice, slikarski koloniji, semiški ohceti ...

Drži torej trditev: "Semič je Iskra in Iskra je Semič."

Ekološka nesreča s PCB

Ne da bi zmanjševali vlogo tovarne Iskra, ki jo je imela za razvoj kraja in Bele krajine, se moramo sprijazniti z dejstvom, da industrija s seboj prinese tudi negativnosti. Ne moremo mimo velike ekološke nesreče, ki je prizadela tovarno in celotno okolico Semiča.

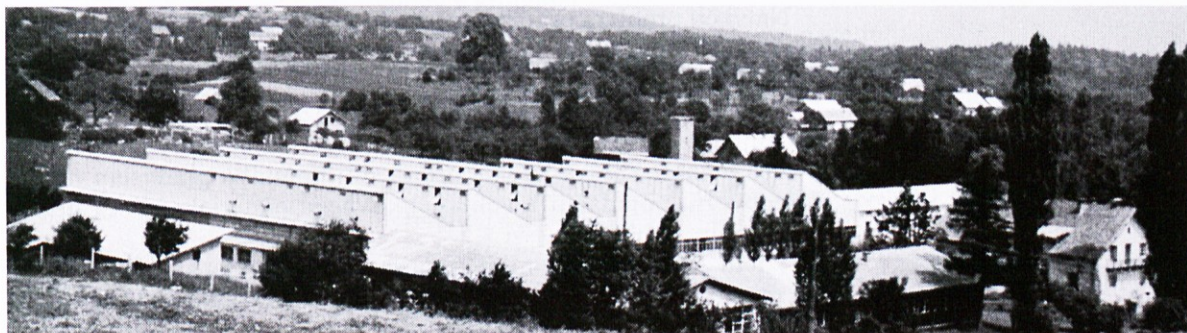
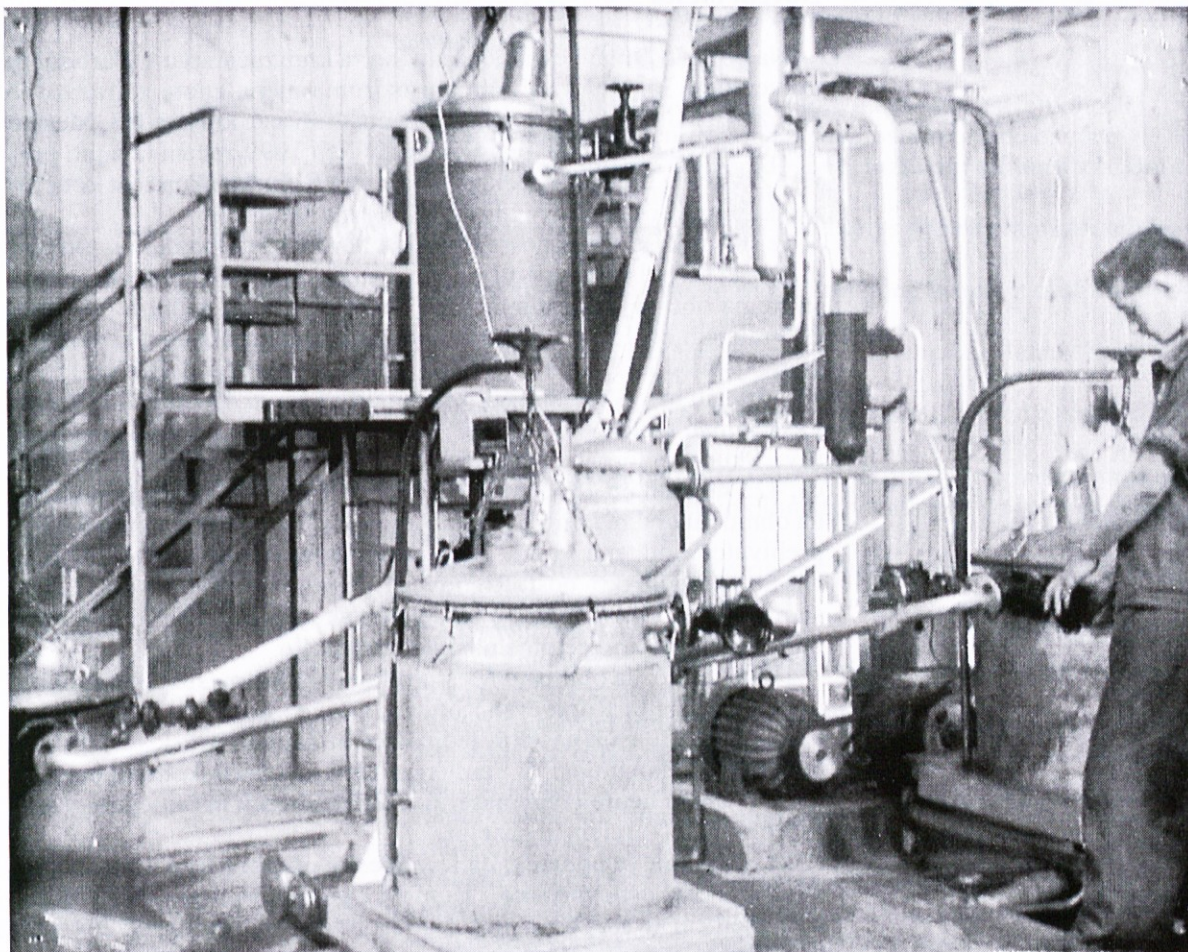
Iskra je uporabljala pri proizvodnji kondenzatorjev od leta 1962 kot impregnantsko sredstvo poliklorirani bifenil (PCB). Prebivalci severnega dela Bele krajine so bili približno šestnajst let izpostavljeni PCB prek hrane, zraka in vode. Strokovnjaki sodijo, da je v okolici Semiča prišlo do tedaj najhujše znane onesnaženosti naseljenega okolja in visoke obremenitve prebivalcev s PCB. Nedovoljena odlagališča nevarnih snovi na kraškem svetu so bila v neposredni bližini vodnih virov. Krupa je bila eden izmed najbolj onesnaženih vodnih virov na svetu s PCB in preko nje še reka Lahinja in Kolpa. Najbolj so bili izpostavljeni delavci Iskre in prebivalci obkruških vasi.

1. februarja 1985 je semiška Iskra pri proizvodnji kondenzatorjev prenehala uporabljati PCB in začela uvajati nove tehnologije. Avgusta meseca istega leta so odpadni PCB odpeljali na sežig v Francijo in maja 1986 pričeli z izgradnjo skladišča za posebne odpadke ob tovarni.

Rozalija Mohar
ISKRA JE SEMIČ
IN SEMIČ JE ISKRA

Impregnacija, leto 1954; arhiv Iskre,
fotograf neznan

"Cena onesnaženja Krupe in celotne Bele krajine je velika, ne zgolj v ekonomskem in zdravstvenem, temveč tudi v moralnem pogledu," zatrjuje dr. Plut in vprašuje, "ali je bil tako uspešni in vedno solidarnostno naravnani tovarni potreben morda neizbrisan krupski madež?!" (dr. Dušan Plut, Belokranjske vode)

Tovarna sredi sedemdesetih let; arhiv
Iskre, fotograf neznan

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Rast 6 / 2001

609

LITERATURA

Dr. Dušan Plut, Belokranjske vode, Dolenjski muzej, Novo mesto, 1988 (str. 74 do 96)
Jože Dular, Semič v Beli krajini, Iskra Semič, 1971
Arhiv tovarne Kondenzatorji, d. d.
Arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika
Brošura - 30 let Iskre v Semiču, Iskra Marketing, Ljubljana, 1981
Časopisi tovarne Kondenzator (vse številke od 1996 do 2001)
Internet <http://www.iskra-semic.si/html>

ROMI KOT UPORABNIKI KNJIŽNICE

Projekt Življenje brez predsodkov v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu

Na pobudo Državne matične službe za knjižničarstvo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani oziroma njene enote za razvoj je Knjižnica Mirana Jarca s pomočjo Ministrstva za kulturo RS, Mestne občine Novo mesto in Open Society v letu 1999 začela izvajati projekt Življenje brez predsodkov I. oziroma Romska skupnost kot ciljna skupina uporabnikov Knjižnice Mirana Jarca.

Iz statistik, ki jih je posredoval Center za socialno delo v Novem mestu, ki razpolaga z najbolj realnimi podatki, je število romske populacije na območju Mestne občine Novo mesto po zadnjih podatkih 278 mlajših od 15 let, odraslih 396, na območju občine Žužemberk 28 mlajših od 15 let in 32 odraslih, v Šentjerneju 56 mlajših od 15 let, 69 odraslih in v Škocjanu 63 mlajših od 15 let in 49 odraslih. V drugih občinah Dolenjske Toplice in Mirna Peč pa so podatki zanemarljivi. Skupaj je torej na območju, ki ga pokriva Knjižnica Mirana Jarca, 425 mlajših od 15 let in 546 odraslih Romov. Celotna populacija na območju občin, ki jih pokriva Knjižnica Mirana Jarca, ima 61.363 prebivalcev, od tega 11.522 mlajših od 15 let. V odstotkih torej je na našem območju 3,6 odst. Romov od populacije mladine do 15. leta starosti ali 1,5 odst. Romov od celotne skupne populacije in 1 odst. odraslih Romov od celotne odrasle populacije.

Romi živijo na območju Mestne občine Novo mesto v komunalno urejenih naseljih Ruperčevrh, Šmihel, Otočec in Gotna vas, v delno komunalno urejenih naseljih Jedinščica in Žabjak-Brezje ter Graben, ki ni komunalno urejen. V Šentjerneju živijo v štirih komunalno urejenih in enem neurejenem naselju, v Žužemberku in Škocjanu v delno komunalno urejenem naselju.

Zaskrbljujoč je podatek, da je v Mestni občini Novo mesto v letu 1999 končalo osnovno šolo 7 Romov, 2 pa skrajšani program srednje šole, medtem ko so v osnovnošolsko izobraževanje vključeni 204 mladi Romi. V zadnjih 20 letih se jih je 13 vpisalo v srednjo šolo.

Največji problem pri delu s starejšo populacijo predstavlja nepismenost oziroma to, da so zaradi neuporabe pridobljenih znanj v osnovni šoli le ta pozabili.

V projektu Življenje brez predsodkov oziroma Romska skupnost kot ciljna populacija uporabnikov Knjižnice Mirana Jarca smo morali zato v enoti Žabjak-Brezje prilagoditi ponudbo predvsem mlajši šoloobvezni populaciji z veliko slikovnega materiala in AV gradivom, ki jim je bližje.

V letu 2000 smo zagotovili kontinuiteto projekta, ki obsega:

- dopolnitev nakupa knjižničnega gradiva za izposojevališče Žabjak-Brezje,
- dopolnitev knjižničnega gradiva za posebno zbirko romske literature in literature o Romih,
- organiziranje okroglih miz literarnega večera iz romske literature, glasbenega večra, predstavitev romskega ustvarjalca, razstave,
- izdelava promocijskih materialov za podporo projekta in obveščanje javnosti,

- organizirani obiski v Knjižnici Mirana Jarca romskih skupin odraslih iz Kovnice znanja in večerne šole in vrtca Pikapolonica,
- mentorstvo in usposabljanje zaposlenih za delo s posebno ciljno skupino - Romi, izmenjava izkušenj z občino Murska Sobota,
- zagotavljanje permanentne knjižnične dejavnosti v izposojevališču Žabjak-Brezje in usposabljanje pomožne delovne sile iz vrst romskih pripadnikov.

Menimo, da pomagamo romski etnični skupnosti s tem, ko:

- ohranjamo pridobljeno znanje pismenosti in bralne navade,
- motiviramo k branju in posredovanju različnih kulturnih vrednot, spodbujamo sožitje drugačnosti,
- dvigamo samozavest romski identiteti s prireditvami, ki so dvojezične,
- navajamo jih k uporabi matične knjižnice skupaj z drugimi uporabniki,
- poučujemo jih, kakšne usluge in informacije lahko dobijo v knjižnici,
- organiziramo vodstvo skupin po knjižnici s predstavitvijo dejavnosti,
- sodelujemo z osnovnimi šolami, ki vključujejo romske otroke,
- sodelujemo z vrtcem Pikapolonica, v katerega so vključeni romski otroci,
- predstavljamo romske ustvarjalce - literate širši populaciji v matični knjižnici,
- zagotavljamo dvojezičnost oziroma izposojajo v romskem jeziku v naselju Žabjak-Brezje in s tem pravico do uporabe maternega jezika v enoti knjižnice,
- preko javnih del smo zaposlili pripadnico romske skupnosti in jo usposobili za osnovne manipulativne posle v zvezi z izposojajo oziroma knjižničarstvom.

Hkrati želimo informirati in omogočiti drugi populaciji, da spoznava romsko kulturo, in tako zmanjševati nestrpnost, ki nastaja zaradi nepoznavanja drugačnosti. To dosegamo z razstavami, informativnimi zloženkami, okroglimi mizami, nakupom knjižničnega gradiva o Romih in romske literature, predstavitvami romskih literarnih ustvarjalcev v knjižnici.

Enota Žabjak-Brezje v romskem naselju:

- stacionirano je izposojevališče v romskem naselju Žabjak-Brezje,
- reden nakup knjižničnega gradiva za enoto v slovenskem in romskem jeziku.
- obdelava gradiva,
- izposoja poteka kontinuirano s pomočjo pripadnice romske skupnosti,
- statistične evidence oziroma spremljanje dejavnosti,
- mentorsko delo oziroma težnja k profesionalni usposobljenosti za delo v knjižnici glede na izobrazbeni nivo zaposlene romske delavke,
- zagotavljanje poslovanja enote v romskem jeziku oziroma dvojezično,
- ure pravljič za otroke,
- organizirani obiski enote VVO Pikapolonica,
- obisk knjižničarke v VVO Pikapolonica z bibliopedagoškimi urami,

- počastitev svetovnega dneva Romov.
- Delo v matični ustanovi z romskimi pripadniki:
- organizirani ogledi knjižnice - oddelka za mladino odraslih Romov v okviru Kovnice znanja,
- organizirani ogledi knjižnice odraslih Romov v okviru večerne šole,
- organizirani obiski knjižnice OŠ, kjer so vključeni romski otroci oziroma mladina,
- organizirani obiski knjižnice VVO Pikapolonica,
- bibliopedagoško delo z mladimi in odraslimi Romi na predstavitvenih obiskih,
- ure pravljič za otroke,
- dvojezični literarni večeri, predstavitve knjižnih novitet romskih ustvarjalcev,
- razstave romske literature in literature o Romih ob prireditvah,
- praznovanje svetovnega dneva Romov,
- organiziranje posebne zbirke romske literature in literature o Romih,
- redni nakup knjižničnega gradiva o Romih in romske literature.
- Sodelovanje na okroglih mizah, posvetovanjih, ki se tičejo Romov:
- sodelovanje z inštitutom za narodnostne manjšine,
- sodelovanje s Centrom za socialno delo,
- sodelovanje s sekretariati mestne občine Novo mesto, ki se ukvarjajo z Romi,
- sodelovanje na konferenci Informacijsko-dokumentacijskega centra Sveta Evrope v Ljubljani v zvezi s pravicami manjšin na območju bivše Jugoslavije,
- analiza oziroma zbiranje statističnih podatkov o romski populaciji na celotnem območju bivše občine Novo mesto – identifikacija stanja in problemov,
- evalvacija in sprotno preverjanje poteka projekta,
- za leto 2001 je na predlog dr. Silve Novljan, svetovalke za SIK pri Državni matični službi v NUK, dana pobuda organiziranja srečanja držav Alpe-Jadran prav v Novem mestu oziroma je Knjižnici Mirana Jarca dana možnost, da v kontekstu pravic manjšin, ki bo tema posvetovanja, predstavi tudi svojo enoto Žabjak-Brezje in celoten projekt Življenje brez predsodkov,
- sodelovanje na srečanju romskih društev v Murski Soboti (raziskovalno delo v zvezi z jezikom dolenjskih Romov oziroma jezikom, ki ga uporabljajo romski ustvarjalci z območja Dolenjske, ter problemi nestandardiziranosti pisnega romskega jezika (jeseni leta 2000)).

Knjižnica Mirana Jarca je izpeljala predelavo in stacioniranje nemobilne izposojevalne enote v romskem naselju Žabjak-Brezje poleg vrtca Pikapolonica, nakupila knjige, pretežno za otroke oziroma mladino v slovenskem jeziku in osnovne priročnike. Pri svetovanju o potrebah po gradivu so nam pomagale pedagoške delavke iz VVO Pikapolonica in službe Mestne občine Novo mesto, ki se profesionalno ukvarjajo z romsko problematiko.

Začeli smo z izposojjo gradiva s pomočjo Romkinje, ki je obiskovala »Kovnico znanja« in je v veliko oporo tudi pri reševanju problemov, ki so nastali pri stacioniranju enote v romskem naselju. Trenutno je vpisanih okoli 30 pripadnikov romske skupnosti v enoto Žabjak-Brezje, ki jo redno obiskujejo. Izposojevalka romskega porekla

je dobila možnost, da opravlja svoje delo v okviru javnih del. Mentorica iz Knjižnice Mirana Jarca jo usposablja in nadzoruje s tedenskimi obiski. Pomagala ji bo tudi pri bibliopedagoškem delu. V novembru 1999 je pripravila promocijo na radiu Studio D v romski oddaji o izposojevalni enoti v Žabjaku, predstavila projekt in načrte Knjižnice Mirana Jarca v zvezi z njim.

Izdelali smo promocijsko zloženko o projektu in načrtih, ki smo jo delili v naselju in na prireditvah v Knjižnici Mirana Jarca, povezanih z Romi. Pripravili smo razstavo ob 8. aprilu, svetovnem dnevu Romov, v Knjižnici Mirana Jarca, sodelovali na okrogli mizi v Ljubljani ob istem dogodku, kjer je bil omenjen tudi naš projekt Romska skupnost kot ciljna skupina uporabnikov Knjižnice Mirana Jarca (O položaju Romov v Sloveniji in Avstriji) in se udeležili proslave v romskem naselju v Novem mestu, ki so jo pripravili varovanci VVO Pikapolonica. Hkrati smo v navezavi s "Kovnico znanja" vključili pripadnike romske skupnosti v organizirane ogledke Knjižnice Mirana Jarca - oddelka za mladino, AV-oddelka ter študijskega oddelka skozi vse leto. Na teh ogledih je sodelovalo po 8 do 10 Romov, ki so organizirano enkrat mesečno obiskali matično knjižnico, dokler se ni v "Kovnico" vključila naslednja skupina. Vsak od udeležencev tega programa je knjižnico obiskal najmanj trikrat. Zanje smo pripravljali poseben program bibliopedagoškega dela, ki je trajal po eno uro na posamezen obisk. Veliko romskih udeležencev »Kovnice znanja« se je včlanilo v Knjižnico Mirana Jarca in postali so njeni redni uporabniki. Žal z nekaterimi od njih nimamo dobrih izkušenj, ker gradiva niso nikoli vrnila, opomini o dolgovanju gradiva pa so se vrnila, češ da je naslovnik neznan (stalno bivališče romsko naselje). Takih primerov ni bistveno več glede na obseg števila uporabnikov, kot jih je med drugo populacijo.

V aprilu 1999 so nas obiskali predstavniki oziroma predstavnice Open Society in državne matične službe za knjižničarstvo, katerim smo predstavili dosednji potek projekta in si skupaj ogledali naselje Žabjak-Brezje ter VVZ Pikapolonica ter prikazali probleme, s katerimi se srečujemo.

Z enim izmed predstavnikov romske skupnosti smo navezali stike in mu pomagali pri oblikovanju romsko-slovenskega slovarja, kjer je zajeta predvsem dolenjska romščina, ki pa še ni v taki obliki (tipkopis), da bi bil lahko izdan v knjižni obliki. Na voljo je le v fotokopijah in spiralni vezavi. Z njim tečejo tudi dogovori o predstavitvi njegove knjige, kako je kot Rom iskal svojo pravico. Prav tako smo mu pomagali sestaviti bibliografijo avtorskih člankov.

24. junija 1999 smo pripravili predstavitev knjige Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi s spremno fotografsko razstavo novinarja Igorja Vidmarja. Gostje so bili avtorji prispevkov: mag. Vera Klobčič z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, dr. Miroslav Polzer z Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugozahodno Evropo - izpostava Ljubljana, Peter Winkler, direktor Urada za narodnosti RS, Franc Smerdu z Republiškega zavoda za zaposlovanje - območna enota Novo mesto. Jožek Horvat, predsednik Zveze romskih društev Slovenije, pa se dogodka žal ni mogel udeležiti. Predstavitve knjige se je udeležilo 40 obiskovalcev, med njimi tudi romski pripadniki ter socialni delavci iz dolenjske regije, predstavniki civilnih iniciativ, pedagoški delavci. V kulturnem programu je nastopil romski pevec Valentin ob glasbeni spremljavi iz Šentjerneja.

Spremljali smo romsko problematiko v okviru delovanja Informacijskega dokumentacijskega centra Sveta Evrope in se udeležili pogo- vora, h kateremu so bili vabljeni tudi nevladni predstavniki romskih organizacij v Makedoniji, ki so predstavili položaj Romov v Make- doniji in na Kosovu, ter predstavniki vladnih in nevladnih organizacij v Sloveniji, ki se ukvarjajo z Romi in predstavniki Romov v Slov- eniji (4. novembra 1999). Glede projekta smo navezali stike z vsemi sekretariati Mestne občine in službami, ki so zadolžene za romsko problematiko, in z njimi iskali najbolj optimalne rešitve. Žal je v sam- em okolju prisotno še ogromno trdovratnih predsodkov, strahov in stereotipov o Romih. Prav tako tudi sami ugotavljamo, da so pri delu z njimi določene posebnosti, ki so nam morda tuje.

Prišli smo do zaključka, da zaradi nizke izobrazbene strukture prebi- valcev naselja Žabjak-Brezje, kjer je končana osnovna šola prej red- kost kot pravilo, ponudimo gradivo, ki bo pritegnilo predvsem mlaj- šo populacijo, ki mora in želi ohraniti pridobljeno znanje slovenske- ga jezika oziroma aktivnega branja in pisanja. Prav tako vladajo v osnovnih šolah kljub vsemu predsodki pred izposojjo knjižničnega gradiva na dom romskim otrokom, ker se bojijo zlorab in se jim dos- tikrat ponujajo žal odslužene ali poškodovane knjige, kar nasprotuje dobri knjižnični vzgoji o skrbi za knjige. Prav zaradi tega tudi zago- varjamo misel, da se v fond enote, stacionirane v romskem naselju, ne uvrščajo knjige iz odpisa ali darov drugih slovenskih knjižnic, ki so poškodovane ali obrabljene, ker ne želimo diskriminacije ali gradi- va, ki ne bo našlo svojih bralcev. Po novih mladinskih knjigah pa vlada veliko povpraševanje med uporabniki, vsaj tako so pokazale dosedanje izkušnje pri začetnem delovanju enote.

Romi na Dolenjskem oziroma v Novem mestu so v primerjavi z drugimi kraji v Sloveniji na nižji izobrazbeni stopnji, tako da so procesi sekundarne socializacije najmanj 10 let v zaostanku za drugimi kraji, predsodki ostale populacije pa temu primerni. Prav tako je velika ovira jezik, dolenska romščina, ki ni standardizirana in je specifična, govori pa jo le izjemoma kdo izmed neromske populacije. So neorganizirani in se minimalno vključujejo v družbeno življenje izven naselja. Sora- zmerno je visoka tudi stopnja kriminalnih dejanj Romov (uporaba hladnega in strelnega orožja v prepirih znotraj in izven naselja) po podatkih policije in poročanju medijev v osrednjih občinskih ča- sopsih, kar stopnjuje strah populacije pred njimi.

V enoti romskega naselja nujno mora opravljati izposojjo pripad- nik oziroma pripadnica Romov, ne glede na stopnjo izobrazbe. Temu primerne so poenostavitve, prilagojene evidence in minimalne knjiž- ničarsko-strokovne zahteve, ki jih zmore, ter njeno usposabljanje pod nadzorom mentorice. Zaradi nepismenosti večine starejše populacije v romskem naselju je možno delati le z mlajšo populacijo, ki je vklju- čena tudi v vrtec, osnovno šolo ali pa je šolo pravkar zaključila. Načrti ne smejo biti preambiciozni, ampak postopni. Da bodo Romi sprejeli enoto za svojo knjižnico, jih je potrebno pritegniti s fondom, ki jim je dostopen, privlačen in razumljiv, v osnovni fazi predvsem morda tudi z avdiovizualnim gradivom.

Več se nameravamo ukvarjati z bibliopedagoškim delom, saj mno- go Romov ne zna uporabljati knjig samostojno, in v njih prebuditi željo po branju in poznavanju so kulture njihove okolice. Svetovalno delo mentorice-knjižničarke pa je predvsem avetovanje, kam naj se ob določenih problemih obrnejo po pomoč. Enoto želimo tudi primerno

opremiti za bibliopedagoško delo in tehnično tako, da bodo mogoče video projekcije, poslušanje glasbe, gledanje TV, uporaba računalnika. Tako bomo pritegnili čim večje število Romov k obiskovanju njihove enote in drugih oddelkov Knjižnice Mirana Jarca.

V raziskavah o vzrokih neobiskovanja knjižnice med razlogi prevladuje oddaljenost knjižnice od mesta bivališča, zato smo locirali enoto za Rome v njihovem naselju, čeprav si želimo, da bi obiskovali tudi našo matično ustanovo. Kljub problemom, ki so se v zvezi s tem pojavili, menimo, da je to učinkovita pot za doseganje cilja vključevanja romske populacije med obiskovalce Knjižnice Mirana Jarca. Na ta način lahko delujemo vzgojno in privzgojimo potrebe po kulturi in knjigi.

Menimo, da je s projektom smiselno nadaljevati, saj so to postopni dolgoletni koraki, ki jih moramo prehoditi, če želimo merljive oziroma vidne dolgoročne rezultate. Pri tem sledimo še vedno zastavljenim ciljem, kot so bili opredeljeni v projektu glede tolerantnosti okolja do romske etnične skupine in odpravljanju nestrpnosti ob sožitju dveh kultur. Splošnoizobraževalne knjižnice na etnično mešanem območju so dolžne skrbeti in nuditi svoje usluge tudi manjšinam oziroma Romom v našem primeru in ciljnim skupinam uporabnikov s posebnimi potrebami. Če bi projekt v času do zaživetja zakona, ki naj bi poskrbel tudi za sredstva za to dejavnost, zamrl, bi njegovo oživljanje ali ponovni zagon zahteval znatno večja sredstva kot ta, ki jih načrtujemo za kontinuirana dela, zato smo prijavili projekt za sofinanciranje tudi za leto 2001.

Romkinje na kulturni prireditvi v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu, ko so predstavili knjigo Jelenke Kovačič, napisano v dolenjski romščini

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK

Šmartno pri Litiji

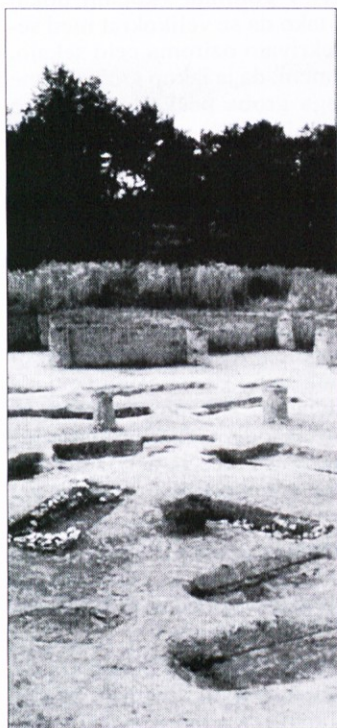
GRAJSKA KNJIŽNICA (danes poročna dvorana)

PEDPROSTOR PRED GRAJSKO KNJIŽNICO

Borut Križ

NOVO MESTO – KAPITELJSKA NJIVA 2001

Zavarovalno arheološko izkopavanje

V ospredju grobovi gomile X po izkopu

Po šestnajstih zaporednih letih arheoloških raziskovanj je Kapiteljska njiva v Novem mestu že kar trdno usidrana v kulturno zavest prebivalcev dolenjske metropole. Zanimanje je seveda širše, tako v Sloveniji kakor tudi v ostalem delu srednje Evrope, kjer predvsem strokovni kolegi aktivno spremljajo naša delovna prizadevanja.

Redni obiski našega terenskega dela, pogosto sodelovanje na samih arheoloških izkopavanjih ter strokovne ekskurzije študentov arheologije različnih evropskih univerz, ki v svojem železnem repertoarju strokovnih obiskov vključujejo Novo mesto z njegovimi prazgodovinskimi najdišči, posredno poudarjajo arheološki pomen Novega mesta.

Pred desetletjem in pol je tedanji kustos Dolenjskega muzeja Tone Knez prišel z zavarovalnim arheološkim izkopavanjem na prostrani njivi, ki je prekrivala kopasti vrh z imenom Kapiteljska njiva. Že prve raziskave so presenetile s svojim številom in pomenom najdenih predmetov, vendar si tedaj nihče, še tako optimistično razpoložen, ni mogel predstavljati, da bodo takšna dela trajala kar dve desetletji in razkrila eno najpomembnejših evropskih prazgodovinskih nekropol, ki je bila v uporabi skoraj vse prvo tisočletje p. n. š.

V letu 2001 smo začeli s terenskim arheološkim izkopavanjem sredi aprila na zahodnem delu grobišča, tam kjer smo z delom zaključili leta 2000. Tu smo doslej našli skeletne grobove vsaj petih starejšeželeznodobnih gomil (8. – 4. stoletje p. n. š.) z grobovi, ki časovno spadajo v vsa omenjena stoletja. Naša predvidevanja o nadaljevanju grobišča so se uresničila. Tako smo od srede

aprila do konca julija 2001 v celoti izkopali gomili X in XI, načeli gomilo XII ter izkopali še 25 grobov gomile I, ki pa je bila delno že izkopana med letoma 1987 in 1989.

Delovno ekipo je leta 2001 sestavljalo 8 delavcev kopačev, arheolog, dokumentalist-risar, 2 restavradorja za arheološke predmete, 2 do 3 študentje arheologije, občasno pa še dijaki in gostujoča arheologinja iz Italije.

Delo je potekalo v vročem in suhem vremenu. Ob novejših izkopih za električne drogove in strelske järke iz druge svetovne vojne smo našli še neeksplozirano minometno mino (odstranil jo je pirotehnik), naleteli pa smo še tudi na celo vrsto lončenih, kovinskih in steklenih arheoloških predmetov.

Gomila X: Do letošnjega leta smo v tej gomili raziskali sedem skeletnih, starejšeželeznodobnih grobov. V letu 2001 se jim je pridružilo še 34 novih, tako da ta gomila sedaj šteje 42 grobov iz časa med 8. in 4. stoletjem p. n. š., v premeru pa meri dobrih 16 m. Vsi grobovi so vkopani v krogu. Grobne jame so v tlorisu pravokotne Oblike, različno velike in globoke. Največja je merila 330 x 120 cm, to je bil grob X/16 in je bil skupaj z grobom X/20 vkopan v centralni del gomile, medtem ko so bili vsi ostali grobovi te gomile vkopani v krogu, po obodu gomile.

Centralni grob X/16 je bil obložen s kamnito oblogo, presenetili pa so nas osteološki ostanki, ki običajno niso ohranjeni. Ohranili so se deli lobanje z zobmi ter dolge kosti rok in nog. Tako smo imeli možnost, da natančno opredelimo lego najdenih predmetov. Ob glavi so ležali bronasta narebrena ovratnica in bronasta

Bronasti certoški fibuli v grobu I/59

lasna obročka, na prsih bronasta dvoankasta ločna fibula, ob nogah pa lončena posoda, vretence za prejo in tkanje ter ukrivljen železen nož.

Lončeno vretence je značilen atribut ženskih grobov, bronasta ovrtnica in fibula pa nudita zanesljivo oporo za datacijo najdenega groba. Tako lahko že pred osteološko analizo najdenih kosti dokaj zanesljivo grob opredelimo kot ženski, časovno pa ga lahko postavimo na prehod iz 8. v 7. stoletje p. n. š. Tudi drugi centralni grob s kamnito oblogo je značilen ženski pokop, ki je vseboval vozlasto ločno fibulo ter steklene, jantarne in bronaste jagode ogrlice.

Tudi tega časovno postavljamo v prehodni čas iz 8. v 7. stoletje p. n. š. Ker sta bila oba najzgodnejša grobova v gomili X vkopana v center gomile in sta imela kamnito grobno konstrukcijo, lahko upravičeno domnevamo, da sta obe pokojnici imeli prav poseben status v tedanji družbi in uživali poseben ugled.

Le nekaj metrov zahodno od gomile X je ležala **gomila XI**. V tlorisu je bila ovalne oblike in je merila 14 x 11 m. Ta manjša gomila je vsebovala še 25 skeletnih grobov, ki so sodili glede na najdbe v vsa obdobja starejše železne dobe (8. – 4. stoletje p. n. š.).

Ob gomili XI smo našli še štiri skeletne grobove, ki pa sodijo že v naslednjo gomilo. To je **gomila XII**, ki pa je nismo več utegnili v celoti izkopati. Z raziskavami načrtujemo nadaljevati v letu 2002.

Južno od raziskanih grobov pa je ležala **gomila I**. Tu smo izkopali 25 skeletnih starejšeželeznodobnih grobov. Število grobov v gomili I se je povzpelo že na 72, vendar pa gomila še vedno ni v celoti raziskana, saj je še vedno ostalo nekaj grobov neizkopanih. Ta gomila je po obsegu največja na tem grobišču, saj njen

premer znaša več kot 30 m.

Novost predstavlja plitvo vkopan, do 30 m širok jarek, ki je gomilo I obdajal na severovzhodni strani in ga doslej pri drugih gomilah nismo našli.

V večini grobov, ki smo jih izkopali v letu 2001 smo našli lončene prdatke, kovinski, stekleni ali jantarni so skromnejši. Predvsem pa so vsi grobovi v gomilah vkopani dokaj gosto, tako da se velikokrat med seboj prekrivajo oziroma celo sekajo, kar pomeni, da je izkop grobne jame mlajšega groba poškodoval ali pa celo uničil starejši grob. Zato so bili pogosto uničeni tudi vsi pridatki starejšega groba in hkrati s tem izgubljena možnost opredelitve takega groba.

Če strnemo rezultate arheološke raziskave Kapiteljske njive v letu 2001, lahko ugotovimo, da smo izkopali skupaj 87 grobov. V ženskih grobovih se poleg lončenine pojavljajo: lončena vretenca, steklene in jantarne jagode ogrlic, bronaste ali železne zapestnice in nanožnice ter bronaste sponke-fibule, redkeje pa masivne ovrtnice.

V moških grobovih pa je poleg lončenine prisotno še povečini železno orožje – sulice in sekire – ter kovinski deli opreme.

Predmeti iz organskih materialov se v zelo agresivni dolnenjski zemlji niso ohranili, izjema je nekaj kostnih ostankov pokojnice v grobu X/16.

Najdeni kovinski in lončeni predmeti so zelo korodirani in poškodovani, tako da bo njihovo restavriranje in obdelava trajala kar nekaj let. Vsekakor pa smo spoznali, da se grobišče še vedno širi proti severozahodni in zahodni strani, tako da bomo z zavarovalnimi arheološkimi izkopavanji morali nadaljevati tudi v naslednjih letih.

Grob X/16 s kamnito oblogo

JAZZINTY ALI DŽEZOVSKI POPEK SREDNJE EVROPE

Medtem ko se v predprazničnem decembrskem času še komajda spominjamo vročega poletja, pa džezovskim navdušencem in vsem, ki jim glasba tako ali drugače kaj pomeni, prav gotovo še ni zbledelo dogajanje, ki smo mu bili priče od 14. do 18. avgusta v Novem mestu. Govorimo seveda o poletni glasbeni delavnici Jazzinty, ki ni samo ustvarjalno in poustvarjalno razgibala dolenjske prestolnice v njenem poletnem mrtvilu, ampak odprla nekaj aktualnih vprašanj in problemov, s katerimi se bomo raje prej ko slej morali spopasti na mestnem in občinskem nivoju.

Trditev o Jazzintyju kot džezovskem popku srednje Evrope je po letošnji drugi, sicer resda skoraj nezamisljivo uspešni delavnici pretirana ali vsaj preuranjena, čeprav bi glede na izjave Marijana Doviča, ki v sodelovanju s klubom LokalPatriot in s podporo tudi novomeške glasbene šole idejno in programsko vodi delavnico, do uresničenja načrtov o Jazzintyju kot osrednji takšni delavnici na območju bivše Jugoslavije in sploh srednje Evrope ne smelo preteči preveč vode v naši zeleni dolenjski lepotici. Za osvežitev spomina o tistih avgustovskih dneh zato seveda ne smemo izpustiti nekaterih dejstev, ki pričajo sama zase.

Predavanj, študijskih ur, vaj in drugih dodatnih aktivnosti se je udeleževalo prek sedemdeset mladih glasbenikov iz domala vseh koncev Slovenije, željnih napredovanja v obvladovanju svojega inštrumenta ali glasu in džezovski improvizaciji. V vlogi mentorjev ali glasbenih sodelavcev so sodelovala mnoga bolj ali manj priznana in uveljavljena imena tako iz tujih kot domačih logov. Med njimi tako najdemo svetovno afirmiranega pianista italijansko-slovenskega rodu Renata Chicca, ki se po sodelovanju z nekaterimi legendarnimi džezovskimi glasbeniki v zadnjem času posveča zlasti predelavam in reinterpretacijam slovenske ljudske glasbe. Nadalje je treba omeniti Ratka Zjaco, priznanega kitarista hrvaškega porekla,

ki je nedolgo tega (seveda pa pred nedavnimi dogodki v New Yorku) posnel ploščo *A Day in Manhattan* z legendarnima Reggiejem Workmanom in Alom Fosterjem. Za vokaliste je skrbela Ines Reiger, kontrabas in bas kitaro pa je poučeval Poljak Maciej Domaradzki. Poleg naštetih naj zgolj z imenom in priimkom omenimo še trobentača in pozavništa Davida Jarha, bobnarja Aleša Rendlo, perspektivnega mladega slovenskega pianista Erika Marenčeta, dalje izvrstnega tolkalista, ki smo ga imeli že večkrat priložnost slišati tudi na novomeških prizoriščih, Blaža Celarca, ob njih pa še povsem domače, celo lokalne glasbene moči. Kot asistenta sta poleg Marenčeta sodelovala še učitelja na novomeški glasbeni šoli – bobnar Miro Tomšič in saksofonist Tadej Božič. Eden od najperspektivnejših slovenskih saksofonistov, ki se mu je uspelo po diplomu na konservatoriju v Linzu prebiti na eminentno njujorško New School University, kjer nadaljuje s študijem, je v Novem mestu rojeni Igor Lumpert. In končno tudi v glasbenem smislu ne moremo mimo že omenjenega Novomeščana Marijana Doviča, ki kot eden redkih v Sloveniji goji džezovsko improvizacijo na violini in je svoje znanje in izkušnje posredoval udeležencem delavnice. Prav zadnja imena so dokaz, da se kvaliteten džez ponovno rojeva tudi v naši sredini. In še več – da ne ostaja ujet v provincialno miselnost, ampak se podaja osvajat Evropo in svet.

Z glasbenega stališča je bila delavnica vsekakor nadvse uspešna, kar se je kazalo predvsem na vsakodnevni večerni sessioni, kjer je do izraza prihajalo vse tisto, kar si lahko glasbenik ali pa poslušalec najbolj želi: navdušenje, pozitivna energija, improvizacija, svoboda ... V ta kontekst bi sodila tudi izjava verjetno najeminentnejšega mentorja Renata Chicca, ki je v intervjuju za Park preprosto in jasno povedal, da je bil Jazzinty »ena najpomembnejših delavnic, kar se jih je zgodilo pri nas«. In če nadaljujemo z njegovimi bese-

dami: »Vsekakor je delavnica več kot le enkratni dogodek, mnogo več kot na primer uspešen koncert. Delavnica ne traja le en teden, temveč pravzaprav celo leto, ko glasbeniki premlevajo informacije in že čakajo na naslednje leto. Ima pa tudi veliko poslanstvo za domači glasbeni razvoj.« Vsaka dodatna beseda je ob tem odveč.

Novo mesto ima v vsakem oziru bogato džezovsko tradicijo, o čemer priča že npr. prispevek Janeza Gabrijelčiča v Novomeškem zborniku (Društvo Novo mesto, 2000) z naslovom Jazz na dolenski glasbeni sceni. Gabrijelčič omenja že predvojni sokolski jazz orkester, posebej pa izpostavi ansambel Dizzy Combo, nastal v poznih petdesetih letih zdaj že prejšnjega stoletja, ki je gojil zlasti dixieland in chikaški džezovski slog. Ljudje, ki so sooblikovali džezovske začetke v našem mestu, so danes vsi po vrsti najuglednejši meščani, priznani strokovnjaki ali ustvarjalci v slovenskem merilu in tudi širše. Ergo: tradicija obstaja, sedanjost tudi, smeli načrti za v prihodnje prav tako.

Na tej točki pa je treba k razpravljanju pritegniti še druge, bolj organizacijski in manj glasbeni del celotnega projekta poletne džezovske delavnice. Če naj bo Jazzinty poleg vsega ostalega tudi pojem vsakršne odličnosti, ni dovolj poskrbeti le za prvovrstne mentorje (mimogrede – menda naj bi prihodnje leto kot mentor sodeloval celo Reggie Workman, bivši Coltraneov basist), vrhunsko oblikovanje celostne podobe in skoraj brezhrebno organizacijo ter logistiko. Če pustimo ob strani sicer vedno potrebne finance, se ob takšni delavnici odpirajo povsem praktične dileme. Ena od osnovnih in bistvenih so seveda nočitve. Kje v Novem mestu lahko slab teden spi sedemdeset mladih, ki se jim zapovrh pridruži še naslednjih petdeset sodelujočih na sočasni fotografski poletni delavnici Fotopub pod vodstvom Boruta Peterlina in drugih izjemnih mentorjev? Iluzorno je pričakovati, da si bodo plačevali prenočišče v npr. katerem izmed Krkinih hotelov po ceni recimo sto mark na noč. Zadeva je povsem na dlani: Novo mesto in z njim Dolenska potrebuje nekakšen »youth hostel«, ki bi omogočal kvalitetno in cenovno sprejemljivo preno-

čevanje ne le udeležencem Jazzintyja in Fotopuba, ampak vsem popotnikom, (avan)turistom idr., ki jih pot kadarkoli med letom zanese v mesto ob Krki.

Kot idealna rešitev problema se pokaže v strogem centru mesta, na robu Glavnega trga locirana nekdanja Ribja restavracija, ki že več let ne služi svojemu namenu in žal – najbolj enostavno rečeno – propada. Organizatorji poletne džezovske delavnice so se spopadli s tem problemom in pokazali, kako se je možno stvari lotiti. Po dolgotrajnih večmesečnih in mučnih pogajanjih so uspeli dobiti dovoljenje za enotedensko uporabo sob v sklopu nekdanje restavracije, samoiniciativno in z lastnimi sredstvi, kolikor se je dalo, uredili atrij in propadajočo notranjščino, odprli »enotedenski hotel« ter s tem dali svojevrsten zgled, kako je možno pristopiti k določenim problemom, ki se zdijo na prvi pogled nerešljivi. Od občinskih struktur namreč nihče niti ne pričakuje, kaj šele zahteva, da bi se ukvarjale s konkretnimi problemi in jih samoiniciativno reševale, čeprav bi se to konec koncev spodobilo. Za začetek bi bilo dovolj, ko bi se na smiselne, potrebne in predvsem z malo sredstev in zato z nekaj več dobre volje izvedljive predloge ter rešitve drugih (tudi mladih) odzivale vsaj z zadostno mero pripravljenosti na sodelovanje.

Naj si pred tem zakrivamo oči ali ne in naj to počnemo hote ali nehote, nam mora končno nekaj postati jasno. V zadnjih nekaj letih se je v Novem mestu in širše preko manjših in večjih dijaških in študentskih projektov izoblikovala cela vrsta perspektivnih mladih ljudi, ki imajo vizijo, željo, voljo, znanje, sposobnosti in energijo, da bi popestrili ter razširili kulturno ponudbo mesta in regije, s poudarkom na kvaliteti. Zapovrhu pa to počno skoraj volunteersko, brez zakulisnih političnih igrice, ki smo jim bili v zvezi z mladinsko kulturo v zadnjem času večkrat priče s strani občinskih struktur. Na tem mestu sicer nimam namena namena kazati na premnoga polena, ki so bila vržena pod noge tistim, ki so bili in so še pripravljeni nekaj storiti za naše mesto. Hkrati seveda iz svoje kritike izvzemam vse tiste, ki so pokazali razumevanje in dojeli, da je včasih morda bolje najprej pomisliti na

koga drugega, npr. someščana, ter vsaj za trenutek pozabiti na (politični) egocentrizem. Pričujoči prispevek naj torej izzveni kot apel vsem odgovornim, da je bolje skupaj graditi kot onemogočati. Pogoji za uspešno mesto in občino so namreč

zadovoljni meščani in občani. In če za to nimajo pogojev (beri podpore), se zna zgoditi, da odidejo drugam. Mi pa upajmo, da bo Novo mesto postalo, če že ne edini, pa vsaj eden od džezovskih popkov srednje Evrope.

Branko Jordan

GOGINI POLETNI VRTOVI

Literatura / umetniška beseda / glasba / hedonizem

Od 11. do 12. avgusta so v Kostanjevici na Krki potekali prvi Gogini poletni vrtovi – niz prireditve, ki so visoko poletje idiličnega mesta oplemenitili z nastopi literatov, igralcev, glasbenikov, živahno potujočo knjižarno in izbranimi dobrotami. Na njih se je zbralo čez trideset ustvarjalcev – sopotnikov Založbe Goga, dnevno je prireditve obiskalo nad sto ljudi, nastopilo je dvajset umetnikov, in čeprav je – za minulo poletje zares nenavadno – slabo vreme nekoliko okrnilo zastavljeni program, so Vrtovi brez dvoma sprožili vrenje; obrazi obiskovalcev so se pod noč porazgubljali zdaj posvečeno zdaj razigrano zadovoljni, pogovori, znanstva, snovanja so stekli, in ko je karavana v nedeljo opoldan zapuščala Kostanjevico, vtis, da jih je treba ponoviti (in ponavljati), ni bil lažen.

Vsebinsko izhodišče Goginih poletnih vrtov vzpostavlja ravnovesje med literaturo in umetniško besedo. Odstira meje prehajanja umetnostnega besedila iz zapisanega (in potem branega) v govorno interpretiranega (in pri tem poslušanega), pomeni, da med običajni dialog med piscem in bralcem vnaša posrednika, s tem pa spreminja funkcije tako prvega kot drugega, saj se literarno delo ob stiku z interpretom-igralcem neposredno in docela prevrednoti.

V praksi to pomeni, da se interpretacijska delavnica, ki poteka v okviru Vrtov, ukvarja s problemi tega prehoda, s teoretično in praktično osvetlitvijo obravnave besedila in izgradnjo »končne strukture« v okviru zaključne prireditve Deset pesmi za počen groš, na kateri so poslušalci (gledalci) priča poskusu ujeti duha besed, časa, trenutka. Obravnavana

umetnostna besedila so vnaprej izbrana, zato pa narekujejo kontekst celotne prireditve. Letos je bila predstavljena latinska lirika srednjega veka, zbrana v knjigi Srednjeveški cvetnik (literarnozgodovinsko okolje te poezije je na delavnici razgrnil prevajalec in avtor izbora pesmi, prof. dr. Primož Simoniti), s čimer smo Vrtove povezali s spominom na 750-let mestnih pravic, ki jih v Kostanjevici tačas pričenjajo praznovati.

Ni naključje, da so Gogini poletni vrtovi svoj prostor našli v Kostanjevici na Krki. Mesto ponuja ne samo izjemne dediščine, starodavnega tlora in izbranih detajlov, temveč tudi prepoznavno gostoljubnost do umetnosti. V njem je brez dvoma doma navdih, poleg tega pa je enostavno, obvladljivo in s tem več kot dobrodošlo, saj smo pri snovanju Poletnih vrtov le-te želeli izvesti v okolju, ki bo že v osnovi nudilo primeren ustvarjalno atmosfero in ki bo, čeprav zasanjano in nekam kapriciozno, ob najmanjšem dotiku vztrepetalo. Kostanjevica je tak občutljivi topos.

Gogini poletni vrtovi imajo ambicijo postati ustvarjalno središče, živahen center prepletanja različnih umetniških potenc v celoto, ki ni strogo omejena samo na področje literarne umetnosti (se pa v njej napaja), temveč odpira vrata tudi gledališkimi, glasbenimi, likovnim ustvarjalnostim, kar zagotavlja nadgradnjo, hkrati pa že v izhodišču popularizira oziroma spreminja konvencionalni zorni kot na literarne stvaritve (tak pristop smo na Vrtovih uvedli z Mestnim poštnim nabiralnikom za misel-besedo-srce, kjer kiparsko skulpturo Darka Golije – nastala je v okviru Forme vive – oživljamo z

* Sintagma iz knjige Sama Dražumeriča Fantazija smehljajev

obredom odpošiljanja pošte v njene nabiralnike; z zbiranjem vtisov, misli, besed, z vzhajajočo literaturo).

Drugi pomembni steber vsebinske usmeritve Poletnih vrtov je Potujoča Knjigarna Goga. Zamišljena kot knjigarna na prostem (ki je Kostanjevica, kot še marsikateri premajhen kraj, nima) z ugodnejšo ponudbo, vendar tudi kot zajtrkovalnica, informacijsko-turistično kazalo, kraj-za-malo-posedet-in-kakšno-rečt* (hvala, Samo!), hkrati pa – ustrezajoč filozofiji Knjigarne Goga – prireditveno gibalo z literarno večernico Goginih avtorjev, koncerti,

glasbenimi nastopi, lutkovno predstavo in poletnim kinom. Filozofiji torej, ki literaturi in vsemu, kar utegne biti z njo povezano, zagotavlja življenje.

Na tak način knjigarna odpira nove knjigotrške možnosti z nenehno odprtostjo za kupce (obiskovalce), postaja središče drugačnega življenja v malem mestu, življenja, ki temelji na druženju, najsi bo z ljudmi ali s knjigami, in na uživanju – hedonizmu, kar je nenazadnje poslednje geslo Goginih poletnih vrtov.

Res je trdega srca, kdor ne ljubi in ne snubi, kdor Poletju se ne vda.

**Marija Prašin
Kolbezen**

URBANISTIČNO- ARHITEKTURNA DELAVNICA

Zbiranje predlogov za ureditev mestnega jedra Črnomlja

Pobuda za organizacijo delavnice, ki jo je dala komisija za urejanje historičnega jedra Črnomlja, je dobila zeleno luč, ko smo se z dobro pripravljeno prijavo na razpisu Urada RS za prostorsko planiranje za sofinanciranje prostorske dokumentacije uvrstili med redke izbrane občine. Preostala finančna sredstva je zagotovila Občina Črnomelj. Vse predhodne dogovore, opravljene s posamezniki in predavatelji, ki bi sodelovali na delavnici, je bilo potrebno le še potrditi, uskladiti termine za prvo dejanje ter pričeti z delom.

V letu 2000 smo s pomočjo Biotehnične fakultete – oddelka za krajinsko arhitekturo organizirali že podobno delavnico, katere namen je bil najti rešitve za probleme, ki se pojavljajo v odprtem in ruralnem prostoru občine. Planerska delavnica je bila dobra organizacijska izkušnja za izvedbo letošnje urbanistično arhitekturne delavnice. Organizacija delavnice zahteva precej napora, saj je potrebno zagotoviti prostor, čas, denar in rezultate ali drugače povedano: zagotoviti sredstva za izvedbo, izbrati prave udeležence, od katerih glede na njihove reference pričakujemo uporabne rezultate, predavatelje in teme, ki naj bi jih osvetlili, skratka definirati problematiko in podati čimveč informacij. Poleg tega strokovnega dela je potrebno uskladiti termine za izvedbo, obvestiti jav-

nost, zagotoviti prostor in pripomočke za dogajanje delavnice, prehrano in prenočišča.

Namen delavnice

Namen črnomaljske urbanistično-arhitekturne delavnice je zbrati predloge za rešitev problemov mestnega jedra, ki so se kopičili vsa leta. Reševanje problemov se navezuje tudi na širše zaledje. Zavedamo se, da bi bil boljši pristop predhodno rešiti koncept razvoja celotnega mesta in iz definirane celote podrobno reševati staro središče. Vendar pa smo – zaradi nevzdržnih razmer v mestnem jedru in pobud, ki so vse pogostejše – ocenili, da je smiselno obstoječe probleme izkoristiti kot prednostni argument za reševanje prostorskih problemov. S pomočjo delavnice bomo pridobili predloge rešitev konkretnih problemov.

Drugi razlog, da smo se odločili za izvedbo delavnice, je pritegniti lokalno prebivalstvo k sodelovanju, ne samo k pasivnemu poslušanju predavanj, ampak tudi k aktivnemu sodelovanju pri podajanju in iskanju rešitev. Odziv javnosti na predlagane rešitve je pomemben, saj načrtovalci dobijo povratno informacijo, ki jo lahko vgradijo v projekt. Žal je bil odziv javnosti na predavanja v sklopu prvega dela delavnice dokaj skromen, na drugem delu pa preseñetljivo dober – približno 120 udele-

žencev okrogle mize. Okrogla miza je bila zaradi nekoliko predolge predstavitve projektov le enostranska. Direktni odziv javnosti, kar je bil namen delavnice, na škodo udeležencev, ni bil mogoč. O predstavljenih rešitvah se je v nadaljevanju razpravljalo na pikniku, ki ga je organizirala krajevna skupnost Črnomelj z namenom druženja meščanov in planerjev. Predhodno smo že ugotavljali, da meščani potrebujejo priložnost, kjer bi se pogovarjali o mestni problematiki. Več priložnosti za odzive javnosti bo na otvoritvi razstave elaboratov vseh petih skupin, kjer bomo organizirali okroglo mizo s poudarkom na mnenjih prebivalcev.

Potek delavnice

Delavnica poteka v več sklopih.

Prvi del, ki je bil namenjen spoznavanju udeležencev s konkretnim prostorom, je potekal dva dni, 8. in 9. oktobra 2001. Sodelavci iz občinske uprave so predstavili stanje na področju gospodarstva, turizma, kmetijstva in urejanja prostora. S sodobnimi okoljevarstvenimi vidiki načrtovanja in poselitve je poslušalce seznanil prof. dr. Dušan Plut (Filozofska fakulteta), ki je prikazal nevzdržno stanje na področju ekologije, prof. Janez Koželj (Fakulteta za arhitekturo) je predaval o preurejanju in rasti mest navznoter ter strategiji razvoja mesta, skupina Odprti krog iz Ljubljane je govorila o arhitekturi med razvojem in razkrojem, prof. dr. Stane Bernik (Akademija za likovno umetnost) je načel vprašanja spomeniškega varstva, mag. Gojko Zupan (Uprava za kulturno dediščino) pa je z ravno pravo mero pikrosti na račun urbane opreme in stanja uličnega prostora Črnomlja ozavestil pomen uličnega prostora in urbane opreme. Na žalost sta zaradi bolezni odpadli dve predavanji, in sicer mag. Lučke Ažman Momirski (Fakulteta za arhitekturo): Urbane praznine ter dr. Ane Kučan (Biotehnična fakulteta – oddelek za krajinsko arhitekturo): Mestna krajina. Udeležence sta s konkretnim prostorom seznanila umetnostna zgodovinarica Marinka Dražumerič in arheolog dr. Phil Mason, oba z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Udeležence sta popeljala po mestnem jedru

in jim na konkretnih lokacijah podala informacije o objektih, lokacijah, arheoloških najdbah idr. Po izčrpnem seznanitvi s problematiko so skupine udeležencev izbrale področje, ki ga bodo obravnavale, nato pa že pripravile grobe koncepte svojih rešitev, ki so jih medsebojno uskladile.

Drugi del, ki je obsegal predstavitev predlogov rešitev konkretnih problemov, je bil 6. novembra. Udeleženci delavnice so javnost seznanili s koncepti ureditve mestnega jedra ter konkretnimi rešitvami.

V začetku decembra bodo vsi predlogi za ureditev mestnega jedra predstavljeni na razstavi v Črnomaljskem gradu.

Zadnji sklop projekta izvedbe delavnice bo tisk brošure v začetku naslednjega leta, v kateri bodo zbrani predlogi in rezultati letošnje delavnice.

Teme

Območje obravnave je enako območju, ki ga zajema mestno jedro kot spomenik z vplivnim območjem, in sicer mestni okljuk z Ajdovim zrnom, trgov Pod lipo, Skajdnje, del Vojinske in Kolodvorske ceste, območje med Dobličico in Ulico heroja Starihe do Doltarjevega slapa, območje stare klavnice ter niz hiš nad sotočjem Dobličice in Lahinje.

Področja, ki jih obravnava delavnica:

- promet in parkiranje – odnos do mesta kot celote, opredelitev glede parkiranja (znotraj/zunaj), mirujoči, kolesarski, peš promet
- grajena struktura – zapolnitve pozidave, t.i. plombe (območje med bivšo Planino in gostilno, kare na območju Kobetičevega gradu, Ajdovo zrno), preoblikovanje objektov (tržnica, Tilia, bivša Planina, stara Komunala ipd), odstranitve objektov
- javni prostor – trg pri Sv. Duhu, trg pred banko, trg okrog cerkve, atriji prostor ob vodi – pešpot ob vodi in Flekov mlin, tromostovje, odnos mesta do vode, vmesni prostor (med reko in grajenim tkivom)
- programi/vsebine – privlačne za turiste in uporabne za stanovalce, navezava na zaledje, turizem, skrb za stanovalce ...

Rezultati

Prvi, delni rezultati, po oceni sodelujočih in naši oceni ter odzivu javnosti, so odlični. V razmeroma kratkem času je nastalo veliko analiz mesta, na podlagi teh pa dobri in izvirni predlogi. Nekateri so bili futuristični, drugi realni in takoj uporabni. Vse pohvale gredo pripravljalcem predlogov, saj so v tako kratkem času opravili dosti dela in pripravili veliko dobrih zamisli.

Delavnica je bila dobra izkušnja mladih arhitektov in planerjev pri reševanju specifičnega prostora in tudi nastopa pred javnostjo, skratka praksa, ki je fakulteta ne ponuja v sklopu študija. Občina Črnomelj je dobila dobre predloge za reševanje problematike mestnega jedra, javnost pa je končno dobila občutek, da je povabljena h krojenju svoje usode v prostoru, v katerem živi.

Katja Ceglar

MAKŠETOVA AMBIENTALNA POSTAVITEV "CERKEV?"

Roman Makše s svojo ambientalno postavitvijo v Galeriji Krško

Roman Makše (rojen 1963 v Ljubljani) je 1989. leta diplomiral na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost (profesorji Drago Tršar, Dušan Tršar in Lujo Vodopivec), kjer je leta 1991 končal tudi podiplomski študij. Sodi v srednjo generacijo slovenskih kiparjev. Je docent za kiparstvo na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, kjer tudi živi in ustvarja. Sodeloval je na številnih skupinskih in na več samostojnih razstavah, tako doma kot v tujini. Leta 1998 je sodeloval na kiparskem simpoziju Forma viva, ki je potekal v organizaciji Galerije Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki. Tokrat se predstavlja s samostojno razstavo v Galeriji Krško, kjer svoje "prostorsko ustvarjanje" konfrontira z (nekdanj) sakralnim prostorom.

Roman Makše je kipar, ki že od časa študija na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost ustvarja mimo tradicionalne obrtniške prakse v smislu (pre)oblikovanja tvornosti. Je umetnik, ki ima v svojem ustvarjanju izrazito analitično naravnan pristop. Ustvarja t. i. ambiente, pri čemer posamezne elemente členi in sestavlja v celote, ki v smislu celostnih postavitvev zaživijo v galerijskih prostorih. V vlogi sestavnih elementov se tako pogosto pojavljajo predmeti, sicer namenjeni vsakodnevni rabi, ki svojimi lastnostmi sprožajo cele vrste asociacij, vendar se kljub temu dosledno izogibajo kakršnikoli konkretni oprijemljivosti in v medsebojnih povezavah vzdržujejo napetost, značilno za svoje neponovljivo likovno bistvo. Avtor že omejenjene t. i. ready-made objekte kom-

binira z vrsto različnih predmetov in materialov ter jih postavlja v nova in nenavadna razmerja povsem specifičnih kontekstov. Pri vsem pa so bistvena prav razmerja med posameznimi deli in celotno postavitvijo ter njeno relacijo do prostora. Navsezadnje je gledalec, od katerega stvaritev zahteva aktivno udeležbo, tisti, ki s svojo percepcijo in gibanjem skozi ambient sestavne strukture različnih nivojev poveže v celoto.

Glede na Makšetovo naravo ustvarjanja je samoumevno, da posamezni projekti nastajajo posebej za predvidene razstavne prostore, prav tako tudi za Galerijo Krško. Umetnik je z razstavo, naslovljeno Cerkev?, ustvaril ambient oziroma instalacijo v nekdanji cerkvi Sv. Duha (1777, delo Johanna Fuchsa), pri čemer samega prostora ni preoblikoval in ga prilastil svojemu ambientu, temveč je z njim ustvaril dialog tako na likovno-strukturnem nivoju kot na vsebinsko-pomenski ravni. Prav na slednji pa je z dodatkom pomenljivega vprašaja v naslovu namignil na vprašanja in razmišljanja o funkciji in pomenu cerkve v današnjem prostoru in času.

Makše je v instalaciji uporabil vrsto uporabnih predmetov (kovinsko ogrodje, spone, steklo, zavese, cvetlični lonci, slike avtorice Joni Zakonjšek itn.) in jih sestavlja v presegnetljive, na trenutke celo nadrealistično učinkujoče kombinacije in kompozicije.

Gledalec na poti skozi ambient bere kontradikcije tako njegovih detajlov kot posameznih sklopov. V

določenih trenutkih dobi občutek funkcionalne predmetnosti in prostorske oprijemljivosti, ki pa se v nadaljnjem momentu sprevrže v neko neujemljivost in izmuzljivost.

Dinamika celotne instalacije se sublimira na tiho dogajanje, nikakor ne z religioznimi konotacijami, temveč na dogajanje, ki odraža umetnikove intimistične vzgibe. In zdi se, da bi Makšetovemu ambientu v popolni tišini lahko tudi prisluhnili.

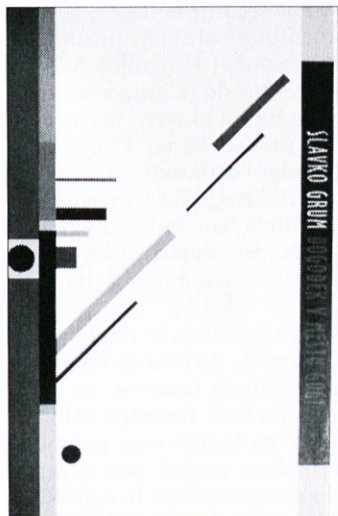
S svojim delom je Roman Makše med vsemi dosedanjimi razstavami

in projekti v Galeriji Krško najbolj korenito posegel v njen prostor in ga izrabil kot sestavni del svoje stvaritve. V baročno centralno arhitekturo je kot pendant postavil svoj sodobni ambient, sestavljen iz nenavadnih, tudi bizarnih kombinacij elementov, prenesenih iz vsakodnevnega življenja. Z zelo premišljenim in pronicljivim členjenjem instalacija odraža umetnikovo intimnost, subtilnost in nenazadnje tudi kritičnost do sodobnega socialnega prostora in dogajanja.

Darja Peperko

DOGODEK V NOvem MESTU

Nova, slavnostna izdaja Grumovega Dogodka v mestu Gogi

Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto je letošnjo stoto obletnico rojstva slovenskega pisatelja in dramatika Slavka Gruma (2. 8. 1901 – 3. 8. 1949) obeležila s slavnostno, faksimilirano izdajo njegove najbolj znane dramske umetnine, Dogodka v mestu Gogi, ter z Grumovim literarnim popoldnevom, na katerem je bila predstavljena ta pomembna nova knjiga. Na ogled je bila tudi razstava o življenju in delu Slavka Gruma, ki smo jo pripravili skupaj z Matično knjižnico dr. Slavka Gruma iz Litije.

»Dogodek se je zgodil« na pobudo in v sodelovanju z mag. Marjanom Štrancarjem, urednikom in soavtorjem knjižne novosti. V novomeški knjižnici smo se odločili za nosilno vlogo v tem literarnem projektu, ker je bil dramatik, pisatelj, zdravnik Slavko Grum tudi Novomeščan – v Novem mestu, ki ga pisatelj imenuje »paradiž otroških let«, »deželo sanj«, je preživel mladost in tu je tudi pokopan. Po njem se imenuje ena od novomeških ulic, že nekaj časa pa je v mestu tudi Knjižgarna in založba Goga. Predvsem pa se naša knjižnica ponaša z njegovo bogato literarno in slikovno zapuščino. V posebnih zbirkah Boga Komeleja hranimo med drugim rokopis drame Dogodek v mestu Gogi, kar je bilo pravzaprav izhodišče za našo založniško vlogo pri pripravi te publikacije.

Dogodek v mestu Gogi, igra v

dveh dejanjih, za katero je njen avtor na nagradnem natečaju ministrstva prosvete v Beogradu leta 1929 prejel drugo nagrado za področje dramatike, je groteskno simbolična podoba vase zaprtega, v zaprašeni negibnosti dušечеge se majhnega mesta. Ljudje, živeči v tem mestu, ujeti v svoja prebivališča in zaznamovani s preteklostjo, napeto čakajo na velik, usoden dogodek, ki naj bi osvobajajoče sprostil njihovo življenje. Do tega ne pride – Goga ostane neodrešno zakleta v tesnobo in moro. A morda se razreši usoda osrednje junakinje Hane, ki se na grozljiv način morda le osvobodi mladostne spolne travme ... Drama je zgrajena mozaično, na odru jo gledamo kot hišo v prerezu. Posamezni deli tega »hišnega mozaika« nam odkrivajo različno popačene, patološke osebnosti, usodno zaznamovane z življenjsko nemočjo in čustveno odrevenelostjo.

»Goga – to čudovito mesto«, ki s svojo nadčasovno tematiko uvršča Gruma med najvidnejše predstavnike tako slovenske kot tudi evropske moderne dramatike, je doživela že nekaj izdaj, tokratna pa je prva faksimilirana in kritična oz. študijska izdaja kakšnega slovenskega dramskega besedila doslej. Knjiga v skupnem obsegu 224 strani in v ne-standardnem formatu izvirnega rokopisa nudi bralcu na lihih straneh skenirani rokopis oz. njegov faksimile, na vzporednih/sodih straneh pa

njegov diplomatični prepis, ki ga avtor, mag. M. Štrancar, sproti, v opombah primerja s prvima objavama Dogodka v mestu Gogi, revialno in knjižno iz leta 1930. K temu izjemnemu delu je mag. M. Štrancar prispeval še izčrpno študijo rokopisa drame, nakar sledijo študije oz. aktualizirana razbiranja slovenskih raziskovalcev in interpretov Grumove dramske in gledališke umetnine: dr. Franca Zadravca, dr. Denisa Ponizha, dr. Tarasa Kermaunerja, dr. Lada Kralja, dr. Igorja Grdine, dramaturga Krištofa Dovjaka, dramaturginje Mojce Kreft in dr. Andreja Inkreta.

Dramatikov s svinčnikom pisani rokopis na 79 straneh rahlo porumenelega papirja v večjem formatu (21 x 34 cm) je, kot je razvidno iz faksimila, poln prečrtanih, vstavljenih ali nadpisanih delov (nad 1300 avtorjevih in drugih popravkov). V diplomatičnem prepisu so le-ti, kolikor je bilo mogoče, rekonstruirani, kar bralcu odpira nove razsežnosti te dramske umetnine, s primerjavo z obema prvima objavama drame pa je hkrati opozorjeno na razlike in posamezna neupoštevanja avtorjevih podčrtav. V nadaljevanju je pred nami sistematično in statistično urejeno gradivo o drami, namenjeno raziskavi, s kronologijo njenega nastajanja. Urednik publikacije in avtor tega njenega prvega dela nato preda besedo piscem spremnih študij, ki nas popeljejo v nerazločljivost in omrtvelost groteskno sarkastičnega Grumovega sveta, opisujejo vse njegove »hiše«, razmišljajo o potrebi po drugem v njegovi igri ter gledališko, zgodovinsko in kritično popišejo nekatere njegove uprizoritve.

Knjiga je obogatena še s slikovnim dodatkom – predstavljen je delček ohranjenega gradiva, povezanega predvsem z nastajanjem drame (avtorjeve fotografije in portreti, fotografije prvih uprizoritev, gledališkega lista in plakata, Vavpotičevi scenski osnutki in drugo, hranjeno v Knjižnici Mirana Jarca ter v Slovenskem gledališkem muzeju). Zu-

nanjo, lepo podoba knjige je ustvarila oblikovalka Marta Petrov – in odlično opravila svoje delo.

S slavnostno izdajo Dogodka v mestu Gogi smo počastili dramatikov spomin, a vsekakor publikacija predstavlja tudi pomembno novo pridobitev za slovenski kulturni prostor – celoten rokopis drame je namreč prvič javno predstavljen, dan na vpogled in v kritično branje. Predvsem pa je ta izdaja s svojo študijsko zasnovo (poleg rokopisa in prepisa vsebuje kar osem oz. devet literarnokritičnih pogledov na Grumovo Gogo) dobrodošla za uporabnike v šolah, knjižnicah, na fakulteti, v gledališčih – torej za profesorje slaviste, dijake, študente, bibliotekarje in druge pri njihovem šolskem, raziskovalnem in informatorskem delu z besedilom, ki je eno od stalnih in obveznih v učnem načrtu pouka književnosti za srednje šole.

Pomembna slovenska knjižna novost v založbi Knjižnice Mirana Jarca Novo mesto je izšla v septembru, ko je bila v Novem mestu tudi slovesno predstavljena. O njej smo doslej spregovorili tudi ob premieri uprizoritvi Dogodka v mestu Gogi v režiji Mileta Koruna v Novi Gorici ter na 36. Boršnikovem srečanju v Mariboru, na Grumovem simpoziju.

Priprava in izdaja te publikacije, v 1000 izvodih, je bila za vse sodelujoče nemajhen časovni, za našo knjižnico pa tudi finančni zalogaj. Zanimanje za knjigo smo predhodno raziskali in prejeli precej prednaročil s strani knjižnic in šol. Sedaj je knjigo možno kupiti tudi v Knjižnici Mirana Jarca.

»Gori! Dogodek!«

»... Nekaj desk in kup slame, to je bilo vse ...

Pri nas se nikdar nič ne zgodi.«

V našem mestu pa se je ... Z novo izdajo Grumovega Dogodka v mestu Gogi smo Slovenci dobili knjigo, ki s svojo bogato vsebino in lepo podobo resnično služi svojemu namenu.

VIRI IN LITERATURA:

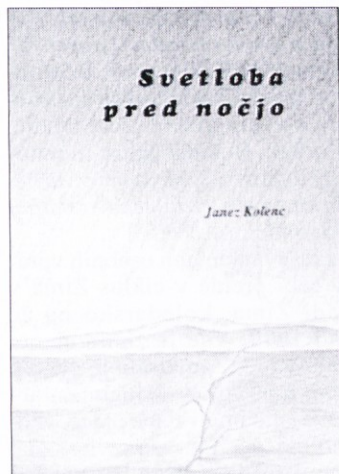
ODMEVI IN ODZIVI
Rast 6 / 2001

Grum, S.: Dogodek v mestu Gogi. Novo mesto, Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, 2001
Slovenska književnost, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1996

B. L.: Faksimile Goge, v Delo, 4. 10. 2001, str. 9

SVETLOBA PRED NOČJO

Janez Kolenc: Svetloba pred nočjo. Novo mesto: Tiskarstvo Opara, 2000

Bral sem in prebiral zadnjo zbirko Janeza Kolenca in priznam, da je sprva nisem mogel prav dojeti. Šele po večkratnem branju mi je začela odpirati svoje globine in lepote, kar je sploh značilno za Kolenčeve pesmi.

Že naslov me je stisnil za grlo. Bil je moj profesor in pozneje prijatelj. Misel me je preganjala: Je to slovo od vsega, njegov labodji spev? Toda po večkratnem branju sem spoznal, da je prav nasprotno res: sla po življenju kar kipi iz vsake pesmi posebej, čeprav je pesem zagnjena v satiro ali žalost. Končno pa sem ugotovil: saj je to pravzaprav krik proti smrti, ki si jo človek in tudi Slovenec po imenu kar kliče kot slast in cilj življenja, Kolenc pa noče biti mrtev in zimi ali vsaj otrpel, ampak zelen kot bršljan, zeleno je žerjavica ledu.

Od kod ta zavest in moč?

"Vem, samo da ne ugasnem, / da ne neham iskati, / da ne pozabim, / da me rodila je mati", pravi v pesmi Ti ključ imaš, saj ves čas gori na njenem grobu, kot sveča in plamen se kdaj vzpne, kdaj pa tudi ugaša. Mati mu je vzor trdoživega življenja, ljubezni, ponosa, da je človek in Slovenec, in predvsem zdrave pameti, da se ne da prodati in zamenjati svoje pameti s tujo navlako. In zato mi je ta pesem nekako ključna v ciklu V zatišju, v kateri se duhovno pripravlja za vstop v mesnico, v kateri grabijo sence svoje žrtve, in te sence se strahotno spreminjajo po legi sonca in mraka. Nimajo svojega telesa in ne duha. Taka senca je spaček sonca in bodoče noči. In tako bitje je v Kolenčevi pesmi Strašilo. *Pa naj bo sonce v kateri koli legi, mu niti sence ne da, taki zalegi.*

Podobna misel je tudi v pesmi Balada o sodobnem človeku, ki je bil vedno vladajočim paradni konj, brez svoje osebnosti, in ko ga pokopljejo, drugega ne ostane nič, le človeška podoba, ki ni nikdar živela.

To je v tisti mesnici, v kateri ne smeš ljubiti ne matere ne svojega rodnega doma, kaj šele domovino ali

rodni jezik. Takoj ti nalepijo znamke: nazadnjak in kaj podobnega. V taki družbi moraš biti fabriško narejen in tega ali onega modela z določeno številko, drugače propadeš kot živ bankrot. Svet razčlovečenja. To je svet motorjev, dobička, svet, ko si narava in človek ne znata povedati prav ničesar več, celo gole človeške kosti, ki jih izvržejo stroji, ko delajo ceste, ne pomenijo nič. Današnji človek hiti, drvi za posli.

Pesnik je na podeželskem trgu. In kaj vidi, česar morda drugi ne bi ali pa ne bi hotel dojemati. Mesarija. Ženske vstopajo in odnašajo ubito življenje. Pesnik vidi voz in dve rejeni telici, privezani z glavo navzdol. Mesar že čaka. In takrat si zaželi: *Z zvonika v daljavi oglasi se zvon nekemu poslednjič.*

Da bi zazvonil mesarjem vseh vrst, kako si želim in telici razvezal.

V tej mesnici na kratko zasveti celo luč, ko dojema dela velikih umetnikov, ki jih je poslala Lepota. V pesmi Berem pravi:

Vsak pramen preseva, plodi, da noč postaja pesem zapeljevanja, neploden mraz plojenje strasti, nesmisel pa večnost modrosti in smrt vstajenje za večnost.

In to luč za kratko prižge kak velik umetnik. Res, tudi umetniki živijo na našem čolniču, in te pojmujejo ne kot ljudi in ne živali in ne rastline, ampak kot popolnoma drug svet, toda prav zaradi njih pravi Lepota, naj se svet še vrtil, morda pa bo človek le dognal svoj smisel.

...da bodo ljudje postali ljudje, ki ne rinejo le za gomolji jedi, ampak tudi žive.

In le tako bo postal naš nesmisel *večnost modrosti in smrt vstajenje za večnost.*

In v pesmi Silvestrovo se zaveda, kako nesmiselno on kot današnji

človek nori, ko praznuje izgubljeni čas, in to ne le na silvestrovo, tak dan je vsak dan. In Slovenci še prav posebno, ko praznujemo svoje svobodno življenje.

Pravijo, da bo konec sveta.

Kako prav. Kako prav,

da bo hudič z norostjo

slovensko bolečo

že končno končal.

Kaj počnemo s svojo bitnostjo in s svojim jezikom in pri vsem tem še oskrunjamo mrtve, ki so padli za to stvar. In to celo pesniki, znanstveniki, da o gospodarskih in političnih ne govorim.

Jezik – naša največja svetost, je danes kot na dražbi: v Jugoslaviji smo ga prodajali jugu, zdaj ga mešamo s tujo učenostjo, in to zaradi naše manjvrednosti, ki pa se, a le doma, kaže kot večvrednost in imenitnost. Puhloglavost majhnih, ki hočejo biti majhni. Ali naš narod je velik. Majhen se tega ne more zavedati. In taki se prerinejo v ospredje vsepovsod.

V ciklu sonetov Jaz to misel poglablja. Najprej se sprašuje, kdo je on. Starec – otrok, jetnik in danes človek z nekaj današnjega priznanja, je vse to on? V spominih se gleda v raznih položajih.

Brezciljnost v izginotju je uteha,
ko boš iz prebodenega si meha
izpuhal, kar je vate čas naphal.

Je to cilj našega pehanja? V svetu, ki mu vladajo taki, ki so danes volk in jutri ovca, in v katerem so stranke kot štanti in prepričanja na vagi, jaz obešen pa na planke, ki ga lahko vsak udari po nagi.

V takem svetu umetnost ne živi, ne človeči, zato v sonetih Mlademu pesniku svetuje, če se hoče rešiti pred strupom, ki ga bo zamoril z razočaranji:

Če si (pesnik namreč) boš revež bla-
zen vrtal / do bolečine nezavesti
strašnih dvomov, / plezalec v skale
kriv boš svojih zlomov, / nevere ska-
lo končno si naprtal.

Toda kljub temu pesnik noče umreti. V pesmi Sem ... Živim ... pravi na koncu:

Sem ... Živim ... Želja prepeva.

Misel uglaša smislu napev.

Morda pridvignil

sem rušo nad sabo,

ker nočem umreti

v prebujeni zavesti ...

Zato ni čudno, da se nostalgичno

zazira v vodo rečice Mirne in se spominja lepih dni otroštva, ko je vznikal iz te struge kot galeb, cvetel ob njenih bregovih in se razraščal kot grm.

Spomine mi odseva kot prej klene,

da bi se tu kot grm kje zarastel

in se na travniku mladosti pasel.

V pesmi Ob Krki pa poje o čarobni lepoti te reke, ob kateri so se posejali prijatelji in znanci, kot Dodič, Severin Šali, Božidar Jakac in mnogi drugi in pravi: *Izvir sem iz Mirne, zdaj Krkin priliv, / zdaj tečeva skupaj in v skupni izliv.*

In z reševanjem teh osebnih vprašanj v sebi preide v cikel Zima v pomladi Zima, koledarsko pa že pomlad 1999. Vse je zamrznjeno, okovano v led. Zamrznila je pamet, zamrznil mir, vojna na jugu. Zaradi te države smo imeli slabe plače, vedno smo plačevali za nerazvite, zdaj pa topovi rušijo ... begunci kot begajoče reke ali bežeči gozdovi. Iz nedolžnih otrok postajajo mrlič ali hudodelci. Zunaj mraz, led, toda narava le kaže znamenja prebujanja, človeška zavest ne.

Toda pesnik trdno veruje življenju, kot ga kaže narava, ne pa človeška zabloda.

Drevo zeleni,
tulipani, marjetice
v upu cveto,
da bo nekoč
dokazano,
da smrt je utvara.

In v sonetu Na pokopališču ob materinem grobu ugotavlja:

Obzidan prostor ... kamen ... Mir in
kamen, / razpeti križ in rože, ki v
dlaneh / cveto, ugledam še: cvetoč
sem plamen.

Ali visoko v planinah, ko zre v prepade pod seboj in se spominja, kaj se skriva v tej megli:

In svet se duši
in jaz
nad to tišino smrti.
Sinjina miru
in sonce vzhaja
izza modrine
neskončnosti
še više nad mano.

Dognal je: Življenje je neuničljivo. Človeška norost lahko prevladuje in ukazuje le trenutku, sonce pa je še mnogo višje kot on, tako visoko nad meglo zla in trpljenja. Sonce življenja je za podlega človečka nedostopno.

Tako ni čudno, da je prešel v ciklus Razmišljanja, ko se zatopi vase, kaj vse je že doživelo to njegovo telo, ko se zatopi v svoj smisel in nesmisel ob rojstnem dnevu. Saj je vse kot sanja ali igra, in sam je igral kot glavni junak le stransko vlogo, stene neodnevne ne ploskajo, ker se mu zdi, da se je slabo odigral.

*Občinstvo pa
nogomet igra
in ni mu mar,
če mimo njega
črn koleselj
s krsto drdra.*

Koliko mora človek iskati in spoznati in za vsako spoznanje trpeti in končno – si taka gmota, ki jo upepelijo. Vse je blodnja, iskanje. Vse bo prešlo, nič ne bo ostalo. Morda te bodo za čas preživeli pošvedrani čevlji, ki so iskali poti, morda raztrgane in umazane obleke.

*Blodnje oblek
raztrganih,
ki sem jih zamazal,
plazeč se po drevju,
ko sem luno iskal.*

In na koncu se spominja 100-letnice rojstva svoje matere, svojega idola, ki mu je bil skozi življenje pravi kašipot skozi mesnico blodenj in iskanj do teh spoznanj, s katerimi bo morda odšel ... Matere, zaradi katere ni smrti nikdar priznal premoči nad Življenjem. In poslavlja se od druge ljubezni, ki ga je grela in žalostila vse življenje – domovine. Toda njegova ljubezen ni merjena po ustavi in zakonih. Ta je za take, ki iščejo le osebno korist. In zato je njegova poslednja želja:

*ker rad bi in upam,
da bo tudi v bodoče
Triglav slovensko še znal.*

Kaj naj rečem na splošno ob tem mimogrednem pregledu in poskusu tolmačenja verzov te Kolenčeve zbirke? Je precej obsežna, oblikovno se mešajo tradicionalne oblike, kot sonet, glosa, in prosta oblika, ki je skrbno dognana in tekoča. Oblikovno podoba ji je dala akademska slikarka Ana Guštin, katere ime je po neki čudni nerodnosti izpadlo. Zato to pesnik zelo obžaluje, ker je dala s svojo podobo simbolični smisel tej zbirki tudi s črkami, ki pa so se žal zgubile.

Zbirka ni lahko branje. Kolenc stoji trdno na zemlji; oklepa se vsega rešilnega, kar mu nudi zemlja, prijema pa tudi za vrat neumnost in zlobo, ki davita človeški rod. Zaveda pa se, da je vsak trenutek tudi osnutek večnosti in da ga je treba zato res izživeti. In vsa ta spoznanja je zaplел v venec, ki je uvodna misel vse zbirke:

*Vežem bolečino in radost
v venec;
vežem smrt in življenje
v venec;
v venec vežem sem ali ne ...*

In to z enim namenom: da bi se iz spoznanj ustvaril kot človek.

Kolenčeva pesem terja od bralca zbranost in premišljevanje, če hoče, da bo v njem zaživela.

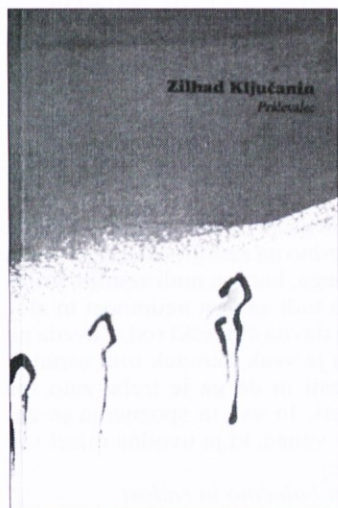
Svetloba pred nočjo ni njegov labodji spev, ampak strah, da poje labod poslednjo pesem življenju – zaradi človeških lahkomiselnih neumnosti.

FOTO: MIM

LITERARNI "PRIČEVALEC" KRVAVEGA BALKANA

Zilhad Ključanin: Pričevalec. Prevedel Damijan Šinigoj. Novo mesto: Goga, 2001. Literarna zbirka Goga.

Pred slovensko javnostjo je doslej nedvomno najobsežnejši in tudi najzahtevnejši prevodni projekt mlade novomeške založbe Goga, in sicer roman bosanskega pisatelja Zilhada Ključanina z naslovom *Pričevalec*; metafora »pekla na zemlji«, ki se pojavi v njem, nedvomno odraža podobo Bosne v letu 1992 in letih za njim. Ključaninov roman je globoko zaznamovan z bosanskimi masakri tudi tam, kjer se jih neposredno ne dotika, njegova snov je kaotična, kot je bilo divjanje četnikov in drugih bosanskih klavcev, preoblikovana v sliko vasi Trnove pri Sanskem Mostu v severozahodni Bosni, sliko, ki pred nas postavi skrivnostni, magični svet »zaostale« bosanske vasice »z največjo koncentracijo muslimanskih duš na zahodni strani sveta«, in izginotje, izbris tega sveta z vsemi izrisanimi individualnimi usodami, ki jih je zaključilo četniško rezilo, svinec ali kakšno bolj prefinjeno mučilno orodje.

Ključanin, univerzitetni predavatelj književnosti in med vojno kontroverzni nacionalistični žurnalist, nam v pripovedno izjemno zahtevnem slogu predstavi najprej življenje vasi, izriše pred nas junake te pripovedi v vsej njihovi individualnosti skozi številne zgodbe in anekdote, Trnova zadira pred nami kot prava človeška skupnost nam popolnoma tujih kulturnih navad in mitologije; vse to pa zato, da te posameznike, ki sestavljajo vaški kolektiv, v drugi polovici knjige lahko doleti skupna usoda, četniški masaker, neskončna mučiteljska domišljija, ki – ironično – tudi konec posameznega življenja individualizira ... Gre za naporno branje, v drugem delu delo do neznosnosti in bolečine mučno. Toda velika pisateljeva ustvarjalna potencia, živost in duhovitost njegovih podob in anekdot, ki ju sicer tu in tam spremeni izmed vrstic pronicajoča zagrenjenost in neutolažen srd, nas silita brati do konca in

izkusiti tudi taka občutja, ki praviloma niso povezana s sprejemanjem literarnih del.

Prvi korak v osrčje Šehida pa je nedvomno korak nazaj od tistega, kar vse to pisanje združuje (pokoli 1992-1995): je korak v nenavadni trnovski materialni, duševni in duhovni svet. V vas, ki sebe dojema kot celoto, kolektiv, ki v nasprotju z odtuženostjo urbanega človeka kompleksnih sodobnih družb deluje skorajda kot pleme, v katerem o mističnih vprašanih razsoja imam Čeman-efendi, in v kateri se še dogajajo nenavadne stvari: razsajajo uroki, ki jih je mogoče odgnati z risanjem krede, na hribu Turbet raste nenavadno »drevo, ki joka«, čudna rastlina z vejami proti vzhodu, ki simbolizira zgodovinsko nesrečo Muslimanov na tem območju in z njimi sočustvuje; neješčega otroka se opaše z volčjim črevesjem, da bi jedel kot volk, zle duhove in uroke se preganja z žarečim ogljem in zaklinjevalskim mrmranjem stihov; v odmaknjeno in samosvojo vas prihajajo cigani in z njimi novotarije, vdira samoupravna politika, prihajajo poplave, suše, ramazanski post; vračajo se tudi duhovi umrlih ali pobitih (primer Huske Džafića in deda Alijage); vas v kolektivnih sanjah zasleduje romanje vaščana Atifa Ključanina v Meko; Džanan Kamenčić se poroči z duhovko ... Obstaja pa tudi povezava vasi z nadnaravnim svetom – to so »šehidi«.

»Sovražnik ve, da padec minareta v meni trga tisto slamico, za katero se držim na svetu«, pravi šehid, stična točka vseh narativnih kompleksov v Ključaninovi knjigi. Kdo je ta lik? Mučenik za islam, nedolžen človek z nadnaravnimi močmi, ki je bil ubit in hodi po svetu s svojo glavno pod pazduho, na meji med vidnim in nevidnim svetom ... Šehidovo pripovedovanje uvede roman, ki se od samega začetka giblje po različnih glediščnih točkah. Vprašanje šehida je ključna točka vprašanja

forme romana, ki se zdi nepregledna in kaotična, oboje pa je neločljivo vpeto v vsebino: če je glavni pripovedovalec retrospektivne zgodbe Trnove mladi Zilhad Ključanin, ki je v največji meri najbrž kar identičen s pisateljem, je njegova pripoved veskozi prekinjana s sedanjskimi razmišljanji šehida – ta je pravzaprav umorjeni Zilhad Ključanin, ki so mu četniki odrezali glavo in zdaj tava po razrušenih krajih svoje mladosti ter zaman išče znane glasove in podobe. Ta odrezana glava ni zgolj metaforična, saj se obe zgodbi proti koncu besedila stakneta v eno, ko »realni« Zilhad, po naključju osvobojen iz taborišča, pride pod četniško rezilo, od tam pa pobere glavo in z njo odide na pot, ki jo že poznamo (v besedilu je zgodba šehida zaznamovana s kurzivom). Iz samega besedila ni razvidno, v kolikšni meri je zgodba Zilhada tudi resnično njegova zgodba; avtor sam je (privatno) pojasnil, da so dogodki iz mladosti deloma avtobiografski, deloma fiktivni ali napaberkovani, zgodba »Zilhada« pa je prepletena tudi z usodo pisateljevega brata, ki je preživel muke taborišč Manjača in Batkovič.

Omenjena dvoravninskost pa ni edino sredstvo, ki ga uporablja ta slogovno zahtevni roman: na ravni naracije je zmedeni bralec priča neprestani menjavi gledišč, tipično postmodernističnemu postopku, ko je pripovedovalec neulovljiv in koščke zgodbe včasih pripoveduje kar angel smrti, Azrail, medij iz drugega sveta, potem pa še drugi šehidi, ki se med seboj pogovarjajo kot v nekakšni drami. Nekateri dogodki so podani skozi modernističen tok zavesti brez interpunkcije in druge sodobne postopke: ko se v izmeničnih vrsticah pojavljata glasova moža in žene; ko tragično zgodbo Hasibe Sadić govori neka druga ženska, oči vidka; pa za žrtve, ki kar same opisujejo svojo usmritev, in tragična zgodba Ismarja Bešića; seveda je tu še dialoška pripoved dveh sočasnih zgodovin, ene, uradne, o partizanskem herojstvu in druge, neuradne, o četniških pobojih muslimanov med drugo svetovno vojno; prvo posluša pionirček Zilhad, ko jim narodni heroj v šoli pere pamet, druga živi v kolektivnem spominu Muslimanov...

Z zadnjim omenjenim pripoved-

nim postopkom smo se že dotaknili vprašanja zgodovinske resnice ali tudi različnih resnic različnih skupnosti: zgodovinsko vprašanje o Muslimanih na območju BiH in o njihovem »sožitju« z drugimi narodi in verami na tem ozemlju se pojavlja večkrat, kot nekakšna tiha uvertura v epicenter, krvavo poletje 1992, že skoz zgodbo Huske Džafića, katerega družino med drugo svetovno vojno pobijejo četniki in ki se med in po vojni gverilsko bori proti istim četnikom, dokler ga 52. leta iz bosanskih host ne izbeza komunistična oblast; pa skozi zgodbo dedka Aleta, ki ga med očenašem zakolje boter Stanivuković, in zgodbo Alijage Ključanina, ki ga zakoljejo na srbski svatbi, ne nazadnje tudi skoz nekoliko bolj oddaljeno zgodbo o umoru Alije bega Islamagića.

Skoz te epizode seva tipična struktura »zamolčane resnice«, ki je prava resnica in jo je nekdo (komunistična ali kaka drugača oblast) zatiral in vsiljeval uradno verzijo zgodovine. Ta zamolčana resnica je seveda, da »dogodki 1992 predstavljajo nadaljevanje vzorca, ki so ga Srbi začeli že ob koncu 19. stoletja in ga nadaljevali tudi med obdobji kraljevine, 2. svetovne vojne in komunistične Jugoslavije ...«, in sicer težnja po Veliki Srbiji, eksterminacija Muslimanov (in Hrvatov); spremljana z destruktivnim, iracionalnim sovraštvom. Tako vsaj muslimanski pogled na zgodovino; seveda je tudi propagandna mašinerija Miloševića za vzdrževanje primernega sovraštva producirala retorične bisere, kot nam kaže tipičen primer s spleta, katerega duh na navidez posameznem primeru odraža vse bistvene in tipične komponente srbskega pogleda na zgodovinske in nacionalne zadeve: »Dolazi do masovnog genocida nad srpskim narodom, koji se posebno ispoljava u ubistvima izvršenim odsecanjem srpskih glava, što je bilo karakteristično za turski period vladavine na ovim prostorima, kada su takođe Srbima bile odsecane glave.«

Seveda je tudi zgodovina, še raje pa vzrok in krivda za to vojno, že od začetka predmet različnih manipulacij. Produkcija različnih resnic in optik je seveda dejstvo, celo neizogibna zakonitost obvojnih opravičevalskih, zagovorniških in podziškaških retoričnih praks, je pravza-

prav integralni sestavni del vojne. Ker nas v tem primeru popularni pluralizem resnic ne more in ne sme zadovoljiti, bomo zadevo prepustili zgodovinarjem (in haaškemu sodišču) v upanju, da se počasi začne čistiti s pomočjo zgodovinskega odmičanja in raziskav – pri čemer nikakor ne smemo dovoliti, da nas mimo nekaterih dejstev (začetki oborožene agresije, umori, njih število in načini) zapelje kaka lokava interpretacija.

Naivno pa bi bilo vseeno ne priznati, da gre pač tudi v tem, literarnem, primeru za izrazito nacionalno optiko. Realna zgodovina v Ključaninov tekst zares vdre šele v drugi polovici, in sicer z opisi začetkov pohoda »nebeškega naroda« na Gazimestan 1989, z legendarnim Miloševićem govornikom in ustoličenjem vožda: »Za njimi so žvenketale, v ritmu novega reda, stare srbske kosti«. Znamenja prihajajoče kataklizme se med letoma 1989 in 1992 vse pogostejše pojavljajo: trnovsko drevo joka vsak dan močnejše, šehidova svetloba na Turbetu je iz dneva v dan močnejša, prikazujejo se duhovi ... Muslimani ne razumejo znakov, zapro so se v hiše in čakajo, »da tro-pista roka vžge prvo vžigalico«.

Prva konkretna vžigalica za vas Trnovo je bila hkrati že zadnja. Čeprav masaker cele vasi ni dogodek »realne« zgodovine, temveč kolaž najrazličnejših dokumentiranih pobjev po celi Bosni (vključno tudi s Trnovskimi – vedeti moramo, da je bila vas res v celoti razrušena, danes pa je v celoti obnovljena), nam usoda Trnove zgoščeno predstavlja tragično zgodbo bošnjaških Muslimanov. Moč, a hkrati odvrtnost in boleča mučnost prevzemajo bralca teh prizorov – ti morda kulminirajo v traktorski frezi, ki kosi bosanske glave živih zakopanih, štrleče iz zemlje. V sedemdnevnih orgijah pijani četniki koljejo, posiljujejo, »tešejo« z motorno žago, režejo organe. Svinjarija je taka, da se počasi že izgublja napetost in ostaja le še mučnost; drugi vrh doseže ob četniškem »krvavem plesu« v Sanskem Mostu pri garažah, ki mu je priča ujeti Zilhad: »Ponudil je mesarski nož Handanoviću – sinu, in rekel: "Odsekaj!" Pokazal je na mlahavo spolovilo njegovega že slečenega očeta. "Ampak, kako naj ... očetu ..." je zajeceljal

Handanović – sin, in to je bila prva in edina dilema, dasiravno jecljava, vseobsegajočega nacionalnega propada 1992. leta.«

Ekstenzivno prikazovanje okrutnosti in mučenja v literaturi seveda še zdaleč ni novo: spomnimo se samo de Sada ali pa pred nedavnim aktualnega B. E. Ellisa, ki se v romanu Ameriški psiho morda giblje že po (domišljajskem) robu tega, kar je začrtal razvpiti marki. Ne da bi se dotikali psiholoških razlag mučenja in »ekonomije užitkov«, pa se zdi smiselno vzpostaviti ključno razliko med vtisom, ki jih naredijo na nas fiktivske predstavitve okrutnosti, ter tiste, za katere vemo ali slutimo, da so okrutnosti v »realni« zgodovini. Začuda bi lahko rekli, da praksa skorajda tekmuje z domišljijo; toda tudi občutkov ob branju tako skrajnih primerov mučenja, kot jih lahko beremo v Psihu, ne moremo primerjati z branjem zverinskih dejanj v Šehidu – ravno zaradi njihove dejanskosti (avtor sam trdi, da v romanu ni krvavega dogodka, ki se ne bi resnično zgodil nekje v Bosni).

Tako iz romana kot iz avtorjevega očitnega angažmaja med vojno je očitno, da Ključanina niti ne zanima nekakšna objektivna zgodovina, kot si jo lahko zamišljajo kake oddaljene inštitucije, ki lahko od tam govorijo o objektivnosti in strpnosti, temveč slike iz optike zatiranega naroda. Njegove reakcije so ostre, a globoko človeške, so reakcije človeka, ki so mu zrušili vas, pobili in mučili družino in prijatelje, ki ga je usoda Muslimanov v Bosni zadela v srce. Njegova podoba Bosne je, in to nam je, četudi morda tako stališče ob vsej pretočeni krvi deluje nekoliko perverzno, najpomembneje, umetniško prepričljiva. O njeni politični korektnosti nam pač ni treba razsojati – pravzaprav za to nimamo pravice, saj naših bližnjih ni nihče klal in mučil.

Ne upamo pa si danes, ob slovenskem prevodu te knjige, ki je nedvomno težka in celo grda knjiga, z velikimi besedami reči tega, da bi Šehid lahko bil nova lekcija človeštvu, ki naj se iz zgodovine končno nekaj nauči, denimo, da je boljši slab mir kot pravična vojna. Človek se očitno uči le iz lastne skušnje, vanj ne moremo prenesti izkustva drugih,

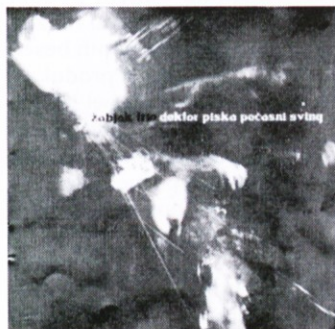
in zgodovina se vedno ponavlja. Masakrov in mučenja ni in ne bo konec, in filozofom, teologom, psihologom in antropologom bodo tudi po balkanski moriji, morda še toliko bolj, ostala odprta vprašanja o človeku-zveru, o univerzalnem Zlu, o katerih je bilo prelito že toliko črnila, četudi nanje bržkone sploh ni mogoče dokončno odgovoriti.

In če individuum in njegova »narava« na fenomenološki ravni za spoznavalca ostajata skrivnostna, na neki drugi ravni bralcu pač preostaja bralni užitek, v tem primeru morda nekoliko voajersko perversen. Šehid ne prinaša katarze, po branju

pusti le mučnost in praznino, besed je konec; tudi zaključni zbor šehidov, ki se odpravljajo v mohamedanska nebesa, ne more popraviti tega vtisa. Kljub temu ni dvoma, da bo knjiga, s katero se Založba Goga resno vpisuje tudi v nadaljevanje tradicije poglobljenih kulturnih stikov med bivšimi jugoslovanskimi republikami in pomeni tudi s prevajalskega stališča zahtevno podvzetje, našla pot do svojega bralca, pa tudi o tem ne, da si naši nekdanji bratje in sestre v času, ko zahodna roka pravice končno steguje prste tudi po najbolj krvavih balkanskih glavah, prevod te krute »epopeje« zaslužijo.

Tomaž Koncilijs

ŽABJAK TRIO DOKTOR PISKA POČASNI SVING

V na prvi pogled sintaktično precej zapletenem naslovu pričujočega prispevka se skriva ime v kulturniških krogih zlasti mlajše generacije dodobra afirmiranega vokalno-instrumentalnega sestava ter njegovega glasbenega prvenca. Žabjak trio je že več let delujoča zasedba, ki je dobila ime po predelu oz. ulici v Ljubljani, kjer imajo fantje vaje, tako da ime skupine ni povezano, kot bi si morda kdo mislil, z lokalnim poimenovanjem novomeškega romskega naselja. Ena stvar se zdi torej že jasna: Žabjak trio v svoji glasbi ne goji nikakršnega ciganskega melosa, čeprav v časih, ko opažamo in doživljamo precej izrazit "etno revival", to morda ne bi bila napačna tržna poteza. Pač pa se Žabjakovcem na ovitku zgoščenke zapiše, da se njihovo muziciranje navdihuje nekje med džezom in šansonom, čemur lahko poslušalci brez slabe vesti, da bi jih nepravilno okarakterizirali, prikramamo in hkrati ugotovimo, da je delež šansonskega očitnejši.

Trio sestavljajo Kranjčan Klemen Pisk kot vokalist in kitarist, Ljubljčan Rok Svetlič na šeststrunski bas kitari ter violinist, Novomeščan Marijan Dovič. Njihovo glasbeno druženje sega v zgodnja študentska leta, ko so še preigravali razne džez standarde ter navduševali priložnostno publiko s svojo pestro muzikalno interpretacijo ter skoraj never-

jetnimi glasovnimi ter imitacijskimi sposobnostmi Klemena Piska. V zadnjem času pa se je delo benda osredotočilo predvsem na avtorsko ustvarjanje, kar je v končni fazi tudi privedlo do zgoščenke Doktor piska počasni swing in sodelovanja z novomeško založbo Goga, ki je album tudi izdala. Kot vse kaže, se mlada dolenska založba poleg leposlovne, prevodne, mladinske in strokovne knjižne produkcije usmerja še v smer manj komercialne glasbe zahtevnejših zvrsti, kar je v vsakem oziru vredno pohvaliti.

Ko se poslušalec odloči za Doktor piska počasni swing, se mora že vnaprej soočiti z dejstvom, da ne more računati na besedila, ki bi učinkovala, kot pravimo, na prvo žogo. Dokaz za takšno trditve je že kar gornji naslov, ki ga lahko bremo tako ali drugače, se pravi večsmiselno. Glede na izrecne trditve samega Klemena Piska, avtorja vseh tekstov, z izjemo zadnje skladbe v poljščini, se zdi zadeva sicer jasna. Naslova albuma in istoimenske skladbe na njem po Piskovih besedah pač ni možno interpretirati kot npr. "počasni swing doktorja Piska". V takšnem primeru bi se našel kdo, ki bi naslov albuma pojasnjeval kot avtopoetično ubeseditve (še) neuresničenih ambicij (Klemena) Piska, ki si npr. doktor, ker to še ni, želi postati, ali pa se morda za tovrstnega uče-

njaka kar mimo formalnih nazivov že ima in tako že z naslovom poučarja akademskost in elitnost samega albuma. To drugo hipotezo potrjuje tudi naslov ene izmed skladb – Učenjak. V vsakem primeru si pač ne moremo kaj, da ne bi na takšni možnosti vsaj pomislili. In ob tem seveda začutili žlahtno ironijo, ki je lastna pravzaprav skoraj vsem tekstom. Žabjak trio svoje – pa uporabimo še enkrat ta izraz – akademskosti namreč dejansko ne želi skrivati ne glasbeno ne besedilno in si s tem pač že apriori oži spekter publike, ki bi utegnila poseči po pričujočem cedeju. To dejstvo niti ne preseneča, saj se tako Dovič kot Svetlič posevčata podiplomskemu študiju humanistike, prvi literarne aksiologije, drugi filozofije, ustvarjalno najizrazitejši Pisk pa sodi med najperspektivnejše slovenske pesnike generacije sedemdesetih in je med drugim slovstvenim in prevajalskim delom izdal že dve v slovenskem prostoru močno odmevni pesniški zbirki: *Labas vakaras* (Mladinska knjiga, 1998) in *Visoko in nagubano prapočelo* (Goga, 2000).

Na plošči Doktor piska počasni sving je enajst skladb, od tega tri instrumentalne, izmed preostalih osmih pa je zadnja celo v poljščini, namreč Galczyńskega *Już kocham cię* (Ljubim te že toliko let), ki je po mnenju mnogih (tako npr. tudi Primoža Zevnika v spremni besedi k *Visokemu in nagubanemu prapočelu*) postala že skoraj ponarodela na literarnih večerih. Besedila pesmi *Pismo*, *Lenora*, *Bariloche*, *Kurtizana*, *Učenjak* – ta se konča z refrenom v stari cerkveni slovanščini, *Gorenjska*, *Moraliteta* in že omenjene *Już kocham cię* delno ironično, delno sentimentalno, na trenutke celo satirično govorijo o ljubezni, življenju in svetu, kakršen je ali se pač le kaže skozi Piskova očala. Za njimi lahko začutimo (podobno kot pri Piskovi zadnji pesniški zbirki) tudi silno epsko širino, ki se iz nje napaja avtorjeva lirsko-satirična izpoved, obenem pa se glasbeni del v besedilni svet imenitno vklaplja. Tudi glasba je v večini primerov namreč izpod peresa avtorja besedil, kar je največkrat najboljši recept za harmonično uglašenost verbalnega in zvočnega ter zlitja njunih pomenov na novem, ponavadi višjem nivoju.

Dovič, Svetlič in Pisk so ob skupnem avtorstvu priredb prispevali vsak še po en instrumental (*Žabjak blues*, *Otožno medvedu* in *Doktor piska počasni sving*). Razumljivo je najbrž, da so ravno instrumentalne skladbe slogovno bliže džezu ter osvetljujejo bend na svojevrsten način, songi pa so bolj šansonski, včasih celo na meji popevke. Ti dve zvrsti Žabjak triu in Pisku posebej nista neznani, saj ima slednji za seboj že kar nekaj televizijskih in festivalskih izkušenj v tovrstnih žanrskih okvirih. V splošnem se skladbe ritmično gibljejo od svinga, bluesa in bossa nove pa vse do preprostejših struktur in so v svoji zgradbi v vsakem oziru aranžmajske premišljene ter dognane, s tem pa vzbujajo pozornost že ob prvem poslušanju, ki lahko brez težav preraste v domala manično odvisnost in celodnevna požvižgavanja žabjakovskih viž.

Kljub generalno odlični podobi novega albuma pa je vseeno možno izreči tudi nekaj bolj kritičnih besed zlasti na račun izvedbe in produkcije. Material je bil resda posnet v živo, tako da so vsi glasbeniki igrali naenkrat in to na odru novomeškega Doma kulture, kar daje posnetkom svojevrsten čar, žal pa potegne za sabo tu in tam tudi kakšno napako, ki ob pazljivem poslušanju na trenutke zmoti uho občutljivejšega poslušalca. S tega stališča je bil muzikalni zadetek v črno, da so Žabjakovi k sodelovanju povabili odličnega tolkalista Blaža Celarca, ki je s svojimi vložki in ritmično trdnostjo z izvedbenega, interpretativnega zornega kota, skoraj bi si to upal trditi, rešil ploščo. Prav tako sta dobrodošla dodatka "zbor menihov" v *Učenjaku*, ki so ga sestavljali basisti novomeškega pevskega zbora Pomlad Benjamin Bernard, Toni Merlin in Matjaž Zupančič, ter spremljevalni vokal v *Już kocham cię*, ki ga je odpela Tina Dovič. Obenem ne moremo mimo zlasti v ambientalnem smislu odlične violinske spremljave ter svojevrstnega, izvirnega in na Slovenskem ne prav pogosto slišane načina igranja basovske kitare, ki jo Svetlič uporablja ne toliko kot temeljno ritmični inštrument, temveč bolj kot ritmično-solistični inštrument na način kitare, kar ima seveda svoje prednosti, pa tudi slabosti. Postavlja se tudi vprašanje, kaj se je glede na ne ravno

idealne pogoje snemanja dalo napraviti kasneje pri oblikovanju končne zvočne podobe, ne morem pa se znebiti vtisa, da tudi pričujoči izdelek podlega kronični pomanjkljivosti slovenske produkcije, namreč ne ravno idealni zvokovni usklajenosti med glasbenim in vokalnim delom posnetka.

Kakor koli že, na koncu je potrebno izpostaviti, da gre v primeru zgoščenke Doktor piska počasni swing za poudarjeno originalen, svež in v marsičem izjemen prispevek na slovenski glasbeni sceni. Brez vsakega dvoma bo zadovoljila ljubitelje kvalitetnih besedil in izvirnih glasbenih rešitev, ki jim trije akordi pač niso dovolj in si od glasbe želijo za odtenek manj konvencionalnosti. In povedano še malo drugače: dobrih enainštirideset minut glasbe je dovolj "širokih", da jih zmorejo ponotranjiti tako zaljubljeni kot tisti, ki mislijo, da to več ne morejo biti. Ilu-

zija in deziluzija obenem ali vsaka zase, kakor želite. Kljub temu je osnovni ton pesmi prej otožen kot veder, prej melanholičen kot sangviničen, rahlo ali včasih celo očitno resigniran, kar pač odraža svojevrstno pesniško dušo na začetku 21. stoletja. Tudi zato je res, da se Doktor že ob izidu zaveda, da ne bo dosegel prodaje v več tisoč izvodih, saj je glede na ciljno (zahtevnejšo in bolj profilirano) publiko s tega stališča pač hendikepiran. Prav zato pa Žabjak trio teče na daljše proge, računa na izbrano poslušalstvo, ki si želi več od zgolj zabave, in ustvarja naprej. In naj mi bo dovoljeno omeniti še eno dejstvo, ki sem mu bil tudi sam priča in ki bo morda koga prepričalo k nakupu. Na prvi "slovenski" promociji nove zgoščenke na Dnevih poezije in vina letos avgusta v Medani je eden prvih prodanih izvodov končal v rokah samega Tomaža Šalamuna.

Žabjak trio med snemanjem v novomeškem Domu kulture

JAVNI ZAVOD BOGENŠPERK

Šmartno pri Litiji

GRAD BOGENŠPERK (severni stolp)

GRAD BOGENŠPERK (v ozadju Kamniške Alpe)

Boris Golec

DOLENJSKA MESTA IN TRGI V SREDNJEM VEKU (5)

2. Naselbinski izvor mestnih in trških naselij

Naselbinska podoba posameznega naselja je povezana z njegovim nastankom, razvojem in družbeno strukturo. V zvezi z naselbinsko zasnovo mest in trgov si tudi v primeru Dolenjske velja kot poglobitveno zastaviti vprašanje dvojnega nastanka srednjeveških mestnih in trških naselij: 1) iz starejše vasi ali v povezavi z njo in 2) neposredno kot nove naselbine.

Tako rekoč nobeno naselje, vključno z načrtnimi ustanovami, se ni skozi stoletja obdržalo v prvotnem obsegu. Na začetno naselbinsko fazo so se praviloma kopičile naslednje. Kolikor je šlo za širjenje obstoječega tlorisa naselbine na določeni razvojni stopnji, torej le za fizično povečevanje parcelacijske mreže brez kvalitativno nove vsebine, vprašanje ni toliko historično, temveč bolj urbanistično. Večstopenski razvoj mesta ali trga namreč pojmuje kot nadgrajevanje s kvalitativno drugačnimi stopnjami, denimo z nastankom predmestja zunaj mestnega obzidja. V primeru samega naselbinskega izvora pa je naselje predmet obravnave do trenutka, ko doseže svoj najvišji formalnopravni status - mesta ali trga. Pri mestih je predstopnjo pogosto predstavljal trg, ki se prav tako ni povsod razvil brez naselbinskega predhodnika.¹

Pri ugotavljanju zgodnjih razvojnih faz se opiramo predvsem na dva kriterija: 1) na parcelacijsko zasnovo ter 2) na vrsto in strukturo posestnih enot. Najstarejši upodobljeni tlorisi naselbin so šele produkt poznejše dobe, jožefinskega in predvsem franciscejskega časa, zato omogočajo za prejšnja stoletja le retrogradno sklepanje. Pri tem praviloma dovolj jasno podajajo preteklost, ki največkrat ni uspela povsem zabrisati niti zelo zgodnjih naselbinskih faz, pravilna parcelacija urbanih potez pa odkriva, kje je najprej prišlo do kvalitativne spremembe. S katastrskimi načrti moremo sicer šele nadgraditi siceršnje vedenje o zgodnejši dobi trgov in mest, oprto na statusna poimenovanja naselij (mesto, trg) ter zlasti na podatke o posestni strukturi v poznosrednjeveških ali vsaj zgodnjenovoveških virih, če ni na voljo starejše gradivo.²

Na prvotno ruralni značaj naselja ali njegovega dela dokaj jasno kaže odsotnost urbanih elementov, medtem ko je lahko razmejitev vaške posestne strukture od urbane precej bolj zamegljena. Podoben način zemljiške razdelitve, kakršen je na splošno značilen za mesta, trge in predmestja zgodnejšega nastanka, srečamo namreč tudi pri starih farnih vaseh.³ Poleg nekaj prvotnih velikih kmetij je njihova prevladujoča posestna enota, enako kot v urbanih naseljih, oštati (Hofstatt) ali domec. Medtem ko so dolenjska mesta vseskozi polnila in praznila stavbne parcele znotraj obzidja in razen obeh belokranjskih

1 Prim. F. Posch, Die Anfänge des steirischen Städtewesens, v: Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark LIX (1968), str. 3 sl. - Prim. F. Posch, Die mehrstufige Stadt- und Markt-Anlagen der Steiermark im Mittelalter, v: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 78 (1970), str. 274 sl.

2 O izsledkih študij parcelacij in pristopu zgodovinarja prim. F. Zwitter, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, v: Zgodovinski časopis VI-VII (1952-1953), str. 233-234.

3 Prim. S. Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Ljubljana 1950, str. 33-35.

4 Prim. F. Zwitter, n. d., str. 234.

5 Prim. J. Pirkovič-Kocbek, *Zgodovina urbanih oblik*. Kostanjevica na Krki, Ljubljana 1985; J. Pirkovič, *Dolenjska in Notranjska*, v: *Srednjeveška mesta*, Ljubljana 1998, str. 93 sl.

6 J. Curk, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem*. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja, Maribor 1991, str. 49.

7 Prim. časovno preglednico trgov in mest v: J. Curk, n. d., str. 73-74.

8 Gotovo igra pri tem določeno vlogo dejstvo, da so dolenski trgi praviloma starejši od notranjskih, vendar iz tega še ne gre izvajati pravila. Med vsemi južnokranjskimi trgi sta denimo najprej izpričana notranjska Planina (1217) in Lož (1237), ki pripadata drugima dvema tipoma.

9 F. Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, Ljubljana 1929, str. 15, 20.

10 Listina 1492 XII. 12., Linz. Objava v: F. Zwitter, n. d., str. 72-73. - Privilegij je samo pravno sankcioniral dotlej negotovi trški status, medtem ko je bil resnično nova pridobitev podeljeni tedenski sejem. S svojo naselbinsko podobo in posestno strukturo Tržič nedvomno že tedaj ni bil vaško, ampak poudarjeno neagrarno naselje, čeprav z morebitnimi elementi starejše farne vasi.

11 O leta 1261 izpričanem trgu pod Ljubeljem (forum in Lubelino) kot domnevni predhodnik Tržiča na drugi lokaciji prim. F. Schumi, *Ueber den Untergang des einstigen Marktes Loibl und den Abfluss des Steiner Sees* (c. 1320), v: F. Schumi, *Archiv für Heimatkunde*, II. Band, Laibach 1887, str. 215-219, in J. Grebenc, *Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135*, Stična 1973, str. 31-32, 112. Tržič že z imenom priča o tržnem kraju, ki se tudi izrecno omenja kot trg veliko pred uradno povzdignitvijo, npr. kot »markht« leta 1399 (J. Grebenc, n. d., str. 82, št. 273, regest: 1399 X. 25., Gradec).

mest niso poznala predmestij, so pri trgih pogosto razvidne širitvene stopnje, zaznamovane z drugačno parcelacijo in pravno naravo stavbišč kot v prvotnem naselju. Že neobzidanost velike večine trgov je dopuščala organsko širjenje, najsi je šlo za nastajanje mlajših oštatorv na razširjeni urbani parcelaciji ali za poznejše kajžarske priveske trške-mu jedru.

Raziskave različnih strok o naselbinskem izvoru mest in trgov v avstrijskem in slovenskem prostoru soglašajo, da je le manjšina meščanskih naselbin, in to manj pomembnih, nastala s povzdignitvijo že obstoječe vasi v trg. Dokaz, da je bila večina ustanovljenih na novo s posebnim poudarkom na njihovo tržno funkcijo, vidijo v sistematični zasnovi posebnih tipov, ki nimajo analogije pri agrarnih naseljih.⁴ Za dolenski prostor so s tega vidika dodobra obdelane mestne naselbine,⁵ medtem ko za trge pogrešamo tako parcialne kot komparativne raziskave. Pričujoči poskus valorizacije dejstev, dobljenih po obeh zgoraj navedenih metodah, more biti tako zgolj prispevek k potrebnim raziskavam interdisciplinarnega značaja.

Izhodišče za primerjavo v širšem slovenskem prostoru ponuja primer slovenske Štajerske. J. Curk je poleg prve razvojne poti, na kateri so večje vasi s svojim organskim razvojem prerastle v dejanske trge (7 trgov), kot drugo pot ugotavljal ustanovitev trgov na novo na lokacijah, ki so jih narekovale potrebe (24 trgov). Tudi ti trgi naj bi imeli vaške prednike, le da niso nastali neposredno iz le-teh, ampak v njihovi bližini. Število slednjih je bilo neprimerno večje, vaški prednik pa dostikrat le zaselek, bodisi samostojen bodisi ob cerkvi ali brodišču.⁶ Sama kronologija nastanka trgov oziroma njihovega pojava v virih ne pove še ničesar o naselbinski razvojni poti. Ni namreč pravila, da bi morali imeti pozno izpričani trgi predhodnike v večjih vaških naseljih, saj trge, ki so se razvili neposredno iz vasi, zasledimo na Štajerskem tudi v zelo zgodnji dobi, tj. pred koncem 13. stoletja.⁷

Poleg navedenih dveh razvojnih poti – 1) novonastali trg brez pravega vaškega predhodnika in 2) trg, nastal neposredno iz vasi srečamo na Dolenjskem še tretjo razvojno varianto: trg ob farni vasi. Pri zadnjih dveh tipih, ki se tako ali drugače naslanjata na vaško naselje, razlikujemo od primera do primera nemajhne lokalne specifičnosti. Pomemben dejavnik je zlasti lega pod gradom, ki naselju hkrati daje značaj suburbija. Zanimiva je ugotovitev, da na Dolenjskem prevladuje razvojni tip novonastalega trškega naselja brez naslonitve na znatnejše vaško naselje. Takšnega tipa denimo ne pozna sosednja Notranjska, razen v primeru trga, poznejšega mesta Lož.⁸

Za Kranjsko je F. Zwitter opozoril, da nastane tu v poznem srednjem veku cela vrsta novih deželnoknežjih in privatnih trgov, pri čemer naj ne bi bil osamljen edini dokumentirani primer povzdignjenja vasi v trg – gorenjski Tržič (1492). Med trge, nastale tako, da je deželni knez že dolgoobstoječo vas povzdignil v trg, je Zwitter poleg Tržiča prišteval notranjska trga Vipavo in Senožeče ter dolensko Litijo, ki naj bi se že v prejšnji dobi omenjali kot večje vasi. Tudi v naselbinskem pogledu se je pri teh krajih po njegovem spremenil le njihov značaj, ne pa naselbina sama.⁹ Na današnji stopnji raziskavnosti začetkov poznosrednjeveških trških naselij moramo Zwitterove trditve o vaškem izvoru omenjenih trgov v marsičem korigirati. Celotno pri Tržiču, za katerega listina Friderika III. izrecno govori o povzdignitvi vasi v trg,¹⁰ so trške korenine kraja precej starejše in se bržčas opirajo še na izginuli trg Ljubelj (Lubelinum).¹¹ Za Senožeče in s precejšnjo mero

12 Prim. B. Golec, Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja (doktorska disertacija), Ljubljana 1999, str. 29-30.

13 Prim. M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, str. 326-327.

14 Glede parcelacije gl. franciscejsko katastrsko mapo (Arhiv Republike Slovenije (ARS), Franciscejski kataster za Kranjsko (Fr. kat.), N 142, k. o. Litija).

15 Regest 1386 s. d. v: Dr. Bidermann, Carniolica, v: Mittheilungen des historischen Vereins für Krain (MHVK) XXI (1866), str. 26.

16 Po urbarju gospostva Višnja Gora iz leta 1460 je Litija plačevala davek od 30 oštav (ARS, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 123, 1/70a, urbar gospostva Višnja Gora 1460, s. p.).

17 ARS, Fr. kat., N 166, k. o. Mokronog; N 227, k. o. Radeče.

18 Prim. urbarja gospostva Mokronog 1502 (Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Hs. 1230, fol. 76-78', 97-100) in gospostva Radeče 1575 (ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 168, No.43, s. p.).

19 ARS, Fr. kat., N 265, k. o. Žužemberk.

20 Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Hs. W 724, fol. 248v (po tipkopisu B. Otorepca, Zgodovinski inštitut M. Kosa pri ZRC SAZU).

21 Potem ko eno hubo identificiramo v žužemberškem urbarju leta 1506, drugi dve pa v dodatku urbarja iz leta 1521 (HHStA, AAu, A-15-57, Urbar Seisenberg 1506, fol. 2; istotam, Urbar Seisenberg 1521, fol. 37'), so njihovi preostanki zadnjič navedeni v urbarju s konca 16. stoletja (istotam, A-15-68, Urbar Seisenberg 1592-1597, fol. 4).

22 Prim. V. Šribar, Poročilo o arheološkem odkrivanju freisinškega trga Otok pri Dobravi (Gutenwerth), v: Zgodovinski časopis XXVI (1972), str. 37 sl.

23 ARS, Mikrofilmi, Listine iz HHStA, 7 D/21, 1378 V. 19., Celje.

24 Posestno strukturo trga s kajžarji (Markht Auersperg) spoznamo šele sredi 18. stoletja v terezijanskem katastru (ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, BT, N 121, III/No. 80, 24. 2. 1750; No. 48, 17. 10. 1754), medtem ko dotlej ni bil vnesen v urbarje. - A. Melik šteje Turjak med kraje brez poudarjenega tržnega tlorisa, ki jih samo ime razlikuje od vasi (Slovenija. Geografski opis, Ljubljana 1935, str. 614).

gotovosti tudi za Vipavo moremo glede na tip naselja in posestno strukturo sklepati na dvostopenjski nastanek: najprej farna vas, nato ob njej trg, ki pri Senožecah ne absorbira vasi.¹²

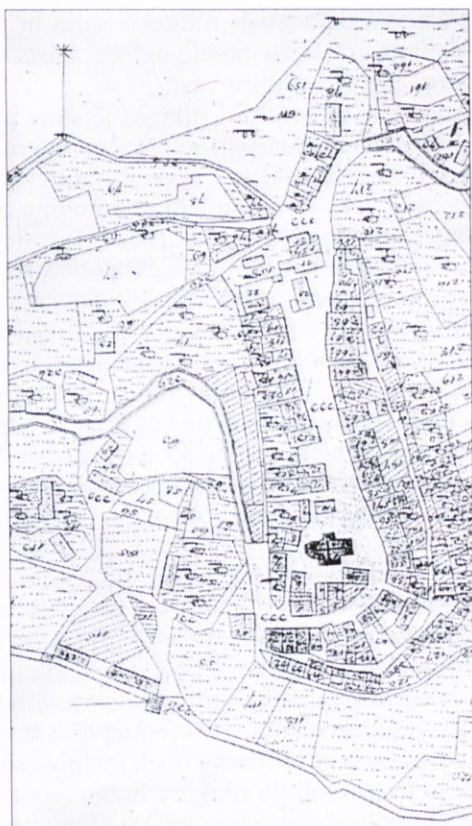
Posebej nas seveda zanima dolenjska Litija, ki je sicer prav tako mogla imeti predhodnika v zaselku ob brodišču čez Savo, a je kot taka novo naselje. Od ostalih treh Zwittrovih trgov z domnevno vaškim izvorom odstopa že po tem, da se v srednjem veku edina nikoli ne javlja z oznako vas. Prve omembe Litije od srede 13. stoletja dalje merijo na ožje pokrajinsko ime, s katerim se je poistovetila župnija v sosednjem Šmartnem¹³ in na katero se trg v naselbinskem smislu ni mogel nasloniti. Ob brodišču čez Savo, katerega ime Litija zelo verjetno kaže na predсловansko kontinuiteto, ni zrasla hubna vas, ampak v 14. stoletju obcestno trško naselje z nepravilno parcelacijo.¹⁴ Prva omemba Litije, ki se nanaša na sam kraj in ne več na pokrajino ali na lociranje drugih toponimov, govori leta 1386 o trgu (den Märkten ...Lüti?).¹⁵ Predvsem pa o neposrednem nastanku trga brez vaškega prednika poleg popolne odsotnosti hubne posesti nazorno priča tipična posestna enota oštav.¹⁶

Litijski trg se tako kot večina dolenjskih trgov, med njimi vsi, ki so pozneje postali mesta, uvršča med nove ustanovitve brez vaškega predhodnika in starejšega cerkvenega središča. Poleg Litije, ki je bila edina precej oddaljena od sedeža zemljiškega gospostva, sta imela podobno urbano zasnovo obcestnega naselja trga Mokronog in Radeče, oba z značajem podgrajskega suburbija.¹⁷ V srednjeveških virih in v najstarejših urbarjih iz časa po letu 1500 so v obeh kot posestna enota izpričani izključno oštati in hiše, ni pa reliktov hubne posesti, ki bi kazali na prvotno vaško naselje.¹⁸ Cerkenoupravne funkcije sta trga dobila šele pozneje, medtem ko je ostala Litija brez njih vse do konca obravnavane dobe; oštati tako pri nobenem niso mogli biti preostanek starejše farne vasi.

Nekoliko drugačna je bila zgodnja razvojna stopnja Žužemberka. Staro trško jedro ob gradu ima vsekakor urbano parcelacijo,¹⁹ na katero se veže oštatna posestna struktura, vendar pa je v 15. in 16. stoletju v samem trgu izpričana tudi starejša hubna posest, zelo verjetno ostanek prvotne majhne vasi. Gre za tri hube, ki so jih že leta 1440 kot deželnoknežji fevd posedovali Auerspergi.²⁰ Slediti jim je mogoče še v 16. stoletje in njihovim preostankom do konca istega stoletja, nakar povsem izginejo.²¹

K načrtnim ustanovam dolenjskega prostora je vsekakor šteti tudi izginuli freisinški trg Otok, za katerega sta potrjeni urbana zasnova²² in posestna struktura (oštat)²³, medtem ko glede tega ne vemo ničesar o njegovem zgodaj propadlem sosedu, trgu Kronovo. Narekovani nastanek moremo slej ko prej pripisati še podgrajskemu tržcu Turjak z značilno kajžarsko posestno strukturo, očitno oprto na dominikalno grajsko posest.²⁴

K novim ustanovitvam štejemo v naselbinskem pogledu tudi vseh sedem dolenjskih mest, in sicer ne glede na to, ali so poznali trško predstopnjo ali je šlo za neposredno vzpostavitev mesta. Razen Kostanjevice in Črnomlja ter deloma Kočevja preostala štiri niso nastala ob župnijskem sedežu, za vse pa je značilna urbana parcelacija. Pomemben, četudi ne glavni razlog, da se mesta do konca obravnavane dobe niso širila, je predstavljalo mestno obzidje, ki se je moralo vsakokrat prilagoditi naravni konfiguraciji. V okljukih rek so nastali Črnomelj, Kočevje in Novo mesto, v medvodju dveh potokov Metli-

Levo zgoraj: Višnja Gora (1825)
 Desno zgoraj: Kočevje (1824)
 Levo spodaj: Krško (1825)
 po franciscejskem katastru (1824 - 1825)

25 Prim. J. Gregorič, Slovenska mesta in trgi, v: Kronika slovenskih mest VII (1940), str. 196-201. - Prim. J. Pirkovič, n. d., str. 93-130.

26 Franciscejske katastrske mape: ARS, Fr. kat, N 170, k. o. Novo mesto; N 84, k. o. Krško; N 346, k. o. Višnja Gora; N 161, k. o. Metlika; N 320, k. o. Črnomelj; N 132, k. o. Kostanjevica; A 84, k.o. Lož.

27 Edini indic, da je prvotno jedro sejmškega trga morebiti res stalo na desni strani reke, je omemba Starega trga ob cerkvi sv. Jerneja (auf den alten markt bei der pfarr daselbst) v mestnem ustanovnem privilegiju leta 1471 (po objavi v: A. Dimitz, Zur Geschichte der Städte und Märkte in Krain, I. Gottschee, v: MHVK XIX (1864), str. 56.

28 Novci kostanjeviške kovnice z napisom "Landestro" so datirani v čas okoli leta 1215, medtem ko je župnija izpričana leta 1220 (prim. B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 65). Prvotno je šlo za lastniško cerkev Spanheimov, ki je verjetno sodila pod pražupnijo Šentjerneje (prim. J. Höfler, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij, Ljubljana 1986, str. 38).

29 Prim. J. Pirkovič, Vloga novomeškega Kapitlja v urbanistični zasnovi Novega mesta, v: Kronika 44 (1996), str. 2.

ka in na umetnem rečnem otoku Kostanjevica. Obvodno je tudi obrežno mesto Krško, sicer tipičen suburbij, medtem ko je Višnja Gora edini predstavnik mesta na hribu, ki nima neposredne zveze z reko ali potokom.²⁵ Omejenost z obzidjem je v mestih toliko bolj kot pri trgih ohranjala srednjeveško tlorisno podobo in obseg, prvič natančno dokumentirana s franciscejskim katastrom v dvajsetih letih 19. stoletja.²⁶

Za vse tri trge, povzdignjene v mesta v letih 1471-1478, je zgovorna prvotna ločenost od župnijskih središč, ki torej izključuje potencialno možnost razvoja iz farnih vasi. Nastali so kot grajski suburbiji v kronološkem zaporedju Krško - Kočevje - Višnja Gora. Verjetnost prvotne dvojne ruralno-urbane funkcije obstaja le pri Kočevju, kjer sta trg in vikariat izpričana skoraj hkrati kot plod načrtnega kolonizacijskega dela, vendar sta se mogli funkciji prepletati samo v primeru, če je prvotni trg resnično stal ob cerkvi na nasprotnem bregu Rinže.²⁷ Tako kot pri Krškem in Višnji Gori, kjer srečamo že od prvih omemb trgov vseskozi le oštato posest, tudi v kočevskem trgu upravičeno sklepamo na njen obstoj še pred povzdignitvijo v mesto leta 1471. V nasprotju s Kočevjem, kjer za prestavitev lokacije ni trdnih dokazov, je le-ta pri Višnji Gori precej dobro dokumentirana. Prvotna Višnja Gora, trško naselje poznega nastanka v dolinski legi, je s preselitvijo na vzpetino pod gradom dobila novo enotno načrtovano parcelacijo.

Primeri novoustanovljenih naselij so prav tako tri obravnavana starejša mesta. Bolj ali manj pravilna vrstna parcelacija govori skupaj s posestno enoto oštatom o načrtnem nastanku mest Kostanjevica in Novo mesto ter prvotnega trga Novi trg v Metliki, kar pri zadnjih dveh posredno potrjuje že sam pridevnik "nov". Nobeden od njiju se ni mogel opreti na starejše cerkveno središče, saj se je cerkvena uprava šele pozneje prenesla v urbano naselje. Tudi v Kostanjevici, kjer se župnija sicer omenja nekaj desetletij pred urbano naselbino, je cerkveno središče nedvomno nastalo v že izoblikovani "civitas" ali vsaj skupaj z njo, o čemer nenazadnje priča miniaturni obseg mestne župnije.²⁸

Nastanek novomeške meščanske ustanove ob starejši naselbini in ne neposredno na njenem mestu pa poleg parcelacije dokazuje naslednje dejstvo: Rudolf IV. leta 1365 s stiškim samostanom zamenja posest v Gradcu, pri čemer pogodba izrecno pravi, da je že pred menjavo dal sezidati mesto. Znotraj mestnega obzidja je zaznavna dvojna urbana zasnova, in sicer načrtno oblikovani Glavni trg s trakasto parcelacijo vzdolž njega, na drugi strani pa starejša parcelna in prometna mreža v območju Kapiteljskega hriba, značilna za ruralno naseljitveno tradicijo. J. Pirkovič je na osnovi teh ugotovitev postavila hipotezo, da je tik pod vrhom Kapiteljskega hriba stala predurbana naselbina (Gradec) s šestimi hubami, ki jo je nato novo mesto, načrtno zgrajeno na terasi nad Krko, vključilo v obzidje in s tem v mestni organizem.²⁹

SEPTEMBER

Jasna Samarin na svoji razstavi v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici

NOVO MESTO, 1. septembra – V galerijah Goga, Kralj in Simulaker so odprli slikarsko razstavo 13 članov likovnega društva Relik iz Trbovelj.

NOVO MESTO, 2. septembra – Novomeški poletni večeri so se nadaljevali s promenadnim koncertom Mestne godbe Novo mesto na Glavnem trgu.

ŠENTRUPERT, 2. septembra – V okviru Poletja v Šentrupertu je potekal koncert ameriške in irske narodne glasbe v izvedbi The Black Riders.

SEVNICA, 6. septembra – Lekos Galerija Ana je povabila na otvoritev slikarske razstave Darinke Pavletič - Lorenčak z naslovom Odslikava sanj.

BRESTANICA, 7. septembra – Na prvem večeru Jesenskih serenad na gradu Rajhenburg so se na prireditvi pod naslovom Poišči svoj ... ritem predstavili mladi glasbeniki: Davor Plamberger, Matevž Bajde, Dejan Tamše, Tomaž Lojen in Franci Krevh, ki nastopajo kot Slovenski tolkalni projekt. Koncert so ponovili tudi na gradu Bogenšperk.

BREŽICE, 7. septembra – V klubskih prostorih mladinskega centra je bila na ogled razstava fotografij Gregorja Sečna z naslovom Ponoči.

DOLENJSKE TOPLICE, 7. septembra – Na Rudijevem večeru v gostišču Račka so odprli slikarsko razstavo del Janeza Bricelja, ki ga je predstavil njegov sin Janez Bricelj ml. Kulturni program so oblikovali: tenorist Miloš Genorio, harmonikar Janez Goršič in kitarist Matej Škof.

GLOBODOL, 7. septembra – V Domu glasbene dediščine sta na koncertu nastopila organista Angela Tomanič in Milko Bizjak.

KOSTANJEVICA, 7. septembra – Violinista Volodja Balžarosky in Jelenka Ždrala sta pospremila otvoritev razstave del ljubljanske akademске slikarke Jasne Samarin z naslovom Subverzija simetrije v Lamutovem likovnem salonu. Avtorico je predstavil Sergej Kapus.

SEVNICA, 7. septembra – Na gradu je bila predstava Alkestida.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 7. septembra – V zdravilišču so odprli razstavo del akademskega kiparja Dirka Heija. Umetnika, holandskega Belokranjca, je predstavil publicist in urednik Tone Gošnik. Otvoritev sta popestrili violinistki Petra Božič in Petra Slak.

VESELA GORA, 8. septembra – Na prireditvi S pesmijo na Veselo Goro so sodelovali: godba sv. Ruperta, moška pevka zbora Stara vas Bizeljsko in Emila Adamiča iz Mokronoga, Trebanjski oktet, Pevski zbor vinogradnikov Šentrupert in ljudski pevci Trebeški drotarji iz Artič. Pripravili so tudi razstavo o vinogradništvu nekoč in danes, ki jo je predstavil etnolog in kulturni antropolog dr. Dušan Štepec.

ŽUŽEMBERK, 8. septembra – V okviru poletnih grajskih prireditev se je v nekdanji vinski kleti gradu predstavila ljubiteljska gledališka skupina iz ajdovske župnije z igro Jesenske sape v režiji Andreje Kastelic.

BRESTANICA, 9. septembra – Na gradu Rajhenburg so prepevali člani Posavskega okteta in vokalne skupine Solzice.

KRŠKO, 13. septembra – Stanka Macur je s petjem in igranjem na kitaro popestrila otvoritev razstave del Angeli Silvana Omerzuja.

DOLENJSKE TOPLICE, 14. septembra – V Viteški dvorani hotela Kristal so predstavili knjigo pesmi in misli Janeza Medveška iz Dragomelj pri Domžalah ter odprli razstavo njegovih slik. Pesmi je prebiral avtor, za glasbeno spremljavo pa je poskrbel Klemen Matk.

METLIKA, 14. septembra – Domači cerkveni pevski zbor je pospremil otvoritev razstave del kiparja samorastnika Draga Koširja iz Jelovca pri Sodražici v Ganglovem razstavišču.

NOVO MESTO, 14. septembra – Ob izidu zgoščenke Doktor piska počasni sving Žabjak tria so v knjigarni Goga pripravili pogovor o glasbi in poeziji, ki ga je vodila Brigita Judež. Sledil je koncert Žabjak tria z gosti v klubu

LokalPatriot. – Novomeški oktet Adoramus je s slavnostnim koncertom in s predstavitevijo zgoščenke *O tebi sanjam* v grmski osnovni šoli proslavil desetletnico delovanja. Pevci so pod umetniškim vodstvom Tomaža Tozona in ob citrarski spremljavi Tomaža Plahutnika navdušili občinstvo. Prejeli so tudi Gallusove značke.

STRAŽA, 14. septembra – Novomeški poletni večeri so se zaključili v podružnični cerkvi sv. Tomaža s harmonikarskim koncertom Adama Šelja.

TREBNJE, 15. septembra – V domači župnijski cerkvi je društvo Ragle v sodelovanju z Državnim svetom pripravilo koncert ljudskih nabožnih in cerkvenih pesmi z naslovom *Sreča - biser življenja*. Zapelo je sedem zborov. Koncert so posvetili projektu *Rastoča knjiga*, o čemer je spregovoril slavnostni gost, predsednik Državnega sveta Tone Hrovat.

ŽUŽEMBERK, 15. septembra – Na večeru petja, plesa in poezije z naslovom *Grajski utrinki* so se v žužemberškem gradu predstavili: pesnik Jurij Marussig, slikarka Stanka Golob, plesalca Tajda Krč in Silvo Četojevič, Jure Ciber in Sašo Kovač z igranjem na harmoniko, Primož Pasar s klinozobom ter pevke domačega turističnega društva.

METLIKA, NOVO MESTO, 17. septembra – V Ljudski knjižnici so pripravili zaključek Slovenskega knjižnega kviza Josip Jurčič in Dolenjska, ki se ga je udeležil mladinski pisatelj Primož Suhadolčan. – Podobno prireditev je v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto popestril nastop Vodovnikovega Jurija, ljudskega pesnika s Pohorja, ki ga je odigral Marko Cvahte.

NOVO MESTO, 18. septembra – V Kulturnem centru Janeza Trdine so pričeli sezono s ponovitvijo komedije *Stevardese* pristajajo v izvedbi Špas teatra. Predstavo so ponovili tudi v krškem kulturnem domu.

BREŽICE, 20. septembra – Gojenci Glasbene šole Brežice so ob otvoritvi razstave fotografij mag. Blaža Šegule z naslovom *Znanilci ohranjenega vodnega okolja* v galeriji Dolenjske banke poskrbeli za kulturni program.

KOČEVJE, 20. septembra – Delo pridnih rok je naslov razstave ročnih del, ki so jo na ogled postavili v Likovnem salonu.

NOVO MESTO, 20. septembra – V knjigarni Goga so odprli razstavo diplomskega dela Petre Ostanek o prenovi stare porodnišnice v Novem mestu. – V Glasbeni šoli Marjana Kozine sta se predstavili talentirani mladi glasbenici: violinistka Maja Marvin in pianistka Bernice Mifsuld Chirop z Malte.

SEVNICA, 20. septembra – Galerija Lekos Ana je povabila na literarni večer *Odslikava rožnatih sanj* Darinke Pavletič - Lorenčak in Slutnje luči Dragice Dani ob glasbeni spremljavi prof. Dražena Radakoviča.

TREBNJE, 20. septembra – Pevski zbor Svoboda z Mirne je popestrila otvoritev razstave likovnih del, nastalih na letošnjem Mednarodnem taboru likovnih samorastnikov, v Galeriji likovnih samorastnikov ter izdelkov keramične delavnice Velika forma, ki je potekala na turistični kmetiji Obolnar v Dolenji vasi. Spregovoril je direktor Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti Vojko Stopar.

BRESTANICA, 21. septembra – Na gradu Rajhenburg je na koncertu iz cikla Jesenske serenade nastopil saksofonist Tadej Tomšič, literarna besedila pa je brala Tina Uršič.

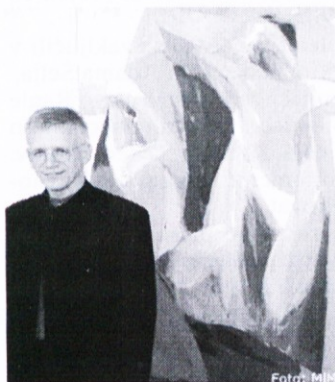
KOSTANJEVICA, 21. septembra – V samostanjski cerkvi Galerije Božidarja Jakca so odprli razstavo del Jakova Brdarja za naslovom *Kobalt modra, zelena, oker*. Avtorja in njegov projekt sta predstavila Andrej Medved in nekdanji kulturni minister Jožef Školč.

NOVO MESTO, 21. septembra – V Kulturnem centru Janeza Trdine so na ogled postavili fotografsko razstavo *Sodobna arhitektura* v Novem mestu, na kateri so predstavljena dela devetih ljubiteljskih fotografov, udeležencev fotografske delavnice, ki sta jo vodila Borut Peterlin in Tomaž Grdin. Gre za nov prizidek Knjižnice Mirana Jarca in pokopališče Srebrniče.

PIŠECE, 21. septembra – Na spominski dan velikega rojaka, klasičnega filologa in leksikografa Maksa Pleteršnika so v njegovem rojstnem kraju pripravili prireditev. Zbrali so se jezikovsloci in slovenisti z vseh koncev domovine. Predstavili so zbornik *Slovenska lastnoimenskost*, o katerem je spregovoril tudi njegov urednik, akademik prof. dr. Jože Toporišič. Učenci domače šole so pripravili kulturni program, v katerem so sodelovali še ženski pevski zbor domačega kulturnega društva, Pleteršnikovi ljudski pevci in

Kipar Jakov Brdar ob svojem kipu

Akad. slikar Jože Kumer ob svoji sliki na razstavi v Dolenjskem muzeju v Novem mestu

igralec Mitja Šipek z monodramo.

KAPELE, 22. septembra – Brežiški likovniki so sodelovali na dvodnevni likovni koloniji pod mentorstvom Cvetke Miloš in Vlada Cedilnika.

SEVNICA, 22. septembra – Umetnost ne pozna meja je naslov razstave likovnih del 80 avtorjev iz različnih držav, ki so jo odprli na gradu. Pred razstavo je krajši koncert izvedel oktet Jurija Dalmatina iz Sevnice.

BREŽICE, 24. septembra – V glasbeni šoli sta nastopili violinistka Tamara Smirnova iz Bostona in pianistka Mira Flies Šimatovič iz Zagreba.

NOVO MESTO, 24. septembra – V Galeriji Krka so odprli razstavo del, nastalih na 22. Krkinem srečanju slikarjev. Avtorje in njihova dela je predstavila umetnostna zgodovinarica Tatjana Pregl Kobe. Večer sta z besedo in glasbo popestrila pesnik Tone Pavček in violinistka Maša Senčar.

BREŽICE, 27. septembra – V Viteški dvorani gradu je bil letni koncert mešanega pevskega zbora Viva, ki ga vodi Simona Rožman Strnad.

NOVO MESTO, 27. septembra – V počastitev stoletnice rojstva pisatelja in dramatika Slavka Gruma je Knjižnica Mirana Jarca izdala slavnostno izdajo njegove drame Dogodek v mestu Gogi, ki so jo predstavili v Jakčevem domu. O umetniku in knjigi so spregovorili poznavalci Grumove literature in avtorji študij, predstavitev pa sta z nastopom popestrila oktet Adoramus in študent AGRFT Branko Jordan.

NOVO MESTO, 27. septembra – Z razstavo novjših slik se je v Dolenjskem muzeju predstavil akademski slikar Jože Kumer iz Dolenjskih Toplic.

POTOK PRI KOSTELU, 27. septembra – V prostorih Nove Ljubljanske banke so odprli razstavo slik Janeza Konečnika z naslovom Slike iz narave.

NOVO MESTO, 28. septembra – V klubu LokalPatriot je bil koncert skupine LeeLoojamais iz okolice Krškega, ki so predstavili svojo prvo ploščo Pod vplivom.

RETJE PRI VELIKIH LAŠČAH, 28. septembra – Ob 170-letnici rojstva pesnika, pisatelja, kritika, jezikoslovca, novinarja in začetnika mladostnega gibanja Frana Levstika so pripravili več prireditev: Srečanje z Martinom Krpanom, Od Cvilimožka do Najdihojce, odprli so razstavo Slovenski kozolec, na enem od dogodkov pa so tudi podrobneje predstavili Levstika.

KRŠKO, 29. - 30. septembra – Društvo likovnikov Krško Oko in območna izpostava sta bila organizatorja slikarske kolonije Jesen na ribniku ob brestaniškem ribniku.

MENGES, 29. septembra – V Galeriji mežnarije so odprli razstavo lesenih skulptur akademskega kiparja Staneta Jarma iz Kočevja, ki jo je avtor naslovlil z vprašalnico Zakaj?

SEVNICA, 29. septembra – Mešani pevski zbor Primož Trubar z Loke je povabil na letni koncert v Lutrovsko klet gradu.

BREŽICE, septembra – Štiričlanska restavratorska ekipa pod vodstvom mag. Ljubiše Miliča, restavratorja specialista iz Restavratorskega centra v Ljubljani, je obnavljala Flurerjeve freske na stopnišču brežiškega gradu.

LJUBLJANA, septembra – Učenec osnovne šole Center iz Novega mesta Žiga Virc je dobil prvo nagrado za fotografijo Impresija 1, objavljeno v šolski fotogaleriji priloge za šolstvo v časopisu Delo.

NOVO MESTO, septembra – V dolenski prestolnici je začelo delovati društvo Hugolina Sattnerja. Predsednik društva je Matej Burger.

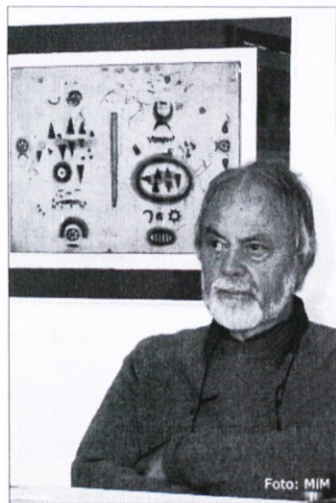
STIČNA, septembra – Tamkajšnje kulturno društvo je pripravilo 2. festival Stična z glasbenimi, gledališkimi in likovnimi prireditvami.

OKTOBER

BREŽICE, 1. oktobra – Ministrica za kulturo Andreja Rihter se je mudila na prvem delovnem obisku v Brežicah. Predstavniki vseh treh posavskih občin, kulturnih zavodov in ustanov so jo seznanili s tukajšnjo problematiko na področju kulture.

ČRNOMELJ, 1. oktobra – Glasbena šola je praznovala 37. rojstni dan in sicer s koncertom komornih skupin in orkestra v šolski dvorani.

NOVO MESTO, 2. oktobra – V Kulturnem centru Janeza Trdina se je pričela lutkovna ustvarjalnica, ki jo vodi mentor Kajetan Čop. – V Splošni bolnišnici Novo mesto so odprli prvo samostojno razstavo olj na platnu domačega slikarja Duška Rupčiča Miriča.

Bogdan Borčič v grafičnem kabinetu Galerije Božidarja Jakca v Kostanjevici

ŠENTRUPERT, 3. oktobra – Trebanjska izpostava Sklada je v OŠ dr. Pavla Lunačka pripravila medobmočno srečanje starejših avtorjev-seniorjev z literarno delavnico, ki jo je vodil prof. Ivan Gregorčič. Učenci so odigrali prigodo iz Butalcev Frana Miličinskega, odlomke šestnajstih piscev pa je prebiral Polona Tratar.

KOSTANJEVICA, 4. oktobra – Galerija Božidarja Jakca je povabila na odprtje grafičnega kabineta in razstavo iz zbirke 809 grafičnih listov, ki jih je galeriji daroval grafik in slikar Bogdan Borčič. Avtorja in njegovo delo je predstavil dr. Zoran Kržišnik, zbranim pa je spregovorila tudi ministrica za kulturo Andreja Rihter. V spremnem programu sta nastopila pesnik Dane Zajc in oktet Lesna iz Slovenj Gradca. Ob tej priložnosti je izšla tudi monografija Borčičevih grafik, katere besedilo je napisala Barbara Borčič.

SEVNICA, 4. oktobra – V prostorih Lekos Galerije Ana so odprli slikarsko razstavo Pavla Tesarja z naslovom Ekspresivne vizije.

KOČEVJE, 5. oktobra – Dolgoletni glasbeni pedagog Miloš Humek je ob občinskem prazniku prejel naziv častnega občana. Vdova Božidarja Jakca je Pokrajinskemu muzeju podarila nekaj umetnikovih risb.

LJUTOMER, 5. oktobra – Novomeški slikar Janko Orač je razstavljal svoje slike v galeriji Ante Trstenjak.

METLIKA, 5. oktobra – Občinska zveza prijateljev mladine je teden otroka zaključila z 20. jubilejnim ekstemporom mladih likovnikov. Častni gost je bil akademski slikar France Slana.

NOVO MESTO, 5. oktobra – Kot v vseh knjigarnah Mladinske knjige Slovenije so tudi v dolenski odprli Murijev kotiček, kjer so zdaj namlajšim na voljo knjige in slike o mačku Muriju in druge stvari. Murija je zaigrala vzgojiteljica Marija Črv.

SEMIČ, 5. - 7. oktobra – V Domu centra obšolskih dejavnosti Lipa v Črmošnjicah je potekala slikarska kolonija slušateljev strokovne šole risanja in slikanja, ki jo je vodil prof. dr. Darko Slavec.

BREŽICE, 6. oktobra – V kavarni Amarcord se je predstavil tamkajšnji ljubiteljski pesnik in zbiralec umetnin Damir Šambarek Kukovič.

NOVO MESTO, 6. oktobra – V organizaciji območne izpostave Sklada se je v Kulturnem centru Janeza Trdine pričela likovna delavnica pod vodstvom akademskega slikarja Mihe Žorža.

BREŽICE, 7. oktobra – Razstavo Prenova stare novomeške porodnišnice novomeške arhitektke Petre Ostanek so odprli v Mladinskem centru.

NOVO MESTO, 10. oktobra – V domu starejših občanov so odprli prvo samostojno razstavo slik domačinke Marjane Dobovšek. Kulturni dogodek sta s petjem obogatila ženski pevski zbor, ki ga vodi avtorica, in mešani pevski zbor stanovalcev doma pod vodstvom Hedvike Orač.

RADENCI, 10. oktobra – Na strokovnem posvetovanju Zveze bibliotekarskih društev Slovenije je Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto za svoje vzorno strokovno delo in poseben prispevek k razvoju bibliotekarske stroke prejela Čopovo diplomu.

BREŽICE, 12. oktobra – S 5. območnim srečanjem pesnikov in pisateljev so v ekonomski in trgovski šoli počastili petletnico delovanja literarne sekcije Žarek brežiškega KUD.

BRUSNICE, 12. - 14. oktobra – Potekala je 3. slikarska kolonija Jesen pod Gorjanci. Ob koncu so pripravili razstavo del 13 udeležencev kolonije.

NOVO MESTO, 12. oktobra – Kitarista Dušan Pavlenič in Nuša Kapš sta v Dolenjskem muzeju pospremila otvoritev razstave Kranjska in zamorec s krono. O razstavi sta spregovorila njen avtor Peter Hawlina in predsednik škofjeloškega muzejskega društva Pavel Florjančič.

MIRNA, 13. oktobra – V dvorani Partizana so člani KUD Klas krstno uprizorili Jurčičevo tragedijo Veronika Deseniška v režiji Staneta Tomšiča.

NOVO MESTO, 13. oktobra – Na 20. salonu poezije, ki jih prireja domača pesnica Marjanca Kočevar, so sodelovali literati: Stanka Hrastelj, Klavdija Kotar, Barbara Korun, Ana Rostohar, Uroš Sadek, Barbara Simoniti, David Šušel, Smiljan Trobiš in Maja Vidmar, pianist Erik Šuler je predstavil svojo zgoščenko, nastopila pa je tudi kitaristka Katja Porov Silič. Akademski slikar Alojz Konec je pripravil razstavo tihožitij. Večer je obogatil tudi poznavalec vin Jože Rozman.

NOVO MESTO, 16. oktobra – Nastop učencev Glasbene šole Marjana Kozine je v prostorih občine popestril odprtje razstave grafik, ustvarjenih v grafični delavnici, ki jo je letos organizirala območna izpostava Sklada. Delavnico je vodil domači slikar in grafik Janko Orač.

BRESTANICA, 18. oktobra – V gostilni Dular so odprli likovno razstavo del, nastalih na likovni koloniji Jesen na ribniku 2001, ki se je udeležilo 27 likovnikov. Ustvarjali so pod vodstvom Cvetke Miloš in Jožice Medle.

IDRIJA, 18. oktobra – V Mestni knjižnici je na literarnem večeru nastopila novomeška pisateljica Ivanka Mestnik.

NOVO MESTO, 18. oktobra – Knjižnica Mirana Jarca in knjigarna Mladinska knjiga sta povabila na knjižno čajanko za babice in dedke Kdor bere, se veliko nauči, ki jo vodi višja knjižničarka Slavka Kristan. – V Kulturnem centru Janeza Trdine so zavrteli nov slovenski celovečerni film Skladke sanje režiserja Saša Podgorška iz Brežic in scenarista Mihe Mazzinija. Podgoršek je ob občinskem prazniku v Brežicah prejel tudi posebno priznanje.

DOMŽALE, 19. oktobra – Na prireditvi Slovenski slavček 2001 je ljudski pevec in muzikant na bršljanov list 94-letni Tonček Plut z Mladice pri Semiču kot edini prejel častno plaketo Zlati godec.

LOŠKI POTOK, 19. oktobra – Dramska skupina iz Ribnice je uprizorila komedijo Ženitni posrednik.

METLIKA, 19. oktobra – Saten je naslov razstave slik Petra Marolta, ki so jo odprli v Ganglovem razstavišču Belokranjskega muzeja.

NOVO MESTO, 19. oktobra – V kavabaru Pri slonu so odprli drugo samostojno razstavo slik domačega ljubiteljskega likovnika Vita Šaruge. Gost večera je bil pesnik Peter Tobias Šuštar. – Na literarnem večeru v hotelu Krka so predstavili knjigo Svetloba pred nočjo domačega književnika Janeza Kolenca. Avtorja in njegovo poezijo je predstavil Jože Gorenc, z glasbo pa sta večer obogatila zbor Gospodična in kitarist Dušan Pavlenič. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bila predstava Moški so drugačni - ženske tudi.

BREŽICE, 20. oktobra – Sedem oktetov je nastopilo na 2. srečanju oktetov Dolenjske, Posavja in Bele krajine v Viteški dvorani brežiškega gradu.

Razstava v knjižnici frančiškanskega samostana v počastitev 150-letnice rojstva skladatelja p. Hugolina Sattnerja; na sliki desno avtor razstave p. Felicijan Pevec

NOVO MESTO, 20. oktobra – 150-letnico rojstva enega najvidnejših slovenskih cerkvenih skladateljev, p. Hugolina Sattnerja, so v njegovem rojstnem mestu počastili z nizom kulturnih prireditev, ki so jih pripravili Frančiškanski samostan, letos ustanovljeno KUD Hugolina Sattnerja in Pritrkovalsko društvo Dolenjske in Bele krajine. Sattnerjevi dnevi so se pričeli z otvoritvijo razstave o skladateljevem življenju in delu z naslovom Očetov naših imenitna dela v knjižnici samostana, katere avtor je p. Felicijan Pevec. O skladatelju je spregovoril Vinko Srpčič, tenorist Vid Lesjak in organist Matej Burger pa sta izvedla tri Sattnerjeve samospeve. Pošta je izdala tudi spominsko ovojnico s priložnostnim poštnim žigom. Na Novem trgu so dan pozneje organizirali pritrkovalsko tekmovanje.

Mladi kitarist Marko Ferlan na koncertu v brežiški glasbeni šoli ob predstavitvi svoje prve zgoščenke

SEVNICA, 20. oktobra – Godba Sevnica, Pihalni orkester Kapele, Pihalni orkester Videm Krško in Pihalni orkester Krka Zdravilišča iz Straže so nastopili na medobmočni reviji pihalnih orkestrów Dolenjske in Posavja.

ŠEMPETER, 20. oktobra – Novomeški mešani pevski zbor Pomlad se je odzval povabilu mešanega pevskega zbora Vrtojba in gostoval na koncertu v tamkajšnji kino dvorani.

ŠKOCJAN, 20. oktobra – Pevska skupina Fantje z vasi je v gostilni Luzar priredila četrto prireditev Škocjanska jesen, na kateri je nastopilo osem skupin ljudskih pevcev in domači lovski rogisti.

TREBNJE, 20. oktobra – Gledališka uspešnica Žurka za punce v režiji Violete Tomič je bila na ogled tudi v tamkajšnjem domu kulture.

GRADAC, 21. oktobra – Novomeški krajinski arhitekt Borut Simič je v kulturnem domu predstavil zbornik Zgodovinski parki in vrtovi in Dolenjskem in v Posavju, ki sta ga spisala skupaj z mag. Alenko Kolšek.

SEMIČ, 21. oktobra – V večnamenskem prostoru ob župnijski cerkvi so ob občinskem prazniku odprli razstavo Manice Bartusch.

BREŽICE, 22. oktobra – Nastop moškega pevskega zbora Kapele je popestril otvoritev razstave del petnajstih likovnih ustvarjalcev, udeležencev letošnje likovne kolonije Jovsi 2001.

VINJI VRH PRI SEMIČU, 22. oktobra – Potekal je komisijski prevzem opravljenih del na podružnični cerkvi sv. Trojice. Obnovljen je glavni oltar. Dela je vodil restavrator Franc Zavrl.

BREŽICE, 23. oktobra – V počastitev občinskega praznika so kulturni večer v knjižnici oblikovali: pesnica Dragica Dani, bioterapevt Marjan Ogorcev, filozof Pavle Požar in pisatelj Franc Šetinc.

TREBNJE, 23. oktobra – Citrar Rudi Mlinarič je obogatil otvoritev medobmočne razstave del dolenjskih, posavskih in belokranjskih likovnikov v Galeriji likovnih samorastnikov.

BREŽICE, 24. oktobra – S koncertom je domača glasbena šola počastila izid glasbene zgoščenke Vesela zgodba mladega 13-letnega kitarista Marka Ferlana, ki postaja mojster igranja na kitaro pri prof. Tomislavu Vrandečiču.

KRŠKO, 24. oktobra – V Galeriji Krško so odprli ambientarno postavitev Cerkev? akademskega kiparja Romana Makšeta iz Ljubljane.

NOVO MESTO, 24. oktobra – V domu starejših občanov je bila na ogled razstava ročnih izdelkov stanovalcev doma. – V gimnaziji so odprli drugo razstavo trilogije Gimnazija skozi čas, ki prikazuje dokumente iz zgodovine šole. Avtorja sta profesorja Gregor Mohorčič in mag. Janez Gorenc.

KRŠKO, 25. oktobra – Gosta literarno-glasbenega večera Pod dežnikom sta bila novomeška pesnica Marjanca Kočevar in Mateja Radej iz Sremiča, ki je pesmi Kočevarjeve pospremila z igranjem na citre.

DOLENJSKE TOPLICE, 26. oktobra – V restavraciji hotela Kristal je nastopil Lovski pevski zbor iz Medvoda, predstavil pa se je tudi topliški mešani pevski zbor, ki sta ga spremljala violinistka Petra Gačnik Božič in Branko Rožman. – Šentjernejski oktet je pospremil otvoritev likovne razstave del ljubljanskega slikarja dr. Antona Dolenca.

KOČEVJE, 26. - 28. oktobra – Območna izpostava Sklada je povabila na 23. srečanje pesnikov in pisateljev drugih narodov in narodnosti v Sloveniji. Potekalo je v hotelu Valentin. Ob koncu so pripravili literarnoglasbeni večer v glasbeni šoli.

METLIKA, 26. - 27. oktobra – V okviru Jesenskih prireditev sta Ljudska knjižnica in območna izpostava Sklada povabila na večer video ustvarjalcev na metliško kopališče.

DOLENJSKE TOPLICE, 27. oktobra – Taus Teater iz Novega mesta je za otroke pripravil dramsko lutkovno predstavo Piščanček Franček.

DVOR PRI ŽUŽEMBERKU, 27. oktobra – Mladinska skupina iz ajdovške fare je v kulturnem domu uprizorila igro Jesenske sape po besedilu nekdanjega duhovnika na Ajdovcu, Janeza Kmeta.

LJUBLJANA, 27. oktobra – Na 6. festivalu neodvisnega filma in videa Slovenije je z dokumentarnim filmom Voda na Sinjem Vrhu sodeloval tudi Tomaž Urh iz Črnomlja in prejel priznanje.

NOVO MESTO, 27. oktobra – Na koncertu skupin Zarja, Sonce in Zvezdice v Kulturnem centru Janeza Trdine je bil gost Alberto Gregorič.

Semiški župan Janko Bukovec in direktor Uprave Republike Slovenije za naravno in kulturno dediščino Stanislav Mrvič sta slovesno odprla Tabor-sko hišo

SEMIČ, 27. oktobra – Ob občinskem prazniku so odprli nov kulturni hram, Taborsko hišo, in v njej odprli razstavo del 15. slikarskega srečanja, ki je potekalo v duhu uveljavljanja mladih talentov. O pomenu slikarskih srečanj je spregovoril prof. dr. Mirko Juteršek.

ŠENTJANŽ PRI DRAVOGRADU, 27. oktobra – Ženski pevski zbor Mirna je kot gost prepeval na pevski prireditvi Koroška pesem.

NOVO MESTO, 28. oktobra – V frančiškanski cerkvi je na drugem koncertu Sattnerjevih dnevvov nastopil komorni zbor Sv. Urh iz Smlednika.

OSILNICA, 29. oktobra – Ob 70-letnici domačega akademskega kiparja Staneta Jarma so v njegovi rojstni hiši odprli likovno galerijo in razstavo njegovih stvaritev.

NOVO MESTO, 31. oktobra – Ob dnevu reformacije je bil v okviru Novomeškega glasbenega festivala v Kulturnem centru Janeza Trdine koncert Slovenskega okteta, ki letos praznuje petdesetletnico delovanja.

OBREŽJE, oktobra – Ekipa pod vodstvom arheologa Phila Masona je opravljala zaščitna arheološka izkopavanja na bodočem mednarodnem mejnem prehodu in trasi avtoceste.

BANJA LUKA, oktobra – Pihalni orkester Krka Zdravilišča iz Straže je izvedel celovečerni koncert.

BREŽICE, oktobra – V Galeriji Nove Ljubljanske banke so odprli razstavo 30 del petnajstih slikarjev, ki so sodelovali na nedavni likovni koloniji v Kapelah. Zapel je moški pevski zbor iz Kapel.

ČATEŽ POD ZAPLAZOM, oktobra – V domu Čebelica je potekal republiški seminar za nizka trobila, ki ga je vodil Darko Rošker iz Maribora.

KOČEVJE, oktobra – V Pokrajinskem muzeju so pripravili lastno občasno razstavo "Vito Oražem: Kočevje 2000-2040. Foto esej v petih dejanjih". Njen avtor je domačin, fotograf in strokovnjak za medije, Vizo Oražem, ki živi in dela v Nemčiji.

NOVO MESTO, oktobra – Dolenjski muzej je bogat in pester program za letošnje šolsko leto, ki ga v sklopu pedagoške dejavnosti vodi Ivana Tanko, prvič predstavil v priročni publikaciji.

PORTOROŽ, oktobra – Dolenjski in posavski fotografi so se dobro uvrstili na fotografskem natečaju, ki ga je pod okriljem Fotografske zveze Slovenije organiziral domači fotoklub. Bernardka Zorko, Marko Pršina, Stanko Lavrič, Stanko Pelc, Darko Mikulič in Hrvoje Oršanič so imeli v kategoriji Prosto skupno sedem sprejetih del, v kategoriji Kamen pa enajst. Med nagajence sta se tokrat uvrstila Stanko Lavrič in Stanko Pelc, ki sta prejela diplomi. Med 263 diapozitivov v kategoriji Kamen je žirija prvo nagrado podelila Marku Pršini.

RIBNICA, oktobra – V Galeriji Miklova hiša so na ogled postavili prvi del razstave z naslovom Svetozar Križaj: Spomin in opomin. Predstavil jo je Tomaž Brate.

ŠENTRUPERT, oktobra – Novinarski krožek na OŠ dr. Pavla Lunačka je praznoval 40-letnico delovanja, vseskozi pa ga je vodila mentorica Danica Zupan. Prireditev je obogatil nastop deklishe vokalne skupine Ragle.

Arheološka izkopavanja na obsežnem območju bodočega mejnega prehoda na Obrežju

RAST
RAST
RAST

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA
Letnik XII., leto 2001, št. 6 (78)
ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Anton Starc, dr. med.
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje in Žužemberk
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Milan Rman (Trebnje), Ida Zagorc (Šentjernej),
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilijs (Odmevi in odzivi), Lucijan Reščič (likovni urednik), Janez Gabrijelčič, Marjan Ravbar in Rudi Stopar
- NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Seidlova cesta 1, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-105, faks: (07) 39-39-272, elektronska pošta: rast@infotehna.si
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Mestna občina Novo mesto, št. ŽR: 52100–630–40115, s pripisom: za revijo Rast
Letna naročnina za fizične osebe je 4.000 SIT, za pravne osebe 7.000 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT
Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Željeno je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word, Wordperfect ali v dostext.
- NAKLADA:** 1000 izvodov
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8 odst.
- Izhaja dvomesečno
- Izid te številke so podprli: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto, KRKA, tovarna zdravil, d. o. o., Novo mesto, Infotehna in občine soizdajateljice

Peter AVBELJ, univ. dipl. zgodovinar, Šmartno

David BEDRAČ, študent na Pedagoški fakulteti, Ljubljana

Marjeta BREGAR, univ. dipl. zgodovinarica, kustosinja v Dolenjskem muzeju Novo mesto, Tržišče

Katja CEGLAR, dipl. umetnostna zgodovinarica, dipl. sociologinja kulture, kustosinja v Galeriji Božidarja Jakca, Kostanjevica na Krki

Marijan DOVIČ, univ. dipl. komparativist in slovenist, mladi raziskovalec na ZRC SAZU Ljubljana, Novo mesto

Boris GOLEC, dr. zgodovine, ZRC SAZU Ljubljana, Ljubljana

Jože GORENC, višji knjižničar, Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Novo mesto

Branko JORDAN, absolvent dramske in umetniške besede, AGRFT, Ljubljana, urednik pri Založbi Goga, Novo mesto

Janez KOLENC, prof. slovenskega jezika in književnosti, upokojen, Novo mesto

Tomaž KONCILIJA, učitelj slovenskega jezika in književnosti, OŠ Grm Novo mesto, urednik pri Založbi Goga, Novo mesto

Marko KOŠČAK, dr. znanosti s področja geografije, Ministrstvo za kmetijstvo RS, Ljubljana, Trebnje

Matej KREVS, grafični oblikovalec, Trzin

Borut KRIŽ, univ. dipl. arheolog in zgodovinar, konservator, Dolenjski muzej Novo mesto, Novo mesto

Guillaume de LORRIS, francoski pesnik iz 13. stoletja

Andrej LUTMAN, samostojni ustvarjalec s področja kulture, Idrija

Milan MARKELJ, novinar, urednik, Novo mesto

Meta MATIJEVIČ, univ. prof. zgodovine, arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, Novo mesto, Mirna Peč

Janez MENART, pesnik, prevajalec, urednik in dramaturg, Ljubljana

Rozalija MOHAR, prof. zgodovine, zaposlena v Šolskem centru Novo mesto, Semič

Lidija MURN, univ. dipl. novinarka, Dolenjski list Novo mesto, Jablan, Mirna Peč

Igor PAPEŽ, akad. slikar, Novo mesto

Tone PAVČEK, pesnik, prevajalec, urednik, upokojen, Ljubljana

Darja PEPERKO, prof. slovenskega in ruskega jezika ter književnosti, bibliotekarka, vodja oddelka Posebne zbirke Boga Komelja v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto, Novo mesto

Stane PEVEC, samostojni podjetnik, Ljubljana

Andreja PLENIČAR, univ. dipl. sociologinja, direktorica Knjižnice Mirana Jarca Novo mesto, Novo mesto

Ivanka POČKAR, dr. etnoloških znanosti, muzejska svetovalka, Posavski muzej Brežice, Brežice

Marija PRAŠIN KOLBEZEN, univ. dipl. inž. arh., višja svetovalka za urejanje prostora in urbanizem na Občini Črnomelj, Črnomelj

Barica SMOLE, predmetna učiteljica slovenskega in ruskega jezika, Trebnje

RAST – DECEMBER 2001

MESTNA OBČINA NOVO MESTO